

Oud Veenendaal

Maart 1995

Redactie

Dr R. Bisschop

M. Brink

Drs A.C. van Grootheest, eindredacteur

J.M.M. Regtop

Redactie-adres: Sloep 1, 3904 SZ Veenendaal

Bestuur

G. Verhoef r.a., voorzitter

Dr R. Bisschop, secretaris

Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester

D.J. Bouwhuis

M. Brink

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Brunsvoort

Secretariaat: Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal

telefoon 08385-22691

Ledenadministratie: P. Will, Houtval 5, 3904 DM Veenendaal

telefoon 08385-11523

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 08385-28830

Postbank:

nr. 4043117, i.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,-- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,-- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

Van de redactie,	pag. 3
Forens in de oorlogsjaren -II-,	pag. 5
Betekenis Veenendaalse vlag,	pag. 10
Stamreeks van ds S.C. van Wijngaarden,	pag. 12
Oud Veenendaal en het gemeentelijk Monumentenbeleid,	pag. 17
Boekbespreking,	pag. 26
Jaarstukken 1994/1995,	pag. 28
Jaarverslag secretaris,	pag. 28
Financieel overzicht,	pag. 30
Huishoudelijk reglement,	pag. 31
Rooster van aftreden,	pag. 33
Mededelingen,	pag. 35

De achterzijde van de voormalige ULO: als verenigingsruimte een utopie?

VAN DE REDACTIE

Op naar het tweede lustrum

Voor u ligt het eerste nummer van de tiende jaargang van ons blad; het 38e nummer in de reeks.

De negende jaargang bracht 136 pagina's vol verhalen, geschreven door een negental auteurs. Goed voor zo'n vijftien artikelen. In hetzelfde jaar kwamen twee themanummers uit: één over De Vendel en een architectuurnummer. Met name het themanummer over architectuur in Veenendaal was een avontuur voor de redactie. De voorbereiding van dit speciale nummer was zeer tijdrovend. Over het algemeen waren de reacties positief en kan de lezer van ons blad zo'n uitstapje kennelijk wel waarderen.

Graag wil de redactie ieder die een bijdrage leverde aan ons blad, of anderszins meewerkte, hartelijk bedanken. Ook na bijna tien jaar is het geen probleem om over voldoende kopij te beschikken.

'Oud Veenendaal' is overigens bedoeld voor een ieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van Veenendaal. Wij vragen aan allen die iets te melden of te vertellen hebben contact op te nemen met de redactie. Het doet ons plezier dat er telkens weer anderen bereid zijn hun pennevruchten aan ons blad aan te bieden.

Op 23 november aanstaande hopen we als vereniging ons tweede lustrum te vieren. Eén zaak heeft de volle vijf jaren die achter ons liggen de aandacht van bestuur en ons blad gehad: huisvesting.

Zoals uit kranteberichten blijkt, zal de oude ULO-school een andere bestemming krijgen dan waar wij zo op gehoopt hadden. Een plek voor ons documentatiecentrum in deze historische ruimte is dus van de baan. En opnieuw wordt gezegd dat voor ons aan een geschikte andere lokatie gedacht wordt.

In dit nummer kunt u lezen dat Martin Brink ter gelegenheid van de ingebruikname van het notariskantoor, in het voorste gedeelte van het ULO-gebouw, een boekje heeft geschreven.

Mr. R. Ottens van het notariskantoor, leidde mij onlangs nog in dit fraaie pand rond. Met eigen ogen zag ik hoe fraai hergebruik zijn kan.

Nijhoff - hij sprak enkele jaren geleden voor onze vereniging naar aanleiding van mogelijk hergebruik van de oudste panden van de Scheepjeswolfabrieken - schreef onlangs een boek, waarin hij vijftig voorbeelden geeft van een geslaagd hergebruik van oude (industriële) gebouwen.

Het is jammer dat onze vereniging, die al jaren - en soms met succes - voor hergebruik van oude panden gepleit heeft, er kennelijk zelf niet van profiteert.

ACvG

Van een onzer verslaggevers

VEENENDAAL - De Ulo-school
wordt zeker geen verenigingsge-
bouw. Die conclusie kunnen de
verenigingen die een optie
hebben genomen
hoewel
toekomstig
wordt slopen
Evangelische Bij-
bel.

Voor de historische ver-
eniging Oud-Veenendaal is dat even-
wel een probleem. Maar voorzitter G. Verhoef
kijkt vooruit. „Wethouder Pilon
heeft waarschijnlijk iets anders
voor ons.”

Dat liet de wethouder wel zijn on-
langs in een informeel gesprek
weten aan Verhoef. Op dat mo-
ment was in het college al lang be-
kend dat het achterstedeel van de
Ulo geen verenigingsgebouw
wordt. Het is veel te duur. Dezelf-
de kosten die bijvoorbeeld de Bij-
bel-school zal moeten maken om
in geschikte staat te
worden over een miljoen
meer als er

weten.
nissen we.
verzamelgebou-
was al lang van de
geen haalbare optie.”
De historische vereniging,
smalfilm- en videoclub De Gelder-
se Vallei en fotoclub Camera Ob-
scura moeten derhalve nog even
geduld hebben. De drie verenigin-
gen hebben lang uitzicht gehad
op een eigen onderkomen in het

gebouw. De drie verenigingen
hadden de school zelfs al onder-
ling verdeeld en ingedeeld. Voor-
al de historische vereniging zit
dringend verlegen om een eigen
ruimte. De snelgroeide club wil
een documentatieruimte voor al-
le spullen die bijeen zijn gebracht
en voor de leden en het publiek
toegankelijk moeten zijn.

Benieuwd

„De Ulo-school kunnen we wel op

onze buik schrijven en dat is jam-

Maar de wethouder heeft be-

wij net zo iets of mis-

ers krijgen. Maar

zgen wat ik

wd waar hij

ervanuit dat

gen van on-

hoef is

aan de andere

school in zijn ge-

blijft als de koop met de

school doorgaat.

FORENS IN DE OORLOGSJAREN -II-

Dagboekfragmenten van mevrouw J.H.A. Beeke

Het eerste deel verscheen in het decembernummer 1994.

Luchtalarm

28 juli (1943). Om ongeveer 12 uur ga ik meestal mijn warme hap eten in het keukentje dat vlak bij de kantoorafdeling ligt, waar ik werk. Omdat ik 's morgens al heel vroeg met de trein naar Baarn ga, heb ik altijd goed trek en ben meestal de eerste van ons clubje overblijvers. Dit keer bleven ze wel een beetje lang weg, maar na een hele poos kwam er een van mijn collega's die me heel verwonderd aankeek en zei: "Ben je hier al?"

"Ik ben niet weggeweest," zei ik.

"Niet weggeweest? Ben je al die tijd hier gebleven?" Ik begreep zijn vraag niet.

"Heb je dan niets gehoord?"

"Iets gehoord? Nee, ik heb soep gegeten."

"Allemensen," zei hij, "heb je niet gehoord dat er geroepen werd dat er luchtalarm was en heb je niet gehoord dat er geschoten werd en dat er een kast van een bommenwerper rakelings over de bomen daverde?"

Toen was het mijn beurt om helemaal beduusd te zijn. Ik had wel gestommel gehoord op de houten trap die naast de keuken ligt, maar dat gebeurde om 12 uur altijd, omdat het personeel dan voor de middagpauze of naar huis, of een poosje naar buiten gaat. Maar het schieten en het gedaver van het vliegtuig was me totaal ontgaan. Ik moet wel erg in gedachten zijn geweest. Bij luchtalarm moest het personeel de fabrieks- en kantoorafdelingen zo snel mogelijk verlaten en zover mogelijk achter het gebouw in het veld gaan liggen. De mensen op straat hadden ook zoveel mogelijk dekking gezocht. Iedereen dacht dat het op de fabriek was gemunt maar achteraf bleek dat er op achtervolgers geschoten was.

1944

februari. In bijna alle plaatsen zijn de telefoonverbindingen afgesneden. In Baarn en Veenendaal ook, maar 'Ritmeester' heeft nog één lijn, dat is een bof.

22 februari. Er waren lichtkogels boven Veenendaal en dus luchtalarm. Gevreesd werd dat het om de fabrieken ging maar de toestellen vlogen door en hebben Nijmegen zwaar gebombardeerd. Aangezien het stil en zeer helder weer was zagen we de dikke zwarte rookwolken van de branden in de binnenstad, ook het station was getroffen. Mijn trein naar Amersfoort viel dus uit en ik moest met de bus naar huis.

24 februari. Weer luchtalarm. De vliegtuigen gingen door en bombardeerden het vliegveld Deelen. Ik heb in mijn bureaula een tas met spullen voor het geval ik niet meer naar Baarn kan.

We hadden op kantoor een aanbieding gekregen om ergens in Afrika een oase te kopen. Nu de oorlog zo lang duurt, komen veel buitenlandse studenten in geldnood te zitten en proberen ze bezittingen te verkopen. De ons aangeboden oase, 'Cora' geheten, was voor f 250.000,- te koop. We fantaseren er duchtig op los en daar zal het wel bij blijven.

In Baarn

5 september. De hele nacht hebben de Duitsers gereden. Ik ben om 8 uur naar de trein gegaan, die niet eens zoveel te laat was. Maar voor Amersfoort bleef hij eindeloos lang stilstaan. Veel buitenlandse treinen hielden de lijnen bezet. Ze waren afgeladen vol met duitse militairen en burgers. Naar Kesteren was geen locomotief beschikbaar, en dus ging ik noodgedwongen met de eerstvolgende trein weer terug naar Baarn.

14 september. Geen enkele mogelijkheid om per trein Veenendaal te bereiken of per telefoon of telegraaf contact te krijgen, dus dan maar proberen om er op de fiets te komen om aan de weet te komen hoe het daar staat en wat ik doen moet. Samen met een vriendin die er familie heeft om 6.30 op pad gegaan. Het schemerde nog maar 't werd helder weer en dat lokte ook de Tommies uit om te vliegen, zodat we niet door Amersfoort gingen maar een omweg kozen om risico van beschieting van de stad te vermijden. Om 10 uur in Veenendaal en naar het kantoor. De fabriek moet voor de Wehrmacht werken en dus lopen de mannen niet zo'n gevaar, daar ze zich niet behoeven te melden om voor de organisatie Todt te werken. Er is voor mij op kantoor niet veel te

doen en dus vond de directie het uitstekend dat ik in Baarn op het kantoor van het ziekenfonds ga helpen nu ze daar overbelast zijn door een toevloed van evacu  es uit het gebombardeerde Arnhem.

17 november. Een brief van 11 november ontvangen met het verzoek naar Veenendaal te komen omdat er een achterstand op het kantoorwerk was. Voor onderdak zou worden gezorgd. Door inkwartiering nogal eens van adres moeten veranderen.

8 december. Weer terug in Baarn daar de achterstand weggewerkt is en ik dus beter in Baarn kan blijven.

1945

4 januari. Op de fiets naar Veenendaal en daar een nacht gebleven. Op de terugweg voortdurend jongens en mannen gewaarschuwd dat bij de brug in Woudenberg de Duitsers bezig waren mannen op te pikken.

Een beeld uit de eerste dagen na de bevrijding: onderhandelingen op het gemeentehuis. Aanwezig zijn aan weerszijden van de Engelse Polar Bear-officier onder meer Ad van Schuppen (Ritmeester), waarnemend burgemeester Jan van Schuppen en LO- en BS-leider Jaap Spruyt (beeldcollectie M. Brink, Veenendaal).

30 maart 'Goede Vrijdag'. Een paar dagen geleden werd me verteld dat er geruchten gaan dat Veenendaal moet evacueren. Nu hoorde ik het laatste nieuws rechtstreeks bij vrienden, die van familie een brief ontvangen hadden. Er mag niemand het dorp binnenkomen. De mannen die voor de organisatie Todt werken, ongeveer 1500, zijn op een gegeven moment niet verschenen. Alle mannen, naar ik meen me te herinneren, van tussen de 16 en 55 jaar moesten zich melden maar er verschenen er maar twintig die aan de verplichting voldeden. 't Scheen er heet aan toe gegaan te zijn want er zou ook geschoten zijn. Er zijn ook mensen opgepakt (naar men vermoedt in verband met de 'ondergrondse'). Het merendeel is weer vrijgelaten. Hoe kom ik achter de werkelijkheid? Er is niet de minste kans dat ik me persoonlijk ga overtuigen en ook brieven meegeven is uitgesloten.

6 april. De spanning wordt hoe langer hoe groter en het voedseltekort wordt steeds erger. De geallieerden komen steeds dichterbij.

25 april (geschreven 27 april). Engelse granaten, bestemd voor Duitse doelen die aan de rand van het dorp liggen, kwamen in het dorp terecht. Een voltreffer raakte het huis waar wij, in geval van gevaar, in de kelder zouden moeten schuilen. Er was evenwel niemand thuis en in de twee minuten dat ik weer bij ons huis naar binnen ging sprongen bij ons de ruiten en vielen de dakpannen precies voor de deur waar ik net doorheen was. Wij zijn ongedeerd gebleven maar een van de burens werd dodelijk getroffen, met nog enkele anderen in het dorp.

Bevrijding

5 mei. Vrij! Maar er staat nog geen vlag op de toren en de Duitsers zijn nog niet weg, ze zitten nog in de stellingen aan de Eem en kunnen nog een hoop ellende veroorzaken.

10 mei. Ineens staat er iemand uit Veenendaal voor me, die daar met veel moeite vandaan was gegaan en me nu, op doortocht naar Amsterdam, bericht kwam brengen. Er zitten daar nog steeds SS-troepen die zich niet gewonnen willen geven. (Ik kon ook al geen vergunning krijgen op het gemeentehuis, toen ik daar vanochtend om vroeg. De ambtenaar

vertelde me dat er daar in de omgeving van Veenendaal nog gevochten wordt.) Ik denk eigenlijk ook dat ik het hele eind niet zou kunnen fietsen. Ik ben zo moe en zo mager na deze vreselijke winter van al maar lopen en uren lang in de rij staan om op de bonnen iets te kunnen krijgen of onverrichterzake weer naar huis te gaan.

Hulpdienst kort na de bevrijding op het terrein van Panter. Van links naar rechts Aalbers (chef op de Panter), Jansen (eveneens chef), lid Hulppolitie, lid Hulppolitie, marechaussee, lid Hulppolitie Gijp van der Scheur, lid Hulppolitie (beeldcollectie M. Brink, Veenendaal).

7 juni. Ik ben wat opgeknapt en het is me gelukt om naar Veenendaal te fietsen. Ik kan weer aan de slag en ben er op uit geweest om een pension te zoeken en dat is me gelukt. De treinverbinding Baarn - Veenendaal is verleden tijd. De spoorbrug bij Rhenen, die door de oorlogshandelingen vernield is, wordt niet hersteld en de bus-treinverbinding is te tijdrovend voor elke dag. Mijn pension ligt op 'Gelders' en ik heb 'Stichtse' bonnen zodat er voor de pensiongasten nog wat variatie is in het dagelijks menu.

■ ■ ■

VEENENDAALS' GEMEENTEVLAG

Spreek honderd mensen op straat aan; daarvan zullen 99 van de 100 geen antwoord weten op de vraag wat precies de betekenis is van de Veenendaalse gemeentevlag. Een vlag die vooral bij feestelijke gelegenheden in het straatbeeld te zien is. Veel mensen weten zelfs niet eens dat Veenendaal sinds 1980 een eigen gemeentevlag heeft! Het ontwerp werd door de gemeenteraad in haar raadsvergadering van 8 mei 1980 vastgesteld. Een uitleg.

De aanleiding om een eigen vlag te laten maken, was de Olympische Spelen voor gehandicapten, die medio 1980 deels in Veenendaal werd gehouden. Voor de eerste maal kon Veenendaal daarmee haar eigen vlag aan de 'buitenwereld' tonen.

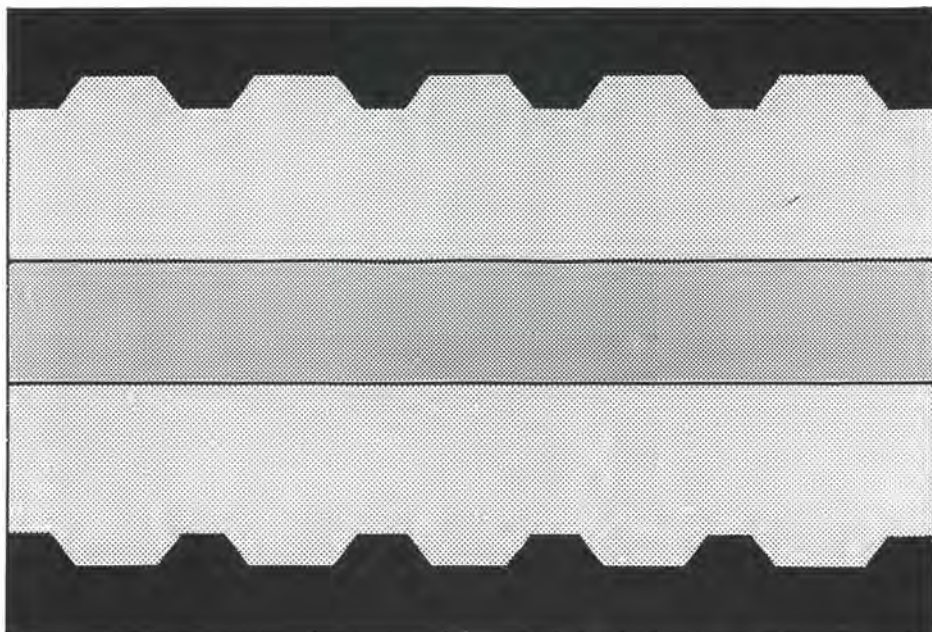
Het ontwerp is gemaakt door de Stichting voor Banistiek en Heraldiek. Hier heeft men zich laten leiden door de geschiedenis van Veenendaal en de kleuren die reeds in het gemeentewapen voorkwamen.

De vlag heeft vijf horizontale banen in de opeenvolgende kleuren (van boven naar beneden) zwart-geel-blauw-geel-zwart. de eerste en de vijfde baan zijn verbreed zwaluwstaartig gekanteeld.

De kleuren geel en blauw zijn ontleend aan die van het gemeentewapen (gouden embleem - schip - op blauw), waaraan zwart functioneel is toegevoegd (het gouden schip is in de officiële wapentekening ook functioneel gedetailleerd). Het patroon vormt een symbolische weergave van de geografie en de geschiedenis van de gemeente. Midden over de vlag loopt een blauwe baan die de Bisschop Davidsgrift verbeeldt. Die doorsneet ooit het dorp van Benedeneind tot aan de Vendel. Deze baan (de Bisschop Davidsgrift dus) symboliseert tevens de welvaart. Mede door dit water kon immers het dorp tot bloei komen. De blauwe baan wordt omgeven door twee gele banen die de voormalige twee-eenheid van Stichtse en Gelders Veenendaal voorstelt.

Het geheel wordt als het ware ingesloten door (zwarte) profielen van de vroegere turfstekersvelden, waar zich in vroegere tijden de bevolking vestigde en haar eerste bestaansmiddelen vond.

Een groot aantal Veenendaal-vlaggen werd in 1980 gemaakt door het plaatselijke bedrijf Heratex dat onder andere vlaggedoek maakt. De gemeente kreeg toen maar liefst tweehonderd exemplaren aangeboden.

Vijf horizontale banen in (van boven naar beneden) de opeenvolgende kleuren zwart-geel-blauw-geel-zwart, waarvan de hoogten zich verhouden als 3 : 5 : 4 : 5 : 3, en waarvan de eerste en vijfde baan verbreed zwaluwstaartig gekanteeld zijn.

Museum Het Kleine Veenloo

Twee gemeentevlaggen hangen sinds de opening van museum Het Kleine Veenloo, begin februari 1992, aan de gevel van het pand. Museumbeheerder Hans Wielhouwer hangt de exemplaren vijfmaal per week 's morgens buiten om ze om even voor vier uur 's middags weer op te rollen. Vragen over de betekenis van de vlag krijgt hij hoogst zelden. Het museum is overigens de enige plek in Veenendaal waar de vlag permanent (tijdens openingsuren) te zien is.

De vlag wordt verder gebruikt bij bijzondere gemeentelijke aangelegenheden. Bijvoorbeeld bij de opening van een bepaald gebouw en bij bijzondere evenementen zoals de wielerklassieker 'Veenendaal-Veenendaal'. En tijdens de viering van Koninginnedag kan men natuurlijk op verschillende plaatsen in de gemeente de vlag tegenkomen.

In bepaalde gevallen hangt hij samen naast de nationale driekleur en de provincievlag.

Martin Brink

STAMREEKS van Sijbrand Cornelis van Wijngaarden, 1889 - 1970

Van mevrouw E. G. van Wijngaarden-Zalm uit Heemskerk ontving de redactie een stamreeks van de familie Van Wijngaarden. Zij is veel met de genealogie van haar familie bezig en noteerde enkele voor Veenendaal interessante gegevens. Met name interessant omdat hierin ook de naam van dominee Sijbrand Cornelis van Wijngaarden voorkomt.

Dominee van Wijngaarden nam in 1926 een beroep aan in Veenendaal. Tot zijn emeritaat, op 1 mei 1955, woonde Van Wijngaarden in de pastorie 'bovenaan de Markt'. Na zijn emeritaat verhuisde hij. De pastorie werd toen gesloopt.

I

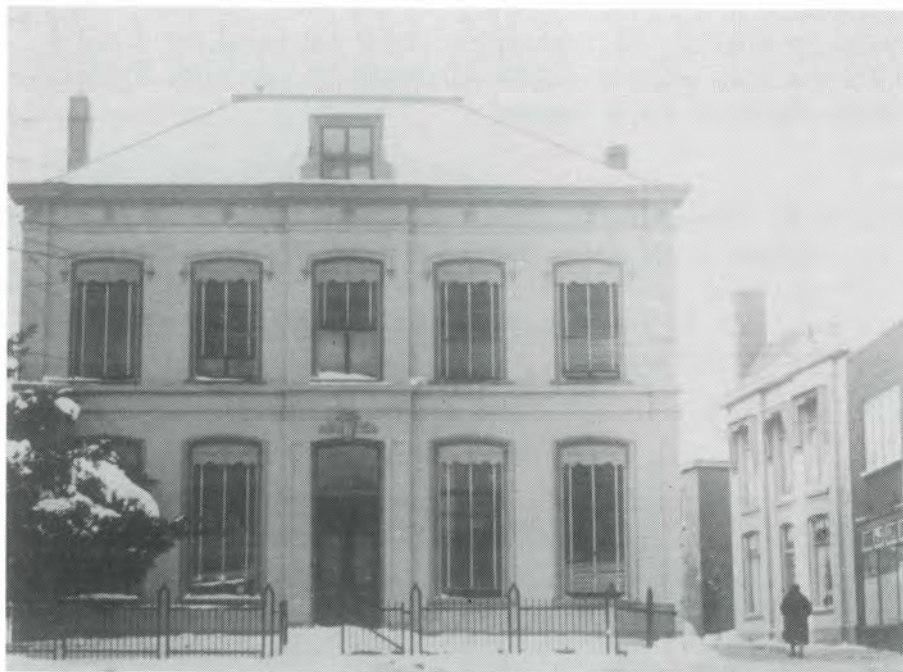
Sijbrand Cornelis van Wijngaarden, geboren te Zevenhuizen op woensdag 11 december, wonende te Wijngaarden, te Den Ham, te Mastenbroek, te Linschoten, te Veenendaal en te Leersum, predikant, overleden te Ede (woonplaats Leersum) op maandag 9 februari 1970, 80 jaar oud, zoon van Willem van Wijngaarden (II) en Anna Margaretha De Gelder.

Hij is getrouwd te Gouderak op vrijdag 13 juni 1919, op 29-jarige leeftijd met *H.E.J.Th. Beekenkamp* (24 jaar oud), geboren te Gouderak op maandag 10 september 1894, overleden te Veenendaal op dinsdag 20 januari 1987, 92 jaar oud, dochter van *Teunis Beekenkamp* en *Johanna Sybilla van Houwenin-*
gen.

II

Willem van Wijngaarden, geboren te Stolwijk op maandag 6 november 1854, wonende te Stolwijk (Dorp) en te Zevenhuizen, veearts, zoon van Sijbrand van Wijngaarden (III) en Cornelia van Erk.

Ds Van Wijngaarden woonde in het pand op de Markt, de zogenaamde 'eerste pastorie'. Na zijn vertrek werd dit pand, tot verdriet van velen, gesloopt. Het moest voor een bredere doorgang zorgen dat door afbraak inderdaad gecreëerd werd. De foto's werden genomen op 18 februari 1956 op een blijkbaar winterse dag (beeldcollectie gemeente Veenendaal).

Hij is getrouwd te Stolwijk op vrijdag 23 januari 1880, te 's-Gravenhage op 15-jarige leeftijd met *Anna Margaretha de Gelder* (33 jaar oud), geboren op dinsdag 1 december 1846, overleden te Zevenhuizen op maandag 28 februari 1910, 63 jaar oud, dochter van *Willem Adrianus de Gelder* en *Faalke Mooij*.

III

Sijbrand van Wijngaarden, geboren te Berkenwoude op zondag 24 juli 1831, wonende te Stolwijk, koopman, kastelein, bouwman en veearts, overleden te Stolwijk op zondag 21 april 1872, 40 jaar oud, zoon van *Cornelis van Wijngaarden (IV)* en *Jannigje Akker*.

Hij is getrouwd te Berkenwoude op zaterdag 19 maart 1853, op 21-jarige leeftijd met *Cornelia van Erk* (19 jaar oud), geboren te Berkenwoude op dinsdag 24 september 1833, wonende te Stolwijk en Haastrecht, overleden na 1904, minstens 71 jaar oud, dochter van *Willem van Erk* en *Maria Suijker*.

IV

Cornelis van Wijngaarden, geboren te Stolwijk op donderdag 13 maart 1794, gedoopt aldaar op zondag 16 maart 1794, wonende aldaar en te Berkenwoude, bouwman, overleden te Stolwijk op dinsdag 14 december 1875, 81 jaar oud, zoon van *Sijbrand van Wijngaarden* (V) en *Annijje Hoogendoorn*.

Op deze foto is duidelijk de nauwe doorgang te zien. De muur markeerde zijn tuin (beeldcollectie gemeente Veenendaal).

Hij is getrouwd te Stolwijk op zaterdag 6 april 1816, op 22-jarige leeftijd met *Jannigje Anker* (17 jaar oud), geboren te Haastrecht op zondag 26 augustus 1798, gedoopt aldaar op zondag 2 september 1846, 48 jaar oud, dochter van *Cornelis Anker* en *Celia van Eck*.

V

Sijbrand van Wijngaarden, gedoopt te Stolwijk op zondag 6 juli 1755, wonende aldaar, bouwman, overleden te Stolwijk op donderdag 21 oktober 1841, 86 jaar oud, zoon van *Johannes van Wijngaarden (VI)* en *Aagje Boer*.

Hij is getrouwd te Benschop op vrijdag 17 april 1789, op 33-jarige leeftijd met *Annigje Hoogendoorn* (25 jaar oud), gedoopt te Zuid Polsbroek op zondag 27 november 1763, wonende te Stolwijk, overleden aldaar op zondag 25 juli 1824, 60 jaar oud, dochter van *Cornelis Hoogendoorn* en *Cornelia van Es*.

VI

Johannes van Wijngaarden, geboren te Vlist, gedoopt te Polsbroek op zondag 24 juni 1725, wonende te Stolwijk, te Lange Ruige Weide, te Diemerbroek, en te Willige Langerak, bouwman, overleden te Willige Langerak in juni 1808, 83 jaar oud, zoon van *Gerrit van Wijngaarden (VII)* en *Jannetje van Dam*.

Hij is in ondertrouw gegaan te Stolwijk op vrijdag 29 oktober 1751, op 26-jarige leeftijd (I) met *Aagje Boer* (24 jaar oud), gedoopt te Stolwijk op zondag 16 maart 1727, begraven aldaar op maandag 15 november 1773, 46 jaar oud, dochter van *Wouter Claasz Boer* en *Margje Sijbrants van Dam*.

Hij is getrouwd te Stolwijk op dinsdag 18 november 1777, op 52-jarige leeftijd (2) met *Neeltje de Wit*, wonende te Lange Ruige Weide en te Stolwijk, begraven aldaar op woensdag 27 september 1780.

Hij is in ondertrouw gegaan te Willige Langerak op donderdag 31 maart 1785 en getrouwd aldaar op 59-jarige leeftijd (3) met *Mergje van Es*

(51 jaar oud), gedoopt te Willige Langerak op zondag 25 oktober 1733, wonende te Diemberbroek en te Willige Langerak, overleden aldaar voor 1818, hoogstens 85 jaar oud, dochter van *Krelis van Es* en *Annijge Verbree*.

VII

Gerrit van Wijngaarden, gedoopt te Bergambacht op donderdag 31 mei 1685, wonende te Vlist en te Stolwijk, bouwman, begraven te Stolwijk op vrijdag 9 januari 1756, 70 jaar oud, zoon van *Jan Teunisz van Wijngaarden* (VIII).

Hij is in ondertrouw gegaan te Stolwijk op vrijdag 29 december 1719 en getrouwd aldaar op zondag 14 januari 1720 (nh), op 34-jarige leeftijd met *Jannetje van Dam* (34 jaar oud), gedoopt te Stolwijk op zondag 25 november 1685, wonende te Vlist en te Stolwijk, overleden te Vlist voor 1737, hoogstens 52 jaar oud, dochter van *Claas van Dam* en *Neeltje van Dam*.

VIII

Jan Teunisz van Wijngaarden, geboren rond 1640, wonende te Bergambacht, bouwman, begraven te Bergambacht op maandag 21 april 1704, ongeveer 64 jaar oud.

Krantenbericht uit juni 1951

E.G. van Wijngaarden- Zalm, Graaf Willem II-laan 10,
 1961 JM Heemskerk, tel. 02510 - 32106

oud VEENENDAAL

EN HET GEMEENTELIJK MONUMENTENBELEID

Tekst van de dia-lezing gehouden door D.J. Bouwhuis en P.Will op de jaarlijkse bijeenkomst van de Utrechtse historische verenigingen op 25 mei 1994 te Veenendaal, onder auspiciën van de Stichting Stichtse Geschiedenis.

Ook Veenendaal ontkwam met name in de zeventiger en tachtiger jaren niet aan een nietsontziende nieuwbouwwoede. Twee nieuwe wijken (Dragonder en West) werden in 'groene gebieden' gerealiseerd, maar ook veel historische bebouwing moest er aan geloven. 'Nieuw voor Oud' was het motto van onze gemeente.

We bespreken eerst enkele voorbeelden van Veenendaalse beeldbepalende panden die helaas niet aan de slopershamer ontkomen zijn. Op deze en andere lokaties bevindt zich nu nieuwbouw.

Als eerste voorbeeld een fabriek, zo typerend voor Veenendaal: het voormalige *Scheepjeswolcomplex*, gebouwd rond 1860 en gesloopt in 1989. Thans bevindt zich op die plaats het nieuwe winkelcentrum de *Scheepjeshof*.

Vervolgens een ander, met fabrieken verbonden, aspect: *Arbeiderswoningen* (Zandstraat 36-52), gebouwd eind vorige eeuw en gesloopt in 1989. Op die plek staat nu een gloednieuwe *Muziekschool*.

Dan het voormalige *Station Veenendaal* aan de vroegere spoorlijn tussen Amersfoort en Kesteren. Gesloopt in 1975 en vervangen door fantasieloze nieuwbouw.

Als vierde noemen we het vroegere *waaggebouw* aan de Prins Bernhardlaan (vroeger het 'Boveneind' genoemd) in Gelders Veenendaal. In de zeventiger jaren gesloopt. Ook Stichts Veenendaal had een eigen Waag, gelegen aan de Markt. Dat gebouw was al eerder verdwenen. Tot slot nog een voorbeeld van iets karakteristieks: een *langhuisboerderij* (Valleistraat 180), gebouwd eind vorige eeuw, gesloopt in 1989.

Aan behoud van ons cultureel erfgoed had men nog geen boodschap. Jammer, maar realiteit. Dit was 'Oud Veenendaal' een doorn in het oog. Met name onze voormalige voorzitter Kees van Grootheest heeft op de

lees verder op pagina 20

Het is een warme dag, de 31e juli 1943. Op die datum gaat de jeugd van de Van Pollstraat (een verdwenen zijstraat van de Achterkerkstraat, op de achtergrond nog te zien) een dagje uit. 'Kersen eten in de Betuwe', vermeldt de achterzijde van het origineel.

Gemotoriseerd verkeer is er nog maar nauwelijks. De brandstof is al gerantsoeneerd en voor plezierritten helemaal niet beschikbaar. Reden waarom de firma De Haas slechts een paard en wagen ter beschikking kan stellen. De vreugde is er bij de kinderen duidelijk niet minder om.

Met twee karren gaan zij op weg naar Rhenen om met de pont over te steken naar de Betuwe. Verder hobbelen wordt de weg vervolgd naar een van de vele kersenboomgaarden nabij Kesteren.

Vlak voor het vertrek wordt de laatste wagen op de foto vastgelegd. Naast de kar staat een

bekende Van de Pollstraat-bewoner: Henk Hardeman. De foto is nu een regelrecht tijdsdocument, genomen midden in oorlogstijd.

Deze niet eerder gepubliceerde plaat vormt één van de bijna tweehonderd foto's die straks voorkomen in het fotoboek 'Veranderd Veenendaal'. Op dit moment wordt daar druk aan gewerkt. De meeste foto's uit de periode 1940-1965 zijn niet eerder in druk verschenen en van particulieren afkomstig.

Martin Brink stelt het als lid van een lustrumcommissie samen, want het is de bedoeling dat dit boek een uitgave van de vereniging wordt ter gelegenheid van haar tienjarig bestaan in november dit jaar.

Meer bijzonderheden hierover en de activiteiten rond het tweede lustrum volgen later.

barricaden gestaan om bijvoorbeeld het Scheepjeswolcomplex (voor Veenendalers: 'de DS') te behouden. Het mocht niet lukken, zelfs eengedeelte kon niet behouden blijven. Het was vechten tegen de bierkaai.

Om tot een meer structurele aanpak te komen van het behoud van de plaatselijke monumenten heeft Oud Veenendaal in 1987 (twee jaar na haar oprichting) het initiatief genomen om alle beeldbepalende panden in Veenendaal te inventariseren en te rubriceren.

Een viertal leden van onze vereniging heeft in hun vrije tijd alle volgens hen te behouden gebouwen, maar ook andere zaken, genoteerd en hiervan foto's genomen.

In deze inventarisatie werden bijvoorbeeld opgenomen:

- * de *Joodse begraafplaats* aan de Parallelweg, stammend uit 1899, met dragershuisje

- * de *gedenksteen* van de voormalige, in 1861 opgerichte en inmiddels gesloopte VSW-fabriek

- * het *fort aan de Buursteeg*, aangelegd en gebouwd in 1786 als voorwerk voor de Grebbelinie, ter verdediging van de Slaperdijk tegen aanvallen over de Buursteeg (nu Klompersteeg) vanuit richting Ede.

Vervolgens zijn deze, laten we ze maar 'Veense Monumenten' noemen, gerubriceerd en ingedeeld in twee categorieën:

1. in ieder geval behouden en
2. zo mogelijk behouden.

Veenendaal heeft helaas maar twee 'echte' monumenten, d.w.z. die als rijksmonumenten te boek staan, namelijk de *Oude Kerk* en de *Nieuwe Molen*.

De Oude of Salvatorkerk aan de Markt is ingewijd in 1566 en daarna diverse malen uitgebreid. Het is een zogenaamde *hallekerk* (oorspronkelijk een *zaalkerk*) in laat-gotische bouwstijl en is eigendom van de Nederlandse Hervormde Gemeente.

De Nieuwe Molen bevindt zich aan de Mulderslaan. Het is een *stellingmolen van het bovenkruiertype* uit 1911.

De door de Historische Vereniging Oud Veenendaal gedane inventarisatie is met een advies in juni 1988 aangeboden aan de wethouder. Dit

maakte toch wel een en ander los, zowel in de politiek als bij de burgers.

Wellicht ook mede door de inmiddels ingezette decentralisatie van het monumentenbeleid, waardoor de gemeenten meer zeggenschap maar óók meer verantwoordelijkheid kregen, verstrekten B & W nog datzelfde jaar opdracht aan een professioneel bureau, te weten Bureau Inventaris en Advies Monumenten (BIAM) te Utrecht om de inventarisatie van Oud Veenendaal over te doen.

Nadat deze tweede inventarisatie gereed was gekomen, werd Oud Veenendaal al direct betrokken bij een commissie die tot taak had de geïnventariseerde monumenten in te delen in drie categorieën, 1 tot en met 3, in 'afnemende' waardering. Eén en ander diende ter voorbereiding van een voorstel door B & W aan de gemeenteraad. Bij de categorie-indeling werd zoveel mogelijk rekening gehouden met de cultuurhistorische waarden van de objecten.

Een voorbeeld van een 'categorie 1-object' is de *voormalige pastorie van de Hervormde Gemeente*, gebouwd in 1861 (Markt 10). Na volledige restauratie is het inmiddels ingericht als *museum Het Kleine Veenloo*.

Een 'categorie 2-object' dat een plaats kreeg op de lijst is het 'pandje van Veldhuizen' (Achterkerkstraat 25/27). Het voorhuis van deze *voormalige T-huisboerderij* werd begin 1800 gebouwd. Tussen 1902-1922 is het pand in gebruik geweest als herberg. Het staat vrijwel op de hoogste plek in Veenendaal, maar beschikt toch over een opkamer!

In juli 1990 werd door de Raad van Veenendaal vrijwel unaniem - met stemonthouding van het voltallige college - de gemeentelijke monumentenlijst vastgesteld. Daarop bevindt de zich een zestigtal panden (hoofdzakelijk categorie 1, maar ook enkele uit categorie 2). Tegelijk werd de gemeentelijke monumentenverordening vastgesteld (met een subsidie van f 97.000,- per jaar) en tevens de Monumentencommissie in het leven geroepen.

Oud Veenendaal werd verzocht een kandidaat alsmede een plaatsvervangend kandidaat voor de Monumentencommissie voor te dragen. Daaraan voldeden wij graag en sinds eind 1990 functioneert deze commissie. De leden van de commissie zijn voorgedragen door de Bond

Heemschut, Oud Veenendaal, BIAM en PUWC. De wethouder Ruimtelijke Ordening fungeert als voorzitter, en verder is er de nodige ambtelijke ondersteuning.

Om weer even met beide voeten op de grond te komen en Veenendaal in breder perspectief te plaatsen:

- a. Veenendaal kent twee landelijke monumenten; de provincie Utrecht 3321 en landelijk zijn er meer dan 43.500.
- b. Veenendaal stelt jaarlijks een kleine ton subsidie beschikbaar; de provincie Utrecht ca. 2,5 miljoen, landelijk 130 miljoen. En dan praten we nog niet over het strategisch plan, waarin wordt voorgesteld dit bedrag te verhogen naar meer dan 225 miljoen!
- c. Veenendaal kent 60 plaatselijke monumenten; de provincie Utrecht ca. 4500 en landelijk meer dan 23.000. En dan nog de consequenties van de MIP/MRP/MSP!

Ons past dus alle bescheidenheid.

Maar toch, naar de mening van de Historische Vereniging Oud Veenendaal heeft er begin negentiger jaren een cultuuromslag met betrekking tot het monumentenbeleid in Veenendaal plaatsgevonden. Het is niet meer vanzelfsprekend dat 'oud' moet worden gesloopt ten behoeve van 'nieuw'. Er wordt nu wel degelijk door het gemeentebestuur gekeken naar de mogelijkheden om oude panden te behouden. Natuurlijk volgens ons nog niet in voldoende mate, maar dat neemt niet weg dat er nadrukkelijk aandacht voor is.

Jammer genoeg is er maar weinig van onze industriële bebouwing overgebleven. Zo zijn verdwenen:

- * de al eerder genoemde *Scheepjeswol*
- * de *Leidsche Wol/Neveda* aan de Spoorlaan, met haar in 1920 gebouwd fabriekscomplex in een expressionistische bouwstijl
- * de *Panter sigarenfabriek* aan de Kerkewijk, gebouwd in 1899 in opdracht van de textielfabrikant Roessingh
- * het *Frisia-complex*, waarvan alleen nog de directie-woning is gehandhaafd; gebouwd in 1884, als machinale sajettefabriek
- * de *Ritmeester*, het kantoor en de fabriek over het spoor (Kerkewijk 115). Alleen kantoor nog aanwezig, gebouwd in 1919.

Er resteert niet veel meer van wat ons herinnert aan de voormalige industrie in Veenendaal. Het enige complex is eigenlijk nog het *Ritmeester kantoor met fabriek vóór het spoor* (Kerkewijk 65), gebouwd in 1912 naar ontwerp van de Veenendaalse architect B. van Kreel.

De gemeentelijke Monumentencommissie komt gemiddeld één keer per twee maanden bijeen om zich te buigen over verbouwings- en wijzigingsvoorstellen van gemeentelijke monumenten en het gemeentebestuur daarin te adviseren. Totaal gebeurde dit in de afgelopen zittingsperiode 1990/1994 zo'n 25 maal. Daarnaast heeft de Monumentencommissie ook andere adviezen uitgebracht, zoals over het gemeentelijk monumentenschildje, zodat ook derden direct kunnen zien dat het pand is geplaatst op de gemeentelijke monumentenlijst. Daarnaast over tekstborden op de landelijke monumenten, over de uitbreiding van de monumentenlijst en over de totstandkoming van een publieksuitgave van de MIP-inventarisatie. Om maar enige voorbeelden te noemen.

Niet altijd wordt het advies van de Monumentencommissie door B & W overgenomen. Een sprekend voorbeeld daarvan is het in *Jugendstil* gebouwde pand uit 1906 (Markt 7), waarbij op de gevel, tegen het advies van de Monumentencommissie in, een overheersende reclame aan de gevel is aangebracht.

Bovendien gaat ook de plaatselijke middenstand wel eens te voortvarend te werk. Zo werden van een in *neo-classicistische stijl* gebouwde dubbele winkel annex woonhuis (Hoofdstraat 97/99) uit 1902 niet alleen de kozijnen wit geschilderd, maar werd gelijk de hele gevel 'meegenomen'.

Ook op andere wijze probeert de Historische Vereniging Oud Veenendaal meer aandacht te vragen voor de plaatselijke monumentenzorg. Zo heeft onze vereniging het voortouw genomen om te komen tot het oprichten van een plaatselijk *comité Open Monumentendag*. Dit initiatief is door de gemeente van harte ondersteund en inmiddels is het comité opgericht en al enkele malen bijeen geweest. Oud Veenendaal is in dit comité vertegenwoordigd.

Alhoewel Oud Veenendaal niet als actiegroep bekend wil staan, is wel

duidelijk actie gevoerd voor het behoud van de voormalige *ULO-school* aan de Kerkewijk 53, gebouwd in 1923. Het gebouw is behalve als school ook in gebruik geweest als bibliotheek en huisvesting voor soldaten in mobilisatietijd, terwijl het tijdens de bezetting gevorderd was door de Duitsers. Mede dank zij Oud Veenendaal en ook 6000 handtekeningen staat deze school er nog steeds en zal zij ook bewaard blijven. Momenteel doet het voorste gedeelte dienst als notariskantoor. Recentelijk heeft onze vereniging zich sterk gemaakt voor het behoud van het blok *arbeiderswoningen* aan de Nieuweweg 110-136, gebouwd eind vorige eeuw. Het is het enige categorie 1 - monument dat niet op de gemeentelijke monumentenlijst is geplaatst. Deze woningen staan op de nominatie om gesloopt te worden, maar mede dankzij de inspanningen van de Monumentencommissie is er nu enige hoop op behoud. Dat het voorkomen van afbraak niet altijd lukt blijkt ook uit de door de gemeenteraad genomen beslissing -zij het met aarzelingen- om het laatste *spoorwachtershuisje* (Kerkewijk 99) in Veenendaal te slopen. Het gebouwtje is in 1905 verzezen in opdracht van de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij.

Het meer betrekken van de burger bij monumenten in het algemeen en in Veenendaal in het bijzonder is een van de doelstellingen van Oud Veenendaal en met name van de werkgroep Monumenten.

Deze werkgroep is momenteel bezig met het samenstellen van een *wandel-fietsroute langs de Veense monumenten*.

Ook op voorstel van de werkgroep is door Oud Veenendaal een *monumenten-oorkonde* in het leven geroepen, die vorig jaar voor de eerste maal is uitgereikt aan eigenaren van gemeentelijke monumenten die zich voor het behoud hiervoor in het bijzonder hebben ingespannen.

Dat alle inspanningen van Oud Veenendaal op plaatselijk monumentengebied niet voor niets zijn geweest moge ook blijken uit het recentelijk voorstel van B & W aan de Raad om de *molen de Vriendschap* (Nieuweweg 109), gebouwd in 1872 als *bovenkruisende stellingmolen* aan te kopen en te restaureren voor meer dan een miljoen gulden. In 1957 en later in 1967 is de molen onttakeld.

Ook de restauratie van de '*Prilhof*' is een pluim op de hoed van het

gemeentebestuur. Het betreft een *blokje arbeiderswoningen* aan de Parallelweg, gebouwd in 1910 in opdracht van een sociaal bewogen onderwijzer S. Goverts. De woningen hadden bedsteden, alhoewel dit sinds de woningwet van 1901 verboden was. Deze woningen zijn in 1992 volledig gerestaureerd en gerenoveerd.

Inmiddels heeft het gemeentebestuur ook het plan opgevat de voormalige *Marechaussee-kazerne* (Kerkewijk 116-122) te restaureren. Daarbij gaat het om een stalgebouw met enkele woonhuizen uit 1904. In verband met onrust in Veenendaal begin deze eeuw is hier een detachement marechaussee gehuisvest geweest.

De Veenendaalse Woningstichting heeft een maquette laten ontwerpen voor een aantal seniorenwoningen.

We gaan dus wel degelijk de goede kant op met het Veense monumentenbeleid.

Benedeneind ca. 1940 (collectie Oud Veenendaal, geschenk van mevr. H. Wiegman)

BOEKAANKONDIGING

M. Brink, Heden en Historie voormalige Chr. ULO-school te Veenendaal;
uitgave in opdracht van notariskantoor mr. R. Ottens. Realisatie en
organisatie H. Henzen Reclame.

In een paar hoofdstukken komt de geschiedenis van de oprichting, de bouw, het wezen, het gebruik (o.a. tijdens de mobilisatie 1939-1940 en bezetting 1940-1945, de naamgeving en het einde van de school aan de orde. In het boekje is niet alleen de schrijver aan het woord. Ook het schoolhoofd die vanaf 1938 gedurende 39 jaren de scepter over de school zwaaide en een leerling uit de periode 1938-1941 leveren een bijdrage aan. Ook wordt aandacht besteed aan de geschiedenis van de omgeving van het schoolgebouw.

Het boekje is uitgegeven ter gelegenheid van de officiële opening van het in het gebouw gevestigde notariskantoor mr. R. Ottens.

Op 29 april 1944 poseerde het voetbalteam van de Chr. ULO samen met gymnastiekleraar Eef van Asselt (coll. Van Asselt, Veenendaal).

Deze opening vond plaats op 16 december 1994. Met deze nieuwe bestemming ontsnapte het gebouw op waardige wijze aan de slopershamer.

Belangstellenden die in het bezit van het boekje wensen te komen kunnen zich wenden tot notariskantoor mr. R. Ottens, Kerkewijk 53, Postbus 1099, 3900 BB te Veenendaal, tel. (08385) 52828.

De voorbereidingsklas voor de HBS, onder leiding van dr J.G. Thoomes (zittend op de stoel). Op deze foto uit 1947 staat geheel links Hermine van Schuppen, daarboven van links naar rechts Marina van Schuppen, Rita Mondria, Dolf Engel, Gert van de Bovenkamp, Ries van Appeldoorn, Marius Bakker (zoon van ds J. Bakker) en Mart Bax (zoon directeur HBS).

Middelste rij Gerda de Ruiter, meester Piet Boogaart, onbekende jongeman, Joke Brouwer, Jannie de Ruiter, Jannet van Schuppen, Dinie de Geit en Jeske Meijnhardt.

De rij knielende kinderen van links naar rechts: onbekend meisje, Jannemiek van Schuppen, onbekende jongeman, Hettie van Schuppen, onbekend meisje.

Vooraan van links naar rechts Rob van Kooten (bakker), Bernhard van Kreel, Piet Versteeg en Piet Versteeg (schoenhandelaar).

(beeldcollectie L. Konings-van Kreel, Veenendaal)

JAARSTUKKEN 1994/1995

1. Jaarverslag over 1994

Bijeenkomsten

Op 16 maart vond de eerste bijeenkomst van 1994 plaats. Zoals gebruikelijk was dit tevens de jaarvergadering. Het jaarverslag van de secretaris gaf geen van de aanwezigen aanleiding tot op- of aanmerkingen. De kascontrolecommissie, bestaande uit de heren Slok en Van den Brink, had de financiën gecontroleerd en in orde bevonden; ook het jaaroverzicht van de penningmeester werd zonder discussie aanvaard. Daarna volgden de bestuursverkiezingen. Aftredend en niet-herkiesbaar was de voorzitter, de heer A.C. van Grootheest; in zijn plaats werd gekozen de heer G. Verhoef. Aftredend en wel herkiesbaar was mevrouw H.H. Will-van Barneveld. Verder werd het bestuur uitgebreid met twee personen: mevrouw J.T. Valkenburg-van Bruxvoort en de heer L.G.W. Smolders. Alle kandidaten werden op voorstel van de voorzitter bij acclamatie verkozen.

Na dit huishoudelijke deel werd de bijeenkomst vervolgd met een lezing van de heer J.H. van Tongeren over *Gilbert van Schoonbeke*.

Op 16 juni vond de volgende bijeenkomst plaats. De heren W. van Amerongen en C. Brinkhuis verzorgden toen een dia-lezing over *Op kerkepad in Veenendaal*. De derde bijeenkomst was belegd op 28 september. De heer R.A. van Genderen vertelde aan de hand van dia's het een en ander over *75 jaar sociale woningbouw in Veenendaal*; dit mede naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van woningbouwvereniging Patrimonium. De lezingen-cyclus werd besloten met een presentatie van de heer H. Tromp op 15 december over *Utrechtse kastelen en buitenplaatsen*.

Het aantal aanwezigen op de verenigingsavonden varieerde van zo'n 60 tot 120 personen. Alle bijeenkomsten konden weer gehouden worden in 'De Meent', die daarvoor belangeloos ruimte beschikbaar stelde. Het bestuur spreekt in dit verslag ook dit jaar haar dank daarvoor uit.

Bestuurslid M. Brink zorgde vrijwel elke bijeenkomst weer voor een mini-expositie van 'iets Veens'.

Uitgaven

In het kader van de bestuurswisseling en -uitbreiding en de daarmee gepaard gaande herschikking van taken, besloot het bestuur tot het instellen van een redactiecommissie voor *Oud Veenendaal*. Leden van de redactie: A.C. van

Grootheest, R. Bisschop M. Brink en mw J. Regtop.

Van de vier nummers van het verenigingsorgaan Oud Veenendaal waren er deze jaargang twee themanummers. Het maartnummer was gewijd aan de geschiedenis van 'De Vendel'. Het nummer van september was een beschrijving van betrekkelijk jonge gebouwen in Veenendaal, met een bepaalde architectonische uitstraling. Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met een aantal architecten. De werkgroep Genealogie presenteerde het tweede deel van de leggers van de graven in de Oude Kerk. Het gebruikelijke nieuwjaarspresentje bestond dit jaar uit vier een kalendertje met daarop oude afbeeldingen van Veenendaal.

Overige activiteiten

Veel contacten zijn er ook dit jaar weer geweest met de gemeente. Vooral de noodzaak van een documentatiecentrum voor de vereniging doet zich keer op keer voelen. Bij herhaling heeft het bestuur dit punt onder de aandacht gebracht van het plaatselijk college. We hopen dat hiervoor in 1995 een goede oplossing gevonden kan worden.

De heer D.J. Bouwhuis vertegenwoordigde de historische vereniging ook dit jaar in de Monumentencommissie. Ook de diverse werkgroepen bleven in meer of wat mindere mate actief.

Na bemiddeling van de historische vereniging verzorgt de heer H. Henzen met ingang van oktober/november 1994 wekelijks op de kabelkrant een historische bijdrage.

Medewerkers

Ook in 1994 kon de historische vereniging rekenen op steun en hulp van verschillende vrijwilligers, die veelal belangeloos werk voor de vereniging verrichtten. Graag maken we als bestuur van de gelegenheid gebruik om op deze plaats hiervoor onze dank uit te spreken. In het bijzonder willen we de heer P. Will noemen, die veel administratief werk verricht. Daarnaast natuurlijk mevrouw Regtop, die elk kwartaal weer zorgt dat het blad vorm krijgt, en de heren Van Hardeveld van Drukkerij Davelaar, die er voor zorgen dat het gedrukt wordt. Uiteraard willen we ook de leden van de verschillende werkgroepen bedanken, die eveneens belangeloos tijd en energie steken in verenigingsactiviteiten.

Tot slot een woord van dank aan de directie van het Ichthus-College, waar niet alleen meer dan één werkgroep haar vergaderingen kon houden, maar ook het bestuur van Oud Veenendaal.

Per 31 december 1994 telde de vereniging 555 leden.

2. Financieel overzicht 1994

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL			
REKENING 1994			
INKOMSTEN:		UITGAVEN:	
1. Contributies & donaties:	f 14.872,00	11. Inningskosten contributies:	f 8,00
extra 1993	f 14,-		
contributie 1994	f 14.822,-		
donaties	35,-		
2. Bijdragen van sponsors:	" 1.250,00		
3. Ontvangen renten:	" 210,44	13. Betaalde bankkosten:	" 40,80
4. Opbrengst verkoop boeken enz.:	" 1.229,10	14. Kosten boeken enz.:	" 237,80
"Eigenaren.." dl. 1	f 348,10	"Eigenaren.." dl. 1	f 40,-
"Eigenaren.." dl. 2	" 736,-	"Eigenaren.." dl. 2	" 185,-
"t Veen.."	" 40,-	"Luidgelden.."	" 32,10
Overige	" 55,-	(nog in bewerking)	
Id. nog te ontvangen	" 50		
5. Diverse inkomsten:	" 300,00	15. Diverse uitgaven:	" 568,83
Bijdragen in bestuurskosten	f 300,-	documentatiemateriaal	f 450,45
		vergroepen	" 63,40
		aanv.depot PTT-post	" 50,-
		restitutie portokosten	" 5,-
		16. Administratiekosten:	" 413,90
		Portokosten	f 155,60
		Id. nog te betalen	" 117,-
		Kantoorbehoeften	" 64,70
		Id. nog te betalen	" 70,-
		Kopieën	" 6,-
		17. Kopij en opmaakkosten blad:	" 94,95
		Id. reeds betaald	f 864,45
		Id. nog te betalen	" 79,50
		18. Drukkosten blad:	" 11.161,10
		Id. reeds betaald	f 10992,15
		Id. nog te betalen	" 68,95
		19. Verzendkosten bladz.	" 1.101,95
		20. Kosten van lezingen:	" 697,90
		31. Bestuurskosten:	" 880,00
		32. Abonnementen & lidmaatschappen:	" 206,00
		Bond Heemschut	f 95,-
		Kamer v. Koophandel	" 63,-
		Nat.Cont.Mon.Bescherm.	" 50,-
TOTAAL INKOMSTEN	f 21.188,04	TOTAAL UITGAVEN	f 16.189,95
SALDO (voordelig)	" -		f 4.998,09
Algehele totalen	f 21.188,04		" 21.188,04

HISTORISCHE VERENIGING OUD VEENENDAAL BALANS PER 31 DECEMBER 1994

A c t i v a :		P a s s i v a :	
Saldi: Kas	f 243,00	Eigen vermogen 1 jan.1994	f 6.748,44
Bank	" 10.449,24	Correctie wegens aanvul-	" 50,00 +
Giro Postbank	" 8.364,74	ling depot bij PTT-post	" 4.998,09 +
Depot bij PTT-post	" 100,00	Positief resultaat 1994	" 4.998,09 +
Nog te ontvangen contributie	PM*)	Eigen vermogen 31 dec.1994	f 11.796,53
Overige bezittingen	PM*)	Vooruit ontvangen	" 7.075,00
Nog te ontvangen betaling	" 50,00	contributie 1995	" 335,45
		Nog te betalen kosten	" 335,45
Totaal activa	f 19.206,98		f 19.206,98

*) Van een viertal nalatigen om de contributie te betalen wordt geen betaling meer verwacht. Zij zullen vóór het verschijnen van het maar-nummer 1995 als lid worden afgeschreven, indien zij alsdan hun contributie 1994 nog niet hebben voldaan.

*) STAAT VAN OVERIGE BEZITTINGEN:

- 1 computer met printer (afgeschreven).
- 1 IBM-Composer (afgeschreven).
- 14 ex. Boek "De Veenkolonie Veenendaal".
- 104 ex. Boek "Het veen, de veenraden en het Veenraadschap".
- 33 ex. Boekje "De Oude of Salvatorkerk".
- 14 ex. Boekje "Eigenaren van graven in de kerk te Veenendaal", deel 1.
- 2 ex. Idem, deel 2.

Enkele aantekeningen bij de jaarstukken 1994:

Rekening:

1. en 11. Contributies:

Een ten opzichte van 1993 groter aantal leden (ruim 14 %) overschreed het minimumbedrag van de contributie. Dat verheugt het bestuur buitengewoon. Het gemiddelde contributiebedrag per betalend lid bedroeg f 27,06 (in 1993: f 26,55).

4. en 14. Opbrengst verkoop/kosten boeken:

Het ogenschijnlijke resultaat van de verkoop van boeken ten bedrage van ruim f 970,- moet nog worden verminderd met een bedrag aan portokosten; de post portokosten onder 16. ten bedrage van f 155,60 is voornamelijk veroorzaakt door de verzending van boeken.

8. en 18. Verkoop losse nummers/drukkosten blad:

250 extra exemplaren van het maartnummer (De Vendel) leverden een bedrag op van f 500,-. Regelmatig worden niet geringe aantallen losse nummers verkocht, niet het minst als gevolg van het feit dat losse exemplaren ter verkoop liggen in het historisch museum en in een aantal boekwinkels.

Balans:

De voorraad boekwerken wordt niet als activa in de balans opgenomen, omdat niet vaststaat dat de boeken tegen de vastgestelde prijs kunnen worden verkocht, terwijl het bovendien aan het bestuur moet vrijstaan exemplaren als geschenk weg te geven. Voor wat betreft het laatste valt te denken aan premies voor het werven van één of meer nieuwe leden.

3. Concept huishoudelijk reglement

Lidmaatschap

Artikel 1. Zo spoedig mogelijk na aanmelding als lid zendt de administrateur de betrokkene een bevestiging daarvan. Hij doet het nieuwe lid tevens alle verdere relevante informatie betreffende vereniging toekomen.

Artikel 2. De leden ontvangen het kwartaalblad van de vereniging gratis.

Artikel 3. Opzeggen van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de administrateur van de vereniging. Opzegging wordt altijd van kracht per 31 december van het lopende jaar.

Uiterlijk één maand voor dat tijdstip dient de beëindiging van het lidmaatschap bij de administrateur kenbaar gemaakt te zijn.

Deze regel is niet van toepassing in geval van overlijden.

Bestuur

Artikel 4. Met inachtneming van het statutair bepaalde stelt het bestuur jaarlijks voordat de algemene ledenvergadering plaats heeft het geactualiseerde rooster van aftreden vast.

Artikel 5. Met inachtneming van het statutair bepaalde dat de voorzitter van de vereniging door de algemene ledenvergadering in functie wordt gekozen, worden de taken binnen het bestuur in onderling overleg geregeld.

Artikel 6. Het rooster van aftreden wordt jaarlijks door het bestuur vastgesteld in haar vergadering voorafgaande aan de algemene ledenvergadering. Uitgangspunt daarbij is, mutatis mutandis, het rooster zoals dat is vastgesteld tijdens de bestuursvergadering dd 10 mei 1994 en aanvaard door de algemene ledenvergadering dd 23 maart 1995.

Artikel 7. Tenminste één bestuurslid is belast met de coördinatie van en de contacten met de werkgroepen c.q. commissies.

Artikel 8. Bestuurswerkzaamheden worden verricht zonder dat daarvoor een vergoeding verstrekt wordt. Indien noodzakelijk treft het bestuur een regeling inzake de vergoeding van onkosten.

Artikel 9. Het bestuur vergadert zo vaak als zij dit nodig oordeelt, doch tenminste één keer per kwartaal.

Vergaderingen

Artikel 10. Vergaderingen worden onderscheiden in een algemene ledenvergadering en in bijeenkomsten. De eerste vindt één keer per jaar

plaats, ter voldoening van het bepaalde terzake in de statuten.
Op bijeenkomsten worden voor de vereniging relevante onderwerpen behandeld.

Artikel 11. Het bestuur bepaalt plaats, tijdstip en onderwerp van de bijeenkomsten. De spreker wordt door haar uitgenodigd.

Artikel 12. Voorafgaande aan de jaarlijkse algemene ledenvergadering publiceert het bestuur in *Oud Veenendaal* het financiële overzicht over het afgelopen jaar alsmede een begroting voor het dan inmiddels lopende jaar.

Artikel 13. Publiciteit betreffende de vereniging in het algemeen en betreffende de vergaderingen in het bijzonder is de verantwoordelijkheid van het bestuur.

Slotbepaling

Artikel 14. Wijzigingen in het huishoudelijk reglement worden vastgesteld door de algemene ledenvergadering.

Vastgesteld door de algemene ledenvergadering dd 23 maart 1995.

De voorzitter,
G. Verhoef

De secretaris,
R. Bisschop

4. Rooster van aftreden

Statutair is bepaald:

- * de voorzitter wordt voor 4 jaar in functie gekozen door de ledenvergadering
- * overige functies worden in overleg door bestuursleden verdeeld
- * jaarlijks treden maximaal 3 bestuursleden af
- * zittingsduur is 4 jaar

Tot nu toe was er om de twee jaar bestuursverkiezing: de ene keer waren 3 bestuursleden aftredend, en twee jaar later 2 leden (onder wie

ook de voorzitter). Als gevolg van de bestuursuitbreiding kan dit ritme niet langer gevolgd worden, omdat er dan op een bepaald moment 4 tegelijk zouden moeten aftreden.

Jaarlijks zal nu tijdens de huishoudelijke vergadering in maart bestuursverkiezing gehouden moeten worden.

Het bestuur stelt voor dit als volgt te doen:

1995 -

1996 Bisschop en Brink

1997 Bouwhuis en mw Will

1998 Verhoef

1999 Smolders en mw Valkenburg

Uiteraard is het ook mogelijk dit rooster al in 1995 te laten ingaan, maar met het oog op de voorbereidingen voor het tweede lustrum, te vieren aan het eind van dit jaar, lijkt het bestuur dat minder gewenst. Van enkele bestuursleden wordt daardoor de termijn van vier jaar overschreden. Om die reden vragen wij u tijdens de eerstvolgende huishoudelijke vergadering (23 maart 1995) met dit rooster in te stemmen en de eenmalige termijnoverschrijdingen te akkorderen.

MEDEDELINGEN

* De 38e bijeenkomst van de Historische Vereniging zal gehouden worden op **donderdag 23 maart**.

Na het huishoudelijke gedeelte zal drs A. J. van Dijk spreken over Joods Veenendaal. De heer Van Dijk is leraar Nederlands aan het Christelijk Lyceum Veenendaal en deed onderzoek naar dit thema, waarbij weer nieuwe gegevens naar boven kwamen.

dus: **donderdag 23 maart**
om 19.45 uur
in 'De Meent', Grote Beer 10
drs A.J. van Dijk over Joods Veenendaal
iedereen is welkom, de toegang is vrij

* De komende bijeenkomst is tevens de jaarvergadering van de vereniging. De jaarstukken vindt u in dit nummer, waarbij ook een concept huishoudelijk reglement en een voorstel inzake het rooster van aftreden van bestuursleden.

Zoals u ziet, stellen wij voor dit jaar geen bestuursleden te laten aftreden. Informatie over deze stukken kunt u krijgen bij het bestuur.

* De geplande data voor de andere bijeenkomsten dit jaar zijn:

23 juni - over regionale klederdracht
12 september - over 200 jaar Veenendaal
23 november - Tweede lustrum!

* *Vooraankondiging:* De werkgroep '2e Lustrum' van de Historische Vereniging Oud Veenendaal organiseert in verband met het tienjarig bestaan van de vereniging een fotowedstrijd met als thema 'Veenendaal nu'. U leest hier in het volgende nummer van 'Oud Veenendaal' meer over.

* In het vorige lustrumjaar is dank zij een ledenwerfactie het aantal leden van de vereniging flink gestegen. Dit moet dit jaar ook mogelijk zijn. Voor slechts f 25,- per jaar krijgt u vier nummers van ons blad

thuisgestuurd, steunt u de vereniging en maakt u haar stem sterker. Vooral dat laatste is hard nodig!

Kortom: kijkt u eens om u heen of niet iemand of meerderen uit uw omgeving lid willen worden of geeft u een lidmaatschap cadeau. Voor u en voor het nieuwe lid heeft de administrateur, de heer P. Will, een leuk cadeau klaarliggen - zie bijlage.

* Opnieuw kreeg de vereniging enkele historisch interessante kranten en andere documenten.

Als u oude brochures, jubileumboekjes en andere interessante zaken tegenkomt, denkt u dan eens aan onze vereniging!

Oud Veenendaal

Juni 1995

Redactie

Dr R. Bisschop

M. Brink

Drs A.C. van Grootheest, eindredacteur

J.M.M. Regtop

Redactie-adres: Sloep 1, 3904 SZ Veenendaal

Bestuur

G. Verhoef ra., voorzitter

Dr R. Bisschop, secretaris

Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester

D.J. Bouthuis

M. Brink

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Bruxsvort

Secretariaat: Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal

telefoon 08385-22691

Ledenadministratie: P. Will, Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal

telefoon 08385-11523

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouthuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 08385-28830

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Datzelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

Van de redactie,	pag. 39
Joods Veenendaal: nieuwe bronnen,	pag. 40
Firma Hootsen vierde 125-jarig bestaan,	pag. 44
Van Woudenberg en Frisia,	pag. 47
Over 'doppenrand' en 'traan-crêpe-tule',	pag. 56
Bericht van Het Kleine Veenloo,	pag. 62
Fotowedstrijd Oud Veenendaal,	pag. 63
Een 'bevrijdingsrecept',	pag. 65
De waarde van de Hollandiafabriek,	pag. 66
Van de penningmeester,	pag. 68
Terugkeer Utrechtse archieven,	pag. 68
Boekaankondigingen,	pag. 69
Mededelingen,	pag. 71

Veenendaal 1900: Klaas Stuivenberg en zijn vrouw Teuntje Stuivenberg-Prattenburg met hun dochters Klaasje en Teuntje. Het gezin woonde in de Achterste Buurt in Veenendaal, later de Engelse Stad.

Het echtpaar draagt de traditionele (zondagse) kledij van die dagen: de vrouw een witte plooiemuts, de man een zwarte jas. Voor deze gelegenheid heeft Klaas Stuivenberg bij hoge uitzondering zijn onafscheidelijke zijden pet afgezet. (foto familie-archief R. Slok, Veenendaal).

VAN DE REDACTIE

Dit jaar is een jaar van herdenken. Dat geldt in het bijzonder voor de bevrijding, nu vijftig jaar geleden, al kwam deze voor Veenendaal een paar dagen later dan voor de rest van Nederland. De bevrijding is in ons dorp uitbundig gevierd. De versiering van de straten en de huizen was indrukwekkend en riep een sfeer uit het verleden op. Zoveel samenwerking en eensgezindheid was hartverwarmend. Hele flatgebouwen waren op uniforme wijze versierd, buurtbewoners werkten samen bij de bouw van een ereboog. Deze saamhorigheid symboliseert méér dan wat dan ook de bevrijding.

Toen op 5 mei ook oude voertuigen ons dorp kwamen binnenrijden, ditmaal vanuit het zuiden, was de sfeer van bevrijdingsdag bijna tastbaar.

Er valt nog meer te herdenken dit jaar. Dit najaar herdenkt Veenendaal het 200-jarig bestaan als zelfstandige gemeente. Het septembernummer van ons blad zal daar uitvoerig aandacht aan besteden. Ook de september-bijeenkomst staat in het teken van deze herdenking.

Dit nummer heeft weer van alles te bieden. Na zijn indrukwekkende lezing in maart, geeft drs A.J. van Dijk nadere informatie over Joods leven in Veenendaal. Deze informatie is vooral van belang voor hen, die hier verder studie van willen maken. Een boek over dit thema is overigens in voorbereiding. Ook in dit nummer een verhaal over een oude Veense firma. De Hoofdstraat mag dan steeds meer het beeld vertonen van alle grote winkelstraten in Nederland, er zijn daar nog steeds Veense firma's gevestigd die voortgekomen zijn uit een ondernemingsgeest, die soms zelfs terug te voeren is op de marskramerij.

Over Van Woudenberg en de Frisia stelde de werkgroep Industriële geschiedenis een artikel samen. Tenslotte in dit nummer een smaakmakende vooruitblik op de bijeenkomst van 15 juni, met als onderwerp: Streekdracht uit Veenendaal en omgeving.

Vergeet u niet donderdag 23 november in uw agenda te noteren. Dan viert Oud Veenendaal het tweede lustrum!

ACvG

JOODS VEENENDAAL: NIEUWE BRONNEN

Enige jaren geleden verscheen de monumentale studie PINKAS: Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland (Amsterdam 1992, 618 blz.). Dit boek is tot stand gekomen onder leiding van Joseph Michman uit Jeruzalem. Wat Veenendaal betreft, geeft het een goede synthese van verschillende deelstudies en artikelen over de lokale Joodse gemeenschap, onder meer de baanbrekende teksten van de hand van A.G. Steenbergen. Zijn sinds de publikatie van PINKAS de onderzoeksmogelijkheden verder verkend?

Drie goede richting-aanwijzers voor verdere studie moeten hier zeker worden vermeld. De eerste is een lijst van de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht (Publikatie 7 Utrecht 1993): A.B.R. du Croo de Vries: *Inventaris van de archieven van de Nederlandsch Israëlitische Gemeente te Utrecht 1789-1965*. In september 1990 besloot de N.I.G.-kerkeraad de archieven aan de gemeentelijke archiefdienst in Utrecht in bewaring te geven (in totaal 27,5 meter); dit materiaal is nu overzichtelijk in kaart gebracht.

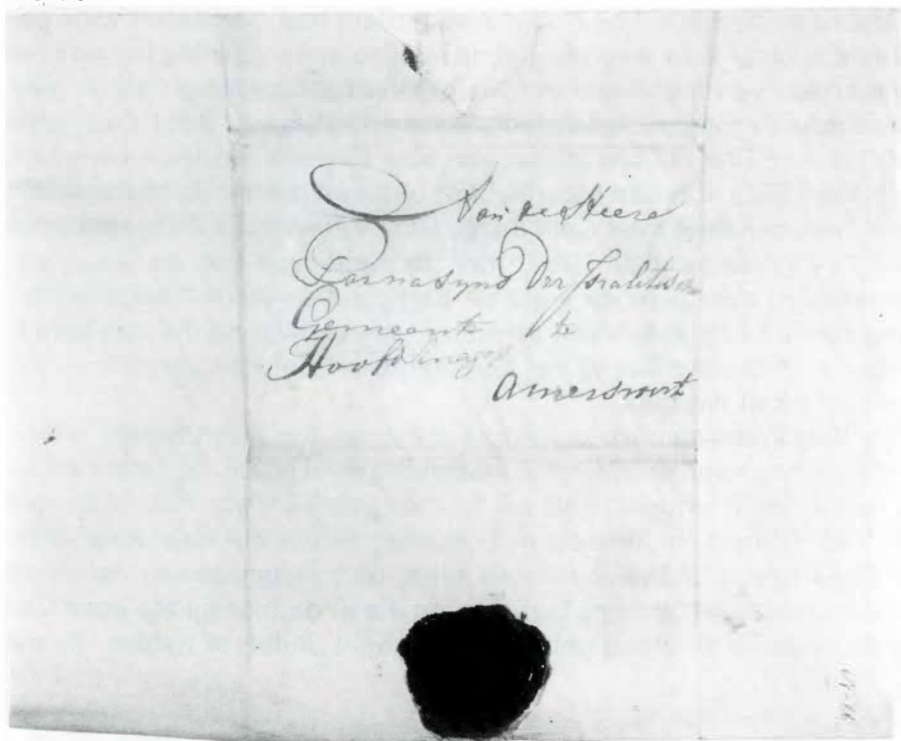
Een tweede aanwijzing is het artikel van Chaya Brasz: *Research possibilities in Dutch Jewish history* (gepubliceerd in: Forum of the World Union of Jewish Studies, Jeruzalem 33 1993): een verkenning van archieven en bibliotheken in Nederland en in Israël die ook voor de studie van Veenendaal belangrijk materiaal bevatten. Chaya Brasz is de auteur van *De kille van Kuilenburg*, een degelijke studie over Joods leven in Culemborg (1984), en sinds enige jaren directeur van het *Institute for Research on Dutch Jewry* (Hebrew University Jerusalem).

Een derde onderzoeksmogelijkheid biedt de *Inventaris van de Joodse begraafplaats* aan de Parallelweg te Veenendaal, een fotografische documentatie met vertalingen van de Hebreeuwse inschriften (Veenendaal 1995), vervaardigd in opdracht van de Stichting Lezikaron (Stichting tot behoud van historische monumenten in de provincie Utrecht). Deze documentaire betekent een inhoudelijke ontsluiting van het gemeentelijke monument; er zijn drie exemplaren van deze fotoreeks en een ervan berust in het Gemeente-archief Veenendaal.

De Utrechtse inventaris bevat zeer veel materiaal waar decennia lang

geen aandacht aan besteed kon worden. Zo vindt men in de afdeling 'Archief van het synagogaal ressort Amersfoort' naast zeer belangwekkende ressortale stukken een aantal specifiek Veenendaalse documenten. Ter verduidelijking: de door de overheid opgelegde ressort-indeling vond zijn voorbeeld in de structuur van de Hervormde kerkprovinciale vergadering.

De begrotingen van de ringsynagoge Veenendaal voor 1817-1819, 1821-1830, 1832-1838, 1843-1851, 1853-1855, 1858-1860, 1862, deze twee pakken met door het Ministerie van Eredienst in Den Haag verplicht gestelde lijsten van uitgaven en inkomsten, zijn van grote betekenis, omdat zij van een zeer regelmatig gemeenteleven getuigen en ze verdienen zeker nader onderzoek in verband met de (summiere) toelichtingen die de gemeentebestuurders in margine vermelden. Terzijde zij opgemerkt dat (daar ook de notulen van de ressortale vergaderingen te Amersfoort bewaard blijken) het regionale 19e-eeuwse netwerk met Wijk bij Duurstede, Maarssen enz. in beeld gebracht kan worden.

Ook een omslag met ingekomen stukken van de ringsynagoge Veenendaal ('aan den Heeren Parnasijs Hoofdsinagoge te Amersfoort' [zie afb. p. 41]) is hierbij opmerkelijk: tonen de begrotingen de regelmaat, de ingekomen stukken behandelen veelal de incidenten.

Een opmerkelijk incident bijvoorbeeld betrof de huwelijksinzegening van rebbe Leib Schaap in 1842. De Veense opzigter (bestuurder, ook wordt de functie-aanduiding ouderling ook wel gebruikt) S.A. van Creveld schrijft naar Amersfoort: *'In antwoord Uwe geachte letteren van den 27e dezer is dienende U te berichten dat het huwelijk van Mr Schaap uit Groningen met de dochter van Hymans alhier ingezegend is door een onbevoegd man (meester Gabriëls) hetwelk de burgemeester mij persoonlijk heeft gezegd.'*

Deze rabbijn Schaap is later een bekende opperrabbijn geworden en dit biografische gegeven vormt een belangwekkende aanvulling op het portret dat S. van Adelberg van deze geleerde heeft geschetst in *De Joden van Amersfoort* (Amersfoort 1980). Er is nog een aantal brieven (soms moeilijk leesbaar); er kan enigszins uit gereconstrueerd worden dat Gabriëls in maart 1842 naar Amsterdam had moeten voor een examen, maar er was wat mis met de reiskostenvergoeding (zie ook het kleine artikel van mijn hand in: *Ons Contact. Maandblad van de Ned. Israëlitische Gemeente Amersfoort* Nissan 5755/april 1995). Overigens heeft I.B. van Creveld (de auteur van *Van Crevelts wonen en werken*, Den Haag 1990) er in een recente brief op gewezen dat de kleine studie van W. van den Berg over *Concordia. Een Veenendaals leesgezelschap 1858-1943* (Veenendaal 1992) met de namenlijst van de leden van Concordia op overtuigende wijze de participatie van de Veenendaalse Joden aan het culturele leven aantoonde, een aanwijzing die met behulp van het archiefmateriaal in het Gemeente-archief van Utrecht verder onderzocht kan worden.

Chaya Brasz' *Research possibilities* wijst op een groot aantal onderzoeksinstituten en archieven in Nederland en in Israël. Op haar aanwijzing heb ik begin januari 1995 een bezoek gebracht aan het studiecentrum Yad vaShem in Jeruzalem. Er is daar een indrukwekkende afdeling: *Department of the Righteous* waar de kaartenbakken verwijzen naar documentatie omtrent Europeanen die in de moeilijkste jaren van de geschiedenis de moed hebben opgebracht Joden te helpen. Er zijn

duizenden burgers geweest (in België, in Denemarken, in Polen, in Nederland, in Veenendaal) die 'een ethische daad van de eerste orde hebben verricht en hun leven in de waagschaal hebben gesteld. De triomf van de enkeling toen de volksgemeenschap faalde' (in de woorden van Ed van Thijn tijdens de nationale Joodse herdenkingsdienst in de Portugees-Israëliëse Synagoge 7 mei 1995).

Dit kaartstelsel verwijst naar documentatiemappen waarin Joden getuigen van de hulp die vanuit de volkeren is gegeven. Het stelsel is op persoonsnaam, niet op plaatsnaam, hetgeen een overzicht van wat in Veenendaal heeft plaatsgevonden tijdens de Tweede Wereldoorlog niet licht toegankelijk maakt; met behulp van mondelinge informatie (o.a. van Baruch Emanuel, een oud-Veenendaler die te Jeruzalem woont) hebben we onder meer inzage gekregen in een indrukwekkend dossier van de bekende Veenendaalse familie Van Essen die een schuilplaats vond bij het gezin Van Dam (Savornin Lohmanstraat 167). Het *Department of the Righteous* bevat nog veel materiaal dat op nadere studie wacht en het beeld van Joods Veenendaal in oorlogstijd kan verscherpen.

De informatie die de *Inventaris van de Joodse Begraafplaats* te Veenendaal biedt, valt onder te brengen in verschillende domeinen. Er is het domein van de funeraire cultuur. De vertaling van de teksten geeft de mogelijkheid de bijzonderheid in godsdienstig en cultuurhistorisch opzicht te bestuderen van deze plaats. Er is ook het domein van de genealogie, en zeker is nu de mogelijkheid vergroot de samenhang met de begraafplaats in Wageningen en daarmee het Joodse leven in Wageningen te bestuderen.

Natuurlijk zijn er veel meer onderzoeksmogelijkheden naast deze drie boven vermelde richting-aanwijzers. Zo heeft Martin Brink door zich te concentreren op het tragische lot van Gerdi Pinto in het gemeentearchief van Ede wezenlijk materiaal gevonden met betrekking tot het leven en het overlijden van deze ongelukkige bewoonster van Veenendaal, hetgeen weer leidde tot een speurtocht naar documenten in Offenbach (Duitsland). Het leek me echter van belang hier aan te geven dat sinds de publikatie van de monumentale studie PINKAS nieuwe bronnen zijn aangewezen voor de studie van Joods Veenendaal.

A.J. van Dijk

FIRMA HOOTSEN VIERDE 125-JARIG BESTAAN

Hootsen Interieur B.V. aan de Hoofdstraat 72 in Veenendaal vierde half mei haar 125-jarig bestaan. Het lustrum werd aangegrepen om een drukbezochte receptie te organiseren en om de nieuwe aankleding van de zaak te presenteren. De firma Hootsen is één van de oudste ondernemingen in het centrum van Veenendaal. Slechts de firma L. Heij is ouder. Het overleefde alle economische dieptepunten. Verdwenen zaken als Van den Bosch, Schoemaker en Pauk uit het centrum, Hootsen bleef bestaan en bouwde een vaste klantenkring op. Voor de redactie van 'Oud Veenendaal' reden om de historie van dit gerenommeerde bedrijf nader toe te lichten.

Wie bij 'oude veensen' de naam van galanteriezaak Hootsen noemt, krijgt steevast 'Hotsen' als antwoord terug. Het tekent de bekendheid van deze onderneming die in 1870 werd opgericht. Mevrouw A.C. Hootsen-van Schuppen was de vrouw van gemeente-ontvanger E.H. Hootsen. Blijkbaar bood het salaris van haar man het uit vier kinderen bestaande gezin (te) weinig soelaas voor een onbekommerd leven, want in 1870 startte zij een eigen zaak aan de nog niet lang daarvoor gedempte Hoofdstraat.

Een andere reden kan zijn dat mevrouw Hootsen een vooruitstrevende, zelfstandige maar vooral ook ondernemende vrouw was met een brede ontwikkeling. Een niet ondenkbeeldige zienswijze gezien het feit dat zij, ook na de dood van haar man, jarenlang lid is geweest van het historisch gezien nog altijd duistere leesgezelschap 'Elk wat Wils' dat naast het andere leesgezelschap 'Concordia' in Veenendaal in de betere kringen haar leden telde. In het familie-archief is nog een kwitantie over 1911 voor 'de weduwe E.H. Hootsen' bewaard gebleven.

Bovendien is zij, net als haar zoon, nog zeer lang bij de voortgang van de zaak betrokken geweest. Op interieurfoto's uit de jaren dertig zien we haar terug, zelfbewust in de lens kijkend. En toen haar enige zoon (de latere eigenaar D.H. Hootsen) op achttienjarige leeftijd voor drie jaar in dienst moest, klopte zij hoogstpersoonlijk aan bij de toenmalige burgemeester jhr mr L.H.J.M. van Asch van Wijck (1888-1902) met het verzoek om voor hem vrijstelling te krijgen. Dat lukte overigens niet.

D.H. Hootsen zou tot aan zijn tachtigste jaar bij de dagelijkse gang van zaken betrokken blijven. Hij overleed in 1977.

De Hoofdstraat in 1959. In het midden naast Albert Heijn de firma Hootsen. Dit is de plek waar het in 1870 allemaal begon. (collectie Oud Veenendaal)

Warenhuis

Mevrouw Hootsen startte aan de Hoofdstraat 77 een galanteriezaak. Ze verkocht er stoffen per el, maar ook kannen petroleum, speelgoed, lederwaren, meubelen en porselein. Een warenhuis in het klein dus. Haar (vroeg overleden) man deed de administratie.

De zaken gingen goed. Op dinsdag, ook toen marktdag in Veenendaal, werden voor de deur stoelen en kasten buiten gezet. Een slimme zet, want hierdoor nam de vraag naar meubelstukken flink toe. De kleine winkel bood echter te weinig ruimte om de wat grotere meubelstukken te herbergen. Ze besloot om aan de overzijde van de straat, op nummer 72, een pand aan te kopen. In 1905 werd daar de meubelafdeling gevestigd. Maar men kon er ook terecht voor stofferingsmateriaal, wat in die tijd vooral bestond uit diverse zeilsoorten voor zowel de vloer als de tafel. Mevrouw Hootsen runde de zaken helemaal zelf. Dat kon blijkbaar toen nog. Als een klant belangstelling toonde voor meubels, werd de galanteriezaak even gesloten om gezamenlijk naar de overkant te lopen.

Opmerkelijk is verder een bewaard gebleven kwitantie als uitvloeisel van de Trekhondenwet uit 1911. Jaarlijks moesten trekhonden op bepaalde punten worden gekeurd. Dat versterkt het vermoeden dat huishoudelijke artikelen, stoffen e.d. ook aan huis werden verkocht. De hond moest dan de vaak zware last voorttrekken.

De zaken breidden zich uit en aankopen van nieuwe panden waren onvermijdelijk. Nadat D.H. Hootsen de leiding van zijn moeder had overgenomen, werd een winkel gekocht naast de galanteriezaak. Beide panden werden verbouwd tot één groot pand waarin huishoudelijke artikelen en speelgoed werden verkocht. Het daar tegenover gelegen pand (de meubelafdeling) kon eveneens aanzienlijk worden uitgebreid toen in 1954 het pand ernaast werd aangekocht en verbouwd tot één geheel waarin steeds meer het accent op de complete woninginrichting kwam te liggen. Ook nu is dat nog het geval.

D.H. Hootsen was ook op andere manieren actief in Veenendaal. Een kwart eeuw was hij voorzitter van het bestuur van de Raiffeisenbank en evenlang president-kerkvoogd. Hij zat in twee waterschappen en in een schoolbestuur. Hootsen was tevens beëdigd makelaar en taxateur voor de personele belastingen. In 1964 werd hij voor al deze maatschappelijke werkzaamheden benoemd tot Ridder in de orde van Oranje Nassau.

De enige zoon, E.H. Hootsen, kwam na een gerichte vakopleiding in 1947 bij zijn vader in de zaak. In 1968 nam hij de bedrijfsvoering over en bouwde hij de firma, met meer dan twintig personeelsleden, verder uit tot een speciaalzaak voor luxe huishoudelijke artikelen en één voor exclusieve meubelen en complete woninginrichting. Verbouwing op verbouwing volgde. Heden ten dage wordt hier nog altijd ambachtelijk gewerkt in een eigen gordijnatelier en in een eigen meubelstoffeerderij.

Woninginrichting

Met de pensioengerechtigde leeftijd in zicht besloot E.H. Hootsen de zaken in vertrouwde handen te geven van A. van den Heuvel die al meer dan dertig jaar als verkoopadviseur/binnenhuisarchitect bij de zaak betrokken was. Sinds 1 februari 1992 is hij eigenaar van Hootsen Interieur. Daarmee kwam een einde aan drie generaties Hootsen.

Martin Brink

VAN WOUDENBERG EN FRISIA

Dirk van Woudenberg werd in 1832 geboren als derde zoon van Teunis van Woudenberg en Christina Woerdeman. Zijn vader had een wolkammerij en handweverij waar hij met ongeveer vijftig knechts werkte. Deze was gevestigd in een pand op de hoek van de Markt en de Hoofdstraat. Zowel Dirk als zijn latere vrouw Hendrika Catherina van Broekhuizen bezochten de Burgerschool. Hun getuigschriften zijn bewaard gebleven in het gemeente-archief.(1)

Dirks schoonfamilie bezat eveneens een wolkammerij aan de Hoofdstraat en na zijn huwelijk werden beide bedrijven samengevoegd.

Uit het huwelijk werden twee zoons en drie dochters geboren. De zoons, Teunis en Ruud, stonden hun vader later bij in het bedrijf. De jongste dochter, Maria Elisabeth, trouwde met Jacobus Gerardus Sandbrink, notaris in Veenendaal. Hun zoon Dirk was de latere eigenaar van de textielfabriek Veenendaal.

In 1884 stichtte Van Woudenberg de Machinale Sijetfabriek D. van Woudenberg aan de Kerkewijk. In 1890 werd het bedrijf uitgebreid. Van Woudenberg vroeg de gemeente toestemming voor de oprichting van een gebouw om sijet en vijfschacht te maken, met behulp van een stoommachine van 150 pk. Vijfschacht is een soort weefsel voor boerinnekleding, geweven met vijf schachten of kamhouten. De vergunning wordt hem verleend onder voorwaarde dat er geen verf of waswater of andere vervuilende stof in de sloot terecht komt.(2)

Als eerste in Veenendaal zorgde Van Woudenberg voor elektrische verlichting in zijn fabriek. Zijn woonhuis volgde in 1898. Een redacteur van de *Amerongsche Courant* mocht het resultaat bij Van Woudenberg thuis komen bewonderen. Hij bleek nogal onder de indruk van de technische snufjes in het woonhuis aan de Kerkewijk. In de verschillende kamers ging het licht automatisch aan als je de deur opendeed. De slaapkamer had zelfs een soort afstandsbediening: de fabrikant kon vanuit zijn bed het licht aan- en uitdoen.(3)

In 1899 werd de fabriek opnieuw uitgebreid met een gebouw waarin wol en garens opgeslagen werden en een ververij ondergebracht werd. er werden voornamelijk grove soorten wol verwerkt in donkere tinten.

DE FRISIA WOLSPINNERIJ N.V.

W. D. VAN WOUDEBERG.

GK./4794

TELEGRAM-ADRES:
FRISIA
TELEFOON INTERC.
NR 241 & 242.
POSTREKENING
NR 221663.

MACHINALE SAJETFABRIEK

VEENENDAAL

24 Januari 1950

DE Fa. Clabbers-Pieterse, Boxmeer

DEBET

VOOR ONDERSTAANDE GOEDEPEN VERZONDEN IN

GEMERKT

~~XXXXX~~ Medegenomen.

CONDITIES

Volgens onze paknota No. 5 d.d. heden:

45. Kg. Smyrnawol (Handwerkgaren)

18A	13	20	49	53	16	61	66	68
5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.

f. 13.71

616.35

Calculatienummer 1124/277

Kleinhandelaarsprijs f. 13.71

10. Kg. Crochetwol F.

3	4	30	8	18A
2.	2.	2.	2.	2.

f. 27.23

272.30

Calculatienummer 890/282

Kleinhandelaarsprijs f. 27.23

Contant
2%

f. 889.25

17.79

f. 871.46

Prijsvaststelling No. 2961/021.45/80
Prijsvaststelling (Smyrna) 4988/021.53/903

V.G.

Al onze prijzen zijn zonder verbinding en vrijblijvend
Eventuele reclames uiterlijk 8 dagen na ontvangst der goederen

In de fabriek gebeurden veel ongelukken. De machines waren niet of nauwelijks beschermd en de arbeiders moesten oppassen om er niet door gegrepen te worden. In november 1898 raakte een dertienjarige jongen in de wasserij zodanig tussen een spoelmachine dat zijn arm op twee plaatsen gebroken werd. Hij moest voor behandeling naar het Academisch Ziekenhuis in Utrecht gebracht worden.(4) In oktober 1899 raakte Johannes de Fluiter (13 jaar oud) met zijn hand tussen een spoelmachine waarbij 'vier vingers van de hand gescheiden werden', zoals de berichtgeving in de *Amerongsche Courant* luidt.(5) Ook deze jongen werd naar het ziekenhuis gebracht.

Over het aantal personeelsleden in de fabriek hebben we maar weinig gegevens. In 1888 werkten er 82 personen bij Van Woudenberg. Daar waren ook jongens en meisjes bij in de leeftijd van twaalf tot zestien jaar. Bij de overname van de fabriek door de heer J.L. Feitz in 1910 was dit aantal gegroeid tot ongeveer tweehonderd.

Ook over de verhouding met de arbeiders is niet veel bekend. Als het echtpaar Van Woudenberg in 1886 vijftientwintig jaar is getrouwd, spreekt de *Amerongsche Courant* over een 'uitnemende verhouding' tussen werkgever en werknemers. Een en ander moet blijken uit het feit dat de arbeiders de fabriek versierd hadden en erebogen hadden opgericht. De jubilaris kreeg een servies, een rookstel en foto's van zijn personeel aangeboden. Van Woudenberg gaf hem een dag vrij ('met behoudt van loon', vermeldt de krant) en een krentebrood van ruim 5 kg.(6)

Dirk van Woudenberg was ook kerkvoogd, voorzitter van de Veenraad en raadslid. In 1876 werd hij gekozen voor de liberalen. Bij zijn aftreden, in 1897, werden er nieuwe verkiezingen gehouden die gewonnen werden door zijn zoon R.H. van Woudenberg. Hadden de liberalen bij het aantreden van Dirk van Woudenberg nog vijf zetels, in 1909 was dit aantal gedaald tot één, bezet door zijn zoon Ruud. In 1913 kwam er een raadslid bij, gevolgd door nog een in 1917. Enkele malen komt Dirk van Woudenberg in het nieuws. Bijvoorbeeld in 1892 als de gemeenteraad debatteert over een verzoek om de kermis af te schaffen. Van Woudenberg is tegen de afschaffing. Het voorstel wordt

aangenomen, zij het met een knappe meerderheid.

De arbeiders komen in verzet tegen het raadsbesluit en burgemeester Van Asch van Wijck laat met behulp van soldaten de orde herstellen. De gemeenteraad bespreekt de kwestie opnieuw. Van Woudenberg dringt aan op spoed, want er wordt teveel gepraat tijdens het werk. Uiteindelijk wordt er besloten dat de kermis zal blijven.

R.H van Woudenberg werd voorzitter van de in 1897 opgerichte liberale kiesvereniging 'Oranje Nassau'. De vereniging organiseerde bijeenkomsten om haar ideeën, zoals scheiding van kerk en staat en vrijheid voor het individu, te verbreiden.

Tot aan zijn dood bleef Ruud van Woudenberg raadslid.

Dirk van Woudenberg overleed in 1906. Zijn beide zoons zetten het bedrijf voort. In 1907 werd de fabriek door brand verwoest. Twee jaar na de herbouw verkocht Ruud van Woudenberg de zaak aan de heer J.L. Feitz uit Hilversum (1910). Teunis was namelijk overleden en Ruud had geen opvolger, omdat zijn zoon reeds gestorven was.

Feitz noemde zijn bedrijf Frisia Wolspinnerij. Frisia is Latijn voor Friesland, de provincie waaruit Feitz' voorouders kwamen. Het personeel ging in z'n geheel over naar de nieuwe werkgever. Tot 1920 werkte het personeel van de Frisiafabriek van 6 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds, met tweemaal een uur pauze. In dat jaar werd de 48-urige werkweek ingevoerd. In 1913 onderging de fabriek opnieuw een uitbreiding. Toen de Eerste Wereldoorlog begon was het gebouw bijna klaar. Als gevolg van de oorlog daalde de uitvoer.

Werden er onder Van Woudenberg vooral grove soorten wol verwerkt, onder het beleid van de heer Feitz legde men zich steeds meer toe op fijne wol waarvan onder meer jassen en truien gemaakt konden worden. Wol kwam uit eigen land (Texel) maar ook uit het buitenland (Zuid-Amerika en Australië).

Huldiging van een personeelslid in de jaren vijftig door burgemeester A. Bakker.

Tijdens het Interbellum steeg de uitvoer weer en volgde opnieuw een fabrieksuitbreiding. Tijdens de Tweede Wereldoorlog haalden de Duitsers alle grondstoffen weg en ging de Frisia noodgedwongen over op de fabricage van kunstzijde. Gedurende het grootste deel van de oorlog kon de fabriek hierdoor blijven doordraaien.

Na de Tweede Wereldoorlog werden er enkele maatregelen doorgevoerd die de arbeidsomstandigheden en de Frisia verbeterden, zoals een CAO, een betere loonregeling, snipperdagen en vakantietoeslag. Vanaf 1933 genoten de Frisiawerknemers al van één week vakantie per jaar. Feitz was de eerste ondernemer in Veenendaal die dit instelde. In de naoorlogse jaren werden ook personeelsavonden en jaarlijkse uitstapjes ingesteld. In 1949 mochten de werknemers op kosten van de baas naar Brussel. Onderweg werd er gestopt voor koffie met gebak en lunch. In Brussel kreeg ieder 40 francs om te besteden. In *Frisia-Flitsen*, het personeelsblad van de Frisia, werd na de reis in lovende woorden aan de directie verslag gedaan van de belevenissen. Verschillende werknemers leverden een reisverhaal in en werden beloond met een boek, een

sportriem, een mes of een asbak.(7) De directie wilde na de dure reis naar Brussel niet direct beloven dat het personeel het volgende jaar weer iets dergelijks te wachten stond. Alleen bij hard werken zouden de arbeiders weer uit mogen: 'De kans op een reis stijgt gelijk met de algemene werklust. Na een jaar van behoorlijke arbeidsprestatie is het voor een directie om méér dan één motief gemakkelijker om het besluit tot zo'n reis te nemen dan na een jaar van slabakken en onrust... en nu weer flink aan het werk'.(8)

Personeelsavonden werden ook wel buiten Veenendaal gehouden. Zo trok men in 1950 met een bus naar Arnhem waar artiesten optraden in een schouwburg. Vanaf 1951 mochten ook echtgenoten en verloofden mee. Wie verloofd was, moest dit van te voren bekend maken, zodat nagegaan kon worden of het wel klopte. In *Frisia-Flitsen* werd ook van deze uitjes verslag gedaan. Het blad dat maandelijks verscheen, werd gevuld met geschiedkundige verhalen, nieuwsberichten (uit eigen land en daarbuiten), mopjes en raadsels en had een technische en vrouwenrubriek. Ook trof men er spreuken in aan die erop wijzen dat de beveiliging van de machines nog te wensen overliet, zoals in februari 1951: 'Een machine is niet eenkennig, pakt ieder die te dicht in haar nabijheid komt, wees voorzichtig, blijft voorzichtig'.

Plaatsing van een ketel (jaren '50). Op de achtergrond het pand van dokter Reijdonk/Nutsspaarbank.

Na de oorlog ging de produktie zo snel dat in 1946 het niveau van vóór 1940 al weer bereikt was. Het aantal personeelsleden nam toe: in 1950 had de Frisia 404 arbeiders waarvan er 273 uit Veenendaal kwamen en de overigen uit de omliggende plaatsen.

In de jaren vijftig namen de zonen van Feitz, Joi en Wien, het bedrijf van hun vader over.

Op 1 juli 1950 bestond de Frisia veertig jaar. Het personeel kreeg een pensioenregeling aangeboden, inclusief weduwen- en wezenpensioen. In 1955 werden de aandelen van Frisia gedeeltelijk en in 1959 volledig overgenomen door Clos en Leembruggen uit Leiden. Nadat in 1966 Frisia en Hollandia Wol aan het Verlaat samengevoegd waren, ging het personeel van Frisia over naar het Verlaat. Alleen de portier J. Bouwman niet; hij trad in dienst bij de VSW.

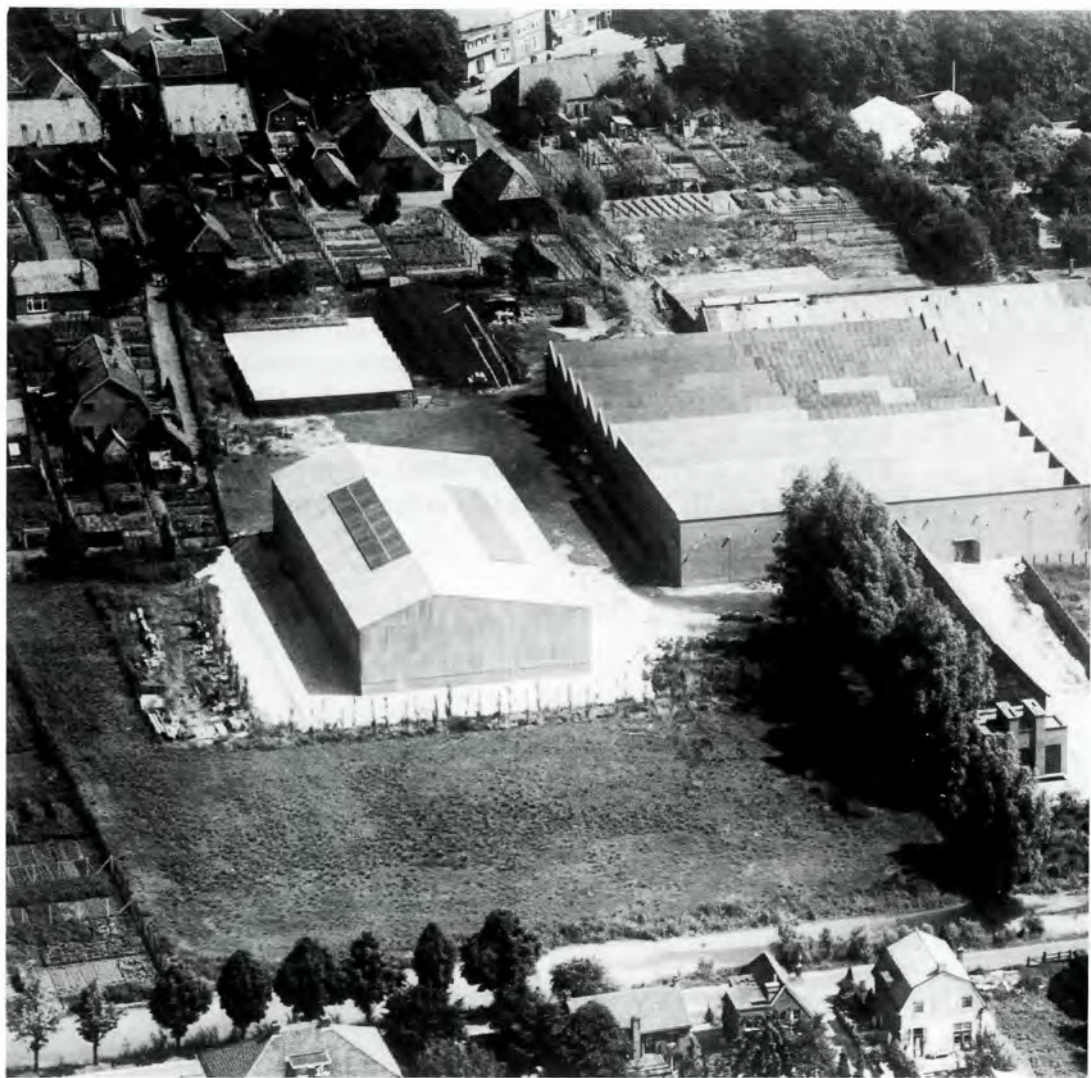
In 1979 ging Clos en Leembruggen failliet en daarmee Frisia Hollandia. De Frisia-villa aan de Kerkewijk is het enige wat overgebleven is van de Frisia.

Namens de werkgroep Industriële Geschiedenis
M. Helder.

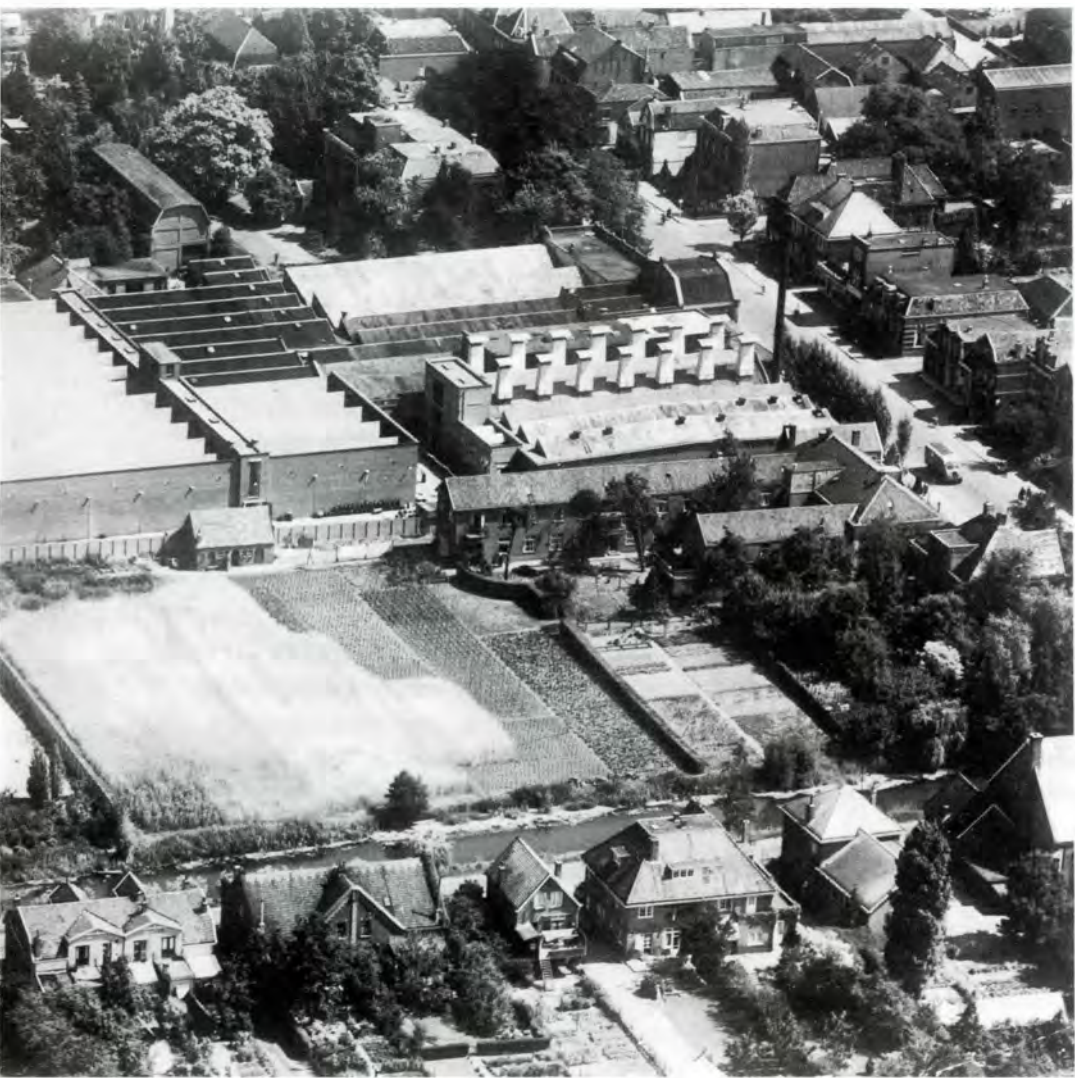
Noten

1. Gemeentearchief Veenendaal, inv.nr. 180 en 181
2. Correspondentie van B en W 1890
3. *Amerongsche Courant* 17-11-1898
4. *Amerongsche Courant* 12-10-1899
5. *Amerongsche Courant* 06-10-1898
6. Gemeentearchief Veenendaal, inv.nr. 185
7. *Frisia-Flitsen* augustus 1949
8. *Frisia-Flitsen* augustus 1949

Met dank aan H.J. Bouman, G.van Burken, C. Ditteweg, J.L.M. Feitz en J. de Ruijter.

Luchtfoto van het Frisia-complex 1952.

Onderaan is het Omleidingskanaal te zien en rechtsboven de Frisia-villa.

OVER 'DOPPENRAND' EN 'TRAAN-CRÊPE-TULE'

Hoe een streekdracht tot leven komt

In ons gebied, de zuid-west-Veluwe en Gelderse Veluwe, is nauwelijks meer iets te zien van de traditionele kleding, die nog niet eens zo lang geleden een heel gewoon straatbeeld vormde. De betekenis van de 'klederdracht', gedragen door een groep mensen in een bepaalde plaats of streek, die uiting geeft aan het gevoel van saamhorigheid, dreigt verloren te gaan.

Een vrouw die zich met hart en ziel inzet voor het behoud van de waarde van onze streekdracht is mevrouw Aartje Vermeulen-Esser. Zij is geboren en getogen in Renswoude en met haar kennis van de Veluwse gebruiken en tradities een ware ambassadrice voor onze streek.

Reden genoeg voor onze vereniging om haar uit te nodigen voor de bijeenkomst op donderdag 15 juni. De redactie van Oud Veenendaal ging, vooruitlopend op de lezing, bij haar op de thee.

'Het is allemaal begonnen met de foto van mijn bet-overgrootmoeder', vertelt mevrouw Vermeulen in haar deels tot atelier ingerichte woonkamer. Zij wijst naar de wand waar, temidden van een aantal vergeelde portretten van reeds lang geleden overleden familieleden, de ovale foto hangt van een frêle dametje, het hoofd getooid met een fraaie cornetmuts, en met één arm leunend op de punt van het tafelblad.

Oude kant en 'groene zeep'

Ik heb plaats genomen in een stoel tegenover drie vitrinekasten waarin gesteven en geplooid mutsen en hoedjes staan uitgesteld. Mevrouw Vermeulen - 'zeg maar Aartje, dat praat wat gemakkelijker' - vertelt honderduit over haar hobby waarmee zij zeven jaar geleden begon, waarvoor de muts van haar bet-overgrootmoeder de aanleiding was en waar ze maar niet genoeg van kan krijgen.

Naast mij, op de grote tafel, liggen vele stroken katoenen broderiekant, restjes oude kloskant en een vergeeld oud Utrechts mutsje van uiterst teer tulekant. Het mutsje is op diverse plaatsen versleten maar met veel geduld, precisiewerk, ouderwetse 'groene zeep' en veel stijfjel valt het nog te restaureren.

Betovergrootmoeder Maria van Dronkelaar (1806), gehuwd met Wouter de Boer, timmerman te Barneveld (beeldcollectie van mevrouw Vermeulen, Renswoude)

Veenendaal, mevrouw Geertje van Maanen-Evers (± 1930) (beeldcollectie van mevrouw Vermeulen, Renswoude)

De goed gevulde naaidoos staat open en op tafel ligt een raam waarop met behulp van plooi-pennen de fijne plissé's gemaakt worden voor de fraaie randen die aan de voorkant van de knip- en cornetmutsen gezet worden. Ik krijg meteen een demonstratie 'plooiën' en probeer het zelf ook even.

Rommemarkten en zolders

Aartje Vermeulen ging zich meer en meer verdiepen in de oorsprong van de traditionele dracht in haar streek en later ook daarbuiten. Zij zocht contact met mevrouw Lam uit Barneveld die oude mutsen en hoeden restaureert en replica's vervaardigt voor musea. Bij deze dame leerde zij de nogal ingewikkelde kunst van het mutsen maken, met behulp van voorbeelden uit oude boeken en van foto's.

Om in het bezit te komen van oude stoffen en kant, van zuiver katoen of linnen, reist zij het hele land door. Er zijn nog maar enkele plaatsen, waaronder Staphorst, waar winkels zijn die traditionele stoffen verkopen, maar de echte oude stoffen vindt ze meestal op rommelmarkten of krijgt ze van vrienden.

Zij toont mij een replica van een 'lange cornetmuts' zoals die ongeveer een eeuw lang in onze streek gedragen werd. Er zitten heel wat uren arbeid in, te zien aan de fijne plooien en steekjes. De geplooid 'staart' is gemaakt van een strook bijzonder mooie broderiekant. Ik krijg te zien hoe, met behulp van plooibouten, de plooien zorgvuldig in de sterk gesteven stof gelegd worden. Ook de strak geplisseerde randjes aan de voorkant van de muts vragen een speciale techniek. Per randje wordt drie meter gesteven kant met behulp van plooiennen gevouwen en vastgezet aan de voorkant van de muts. Daar bovenop, als extra omlijsting voor het gezicht, komt een rand die kenmerkend is voor deze streek: de 'doppenrand'.

Het bouwen van
een 'doppenrand'

Ik raakte geboeid door deze rand, die er zo ingewikkeld gevouwen uitzag, maar achteraf heel simpel te maken bleek. Met een reepje sterk gesteven katoenen huishoudband probeerde ik de rand na te vouwen. De eerste poging mislukte maar na een aanwijzing kreeg ik de vaardigheid te pakken. Nu vraag ik me af of er in Veenendaal vrouwen zijn die zich zo'n muts met 'doppenrand' nog kunnen herinneren en of zij nog zo'n rand kunnen vouwen. Laat maar zien tijdens de bijeenkomst op 15 juni!

Veel eenvoudiger van vorm, maar bijzonder mooi door het gebruik van schitterende tule-kant, is het Utrechtse mutsje, waarvan Aartje Vermeulen er verschillende in haar collectie heeft. Opvallend is dat de rouwmutsen dezelfde snit hebben, ook wit zijn, echter zonder kant of andere 'opsmuk'. De fijne katoenen tule waarvan de mutsen vroeger gemaakt werden is niet of nauwelijks meer in Nederland te koop. Dit geldt ook voor de 'traan-crêpe-tule', een zwarte transparante crêpe-stof met ingeweven fijne nopjes, de 'tranen'. Deze stof, die vroeger voor dit doel speciaal vervaardigd werd, was in draperieën op de platte rouwhoedjes bevestigd.

Lezingen en modeshows

Mevrouw Vermeulen geeft regelmatig lezingen voor oudheidkamers, vrouwenverenigingen en scholen. Met trots draagt zij tijdens de lezingen haar streekdracht en wordt zij bijgestaan door twee van haar dochters, die de kleding en hoeden showen. Van alle lezingen heeft zij foto's en verslagen, opgeborgen in mappen en albums waarin ik naar hartelust mocht bladeren.

Nu ik iets meer weet over de oorsprong van de kleding zoals deze bij diverse gelegenheden in onze streek gedragen werd, ben ik zeer nieuwsgierig naar wat mevrouw Vermeulen nog meer kan laten zien tijdens de bijeenkomst.

Mocht u nog iets van de oude streekdracht in huis hebben en u wilt daar meer over weten, neem het dan gerust mee. Wellicht bent u nog in het bezit van een oud hoedje, hemd of een lap stof of heeft u op zolder nog typische Veense kledingstukken uit de oude tijd? Neem

maar mee naar De Meent. Mevrouw Vermeulen weet er vast wel iets over te vertellen.

Het belooft een gezellige, leerzame avond te worden. Iedereen - ook niet-leden - met belangstelling voor het verleden en voor streekdrachten in het bijzonder is welkom op deze avond.

Josée Regtop (tekst en illustraties)

Een Veenendaalse foto die aangeeft dat de traditionele kledij in 1900 nog lang niet was verdwenen: de familie Bos van de Achterste Buurt, later de Engelse Stad (nu ter hoogte van Oranjestraat). De vrouw draagt de regionaal bekende witte knipmuts.

Opmerkelijk aan deze foto is dat het gezin waarschijnlijk voor hun woning werd gefotografeerd. Daarvan getuigen de straatkeien vooraan. Een groot geschilderd doek als decorstuk werd door de rondreizende fotograaf als passende achtergrond opgehangen. (foto familie-archief R. Slok, Veenendaal)

BERICHT

VAN HET KLEINE VEENLOO

Het museum heeft een druk en interessant halfjaar achter de rug. Er kwam een nieuwe hoek over de watersnoodramp van 1855 met een bijzonder schilderij over de Veenendalers in de Geertekerk. Ook de beroemde inktpot vond er zijn plekje. De laatste wisselexpositie, 'Oorlogsjaren', kreeg zeer veel belangstelling. Deze expositie was een mooi voorbeeld van hoe het museum een rol kan vervullen in Veenendaal. Het hoekje over de Joodse Veenendalers bijvoorbeeld was zeer de moeite waard en wij streven er naar onze vaste expositie met onderdelen ervan te verrijken.

Inmiddels biedt het museum ook enkele interessante zaken tegen bijna kostprijs te koop. Naast de al bekende historische uitgaven en ansichtkaarten over oud Veenendaal (herdruk van oude ansichtkaarten) zijn er nu ook twee posters te koop. Een kleine kleurenposter toont het gebied in de Gelderse Vallei dat ten gevolge van de doorbraak van de Grebbedijk in 1855 overstroomde. Een tweede poster is een kopie van een deel van de Slaperdijkaart die Justus van Broeckhuysen in 1705 maakte van de Slaperdijk. De poster toont alle wegen, waterwegen, huizen, boerderijen en andere belangrijke gebouwen van Veenendaal in 1705 zeer gedetailleerd.

De nieuwe wisselexpositie, die van 10 juni tot 9 september in het museum te zien is, gaat over *Paulus de Boskabouter*. Het is het verhaal over de kleine boskabouter en over zijn schepper de kunstenaar Jan van Oort, die werkte onder de schuilnaam Jean Dulieu. De expositie is afkomstig uit het zogenaamde Paulus Archief dat in 1985 werd opgericht door Maarten J. de Meulder te Bovenkarspel. Als basis voor de verzameling dient origineel werk van Dulieu, mechanisch vermenigvuldigde produkten gebaseerd op zijn creaties en documentatie over de kunstenaar en zijn werk. Dulieu's bekendste creatie was Paulus. Eerste aanleiding was zijn uitgangspunt om zijn interesse in de natuur door middel van geïllustreerde verhaaltjes op anderen over te brengen. Een kabouter diende daarbij als rode draad. De strekking van veel verhalen is dat er geen goed bestaat zonder kwaad.

Museum Het Kleine Veenloo ligt aan de Markt 10 en is geopend van dinsdag t/m zaterdag van 10.00 uur tot 16.00 uur.

FOTOWEDSTRIJD OUD VEENENDAAL

De Werkgroep 'Lustrum II' van de Historische Vereniging Oud Veenendaal organiseert in verband met haar tienjarig bestaan een fotowedstrijd met als thema 'Veenendaal Nu'. Iedereen, lid of geen lid, mag aan de wedstrijd deelnemen. De wedstrijd wordt vanaf heden tot en met zaterdag 14 oktober gehouden. De inzendingen worden beoordeeld door een onafhankelijke jury. De uitslag wordt bekend gemaakt op de lustrumavond, donderdag 23 november.

Het is niet de eerste maal dat Oud Veenendaal een fotowedstrijd organiseert. Bij haar éénjarig bestaan, in 1986, werd er ook een succesvol verlopen fotowedstrijd uitgeschreven. Het thema was toen identiek aan het onderwerp voor dit tweede lustrum. De organisatie poogde destijds de inzenders een tijdsbeeld te laten geven van Veenendaal en van het steeds veranderende beeld van de plaats. Dat mocht op kunstzinnige wijze worden uitgedrukt of juist in een natuurgetrouwe weergave. Ook nu wordt dat van de inzenders gevraagd. Het mogen bekende Veenendaalse plekjes zijn, anderzijds wordt ook gestimuleerd om de wat minder bekende plaatsen van Veenendaal op de gevoelige plaat vast te leggen.

Natuurlijk dingen foto's van gebeurtenissen in Veenendaal ook mee. Een bijenmarkt bijvoorbeeld, de Lampegietoptocht, plaatsing van een eerste steen, bouw van een bepaald pand etc., kortom: situaties die zich uitstekend lenen om te fotograferen. Mits dit soort foto's goed zijn omschreven, kunnen ze meedingen naar één van de prijzen.

Met medewerking van sponsor Van de Peppel fotografie (Scheepjeshof) worden drie waardebonnen ter beschikking gesteld voor de drie beste inzendingen (resp. 1e prijs f 250,-, 2e prijs f 150,- en 3e prijs f 75). Tussen 14 oktober en 23 november heeft een jury de gelegenheid om de inzendingen in alle rust te bekijken en te beoordelen. Op de lustrumavond zal men de uitslag bekend maken en zijn ook alle inzendingen te bewonderen.

Op de volgende pagina treft u de wedstrijdvoorwaarden aan. Uiteraard zijn deze op aanvraag ook los verkrijgbaar bij de secretaris.

Voorwaarden

1. *Deelname staat open voor iedereen, zowel leden van Oud Veenendaal als niet-leden, met uitzondering van leden van het bestuur. De inzendingen dienen door de inzender zelf en recentelijk te zijn gemaakt. Op verzoek moet het negatief getoond kunnen worden.*
2. *Het wedstrijdthema is 'Veenendaal Nu'. Het gaat om het geven van een tijdsbeeld van Veenendaal in de ruimste zin des woords. Van personen, gebouwen, markante plekken en nieuwe stadsgezichten tot verdwijnende straatbeelden en zaken die herinneren aan gebouwen of gebeurtenissen van 'toen'.*
3. *De foto's dienen een afmeting te hebben van minimaal 13 x 18 cm en maximaal 20 x 30 cm. Er mag ingezonden worden in zowel kleur als zwart-wit. Dia's dingen niet mee.*
4. *Teneinde de jury de kans te geven om een goed oordeel te vellen over het werk van de inzender, is besloten om per inzending drie foto's te vragen.*
5. *De foto's dienen toegezonden of afgegeven te worden aan het secretariaat van Oud Veenendaal: R. Bisschop, Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal. Op de achterzijde van elke foto dient duidelijk naam en adres te vermeldt te worden.*
6. *De sluitingsdatum is zaterdag 14 oktober.*
7. *De uitslag wordt bekend gemaakt op de lustrumavond donderdag 23 november 1995 en gepubliceerd in het verenigingsnummer van maart 1996.*
8. *Over de uitslag wordt niet gecorrespondeerd.*
9. *Prijzen worden ter beschikking gesteld door Van de Peppel Fotografie, Scheepjeshof, Veenendaal. Er zijn drie prijzen te winnen, namelijk waardebonnen, te besteden bij Van de Peppel Fotografie ter grootte van f 250,- (1e prijs), f 150,- (2e prijs) en f 75,- (3e prijs).*
10. *De ingezonden foto's blijven te allen tijde eigendom van de maker en worden na jurering geretourneerd. Foto's van prijswinnaars echter mogen aangevend worden om, in het kader van deze fotowedstrijd, zonder verdere verplichtingen te worden gepubliceerd in krant/tijdschrift of op een kabelmedium.*
11. *Inzenders kunnen door de werkgroep 'Documentatie' van de Historische Vereniging Oud Veenendaal benaderd worden voor opname van een nieuwe afdruk van het beeldmateriaal in het verenigingsarchief. Aan de inzender is de beslissing of dit ook inderdaad mag gebeuren.*
12. *In alle gevallen waarin dit reglement niet voorziet, beslist de Werkgroep 'Lustrum II', zulks in overleg met de jury. Voor eventuele vragen kan men zich wenden tot het secretariaat van de vereniging: R. Bisschop, Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal, tel. 08385-22691.*

EEN 'BEVRIJDINGSRECEPT'

Uit de nalatenschap van de heer J.M. (meester) Meijer kwam ons bijgaand recept van de **Holland zal herrijzen** cake in handen.

'Meester' Meijer was van 1927 tot 1 juni 1965 onderwijzer aan de Boerschelandse (later Prinses Beatrix-) school. Vanaf 1948 was hij tevens godsdienstleraar van de Nederlandse Hervormde Kerk.

6 ons aardappelen fijn gewreven
4 eieren.
6 afgestroken eetlepels
griesmeel of rijstmeel
2 ons suiker; wat vanille
Dooiers roeren, met de helft van
de suiker bij de puree voegen;
met rijstmeel en vanille
goed roeren
De eiwitten, met de rest v. d. suiker
goed stijf kloppen, luchtig door
het andere roeren
Cake vorm met boter smeren
+ 3 kwartier bakken met
flinke warmte.
* Holland zal herrijzen "cake

'Holland zal herrijzen' cake

6 ons aardappelen fijn gewreven

4 eieren

6 afgestroken eetlepels griesmeel of rijstmeel

2 ons suiker; wat vanille

Dooiers roeren, met de helft van de suiker bij de puree voegen; met rijstmeel en vanille. Goed roeren. De eiwitten met de rest van de suiker goed stijf kloppen, luchtig door het andere roeren.

Cakevorm met boter smeren. ± 3 kwartier bakken met flinke warmte.

DE WAARDE VAN DE HOLLANDIAFABRIEK

Onlangs stond in de krant een bericht over het besluit van de gemeenteraad van Winterswijk om een oud fabrieksgebouw in het centrum geschikt te maken als nieuw gemeentehuis. De foto van de fabriek liet een overeenkomst zien met het gebouwencomplex van de Hollandiafabriek aan het Verlaat. Zowel het onderbrengen van het gemeentehuis als het toekomstige gebruik van het Hollandiacomplex zijn actueel in Veenendaal.

In december 1994 voltooide de heer G. Arkema een scriptie in het kader van zijn studie aan de Technische Universiteit te Delft over de bouwkundige waarde van de Hollandiafabriek aan het Verlaat en de mogelijkheden van hergebruik.

‘Door een rigoreus soort stedenbouwkundig beleid is in Veenendaal veel recente historie verloren gegaan. De industrieën uit het begin van de eeuw werden beschouwd als ‘eens maar nooit weer’ en ook zo behandeld’, schrijft de auteur in zijn inleiding.

In de fraai geïllustreerde scriptie wordt de bouwgeschiedenis van het complex gereconstrueerd en worden de mogelijkheden van hergebruik geanalyseerd.

De conclusie luidt: ‘Het gebouw scoort voornamelijk op het feit dat het als enig exemplaar in zijn soort overgebleven is, technisch in een redelijke staat verkeert en een maatvoering heeft die hergebruik toelaat’.

Voor meer informatie kunt u bij de auteur terecht: 08385 - 40270. De scriptie is voor f 20,- bij hem te bestellen.

ACvG

Het eerste ontwerp van de voorgevel toont slechts een 'naive' gevel in vergelijking met de gerealiseerde gevel.

Het ontwerp van de voorgevel uit 1916 is uiteindelijk breder en symmetrisch uitgevoerd.

VAN DE PENNINGMEESTER

Contributie-betaling

Voor de betaling van de contributie ontvangen de leden jaarlijks een acceptgiro.

Tot voor kort stuurde de Postbank bij betaling de originele acceptgiro bij de dagafrekeningen mee. Tegenwoordig is dat niet meer het geval. De penningmeester ontvangt nu slechts een fotokopie van de voorzijde van de acceptgiro en niet van de achterzijde.

Dat betekent dat, indien u iets op de achterzijde van de acceptgiro zou schrijven, dat bericht of die mededeling niet overkomt.

Vandaar het verzoek om op de achterzijde van de acceptgiro geen mededelingen te doen.

Contributie 1995

Bij de verzending van het juni-nummer moeten nog ongeveer 60 leden eraan worden herinnerd de contributie voor 1995 te betalen. Het zou heel plezierig zijn als er bij de verzending van het volgend nummer van Oud Veenendaal geen herinneringen meer te hoeven worden ingesloten. Uw medewerking wordt zeer gewaardeerd.

De penningmeester

TERUGKEER UTRECHTSE ARCHIEVEN

De verbouwing van de depots van het Rijksarchief Utrecht is achter de rug. Op dit moment worden de archiefstellingen opgebouwd en vanaf 1 mei worden de archieven terugverhuisd. De verhuizing zal ongeveer twee maanden in beslag nemen. In deze periode, van 1 mei tot 1 juli, is raadpleging van de originele stukken niet mogelijk. Bezoekers die genealogisch onderzoek doen, kunnen gewoon in Utrecht terecht. Van vele genealogische bronnen zijn foto's en microfilms beschikbaar.

Per 1 juli is het Rijksarchief Utrecht weer geopend voor alle bezoekers. Informatie over de verhuizing en de raadpleging van de archieven: mevrouw P.T.M. van Hezik, telefoon 030-710044.

BOEKAANKONDIGINGEN

C. van Silfhout-van Ravenswaaij, *Van Ravenswaaij en Van Rabenswaaij. Surinamers met een Veens verleden*

Uitgave in eigen beheer, 169 blz., prijs f 35,-

In november 1994 stond in ons blad een artikel, dat een voorpublicatie was van dit bijzonder aardig werk. Hoewel in opzet een genealogische studie, geeft het veel gedetailleerde informatie over een groep Veenendalers die in 1845 besluit tot emigratie naar Suriname. Wij volgen hun spoor, dat niet alleen naar Suriname maar ook naar Amerika en Canada leidt, maar het Benedeneind en het Betuwse Ravenwaaij niet vergeet. De beschrijving van de kolonisatie van plantages 'Groningen' en 'Voorzorg', de vele lotgevallen daar en later in Paramaribo is boeiend en verraaft veel studie.

De genealogische beschrijving van deze families is uitgebreid en van veel aardige details voorzien. Het boek is ruim geïllustreerd en verzorgd uitgegeven. Het feit dat dit allemaal in eigen beheer verzorgd is dwingt bewondering af.

Kortom: een fraai Veens boek dat over de grenzen kijkt en voor de lage prijs van f 35,- bij de auteur te bestellen is (tel. 08380-19700).

H.P. Deys en anderen, *Rhenen, bedreigd, bezet, bevrijd. De geschiedenis van vijf jaar oorlogstijd in Rhenen*,

Uitgave: De gebroken lente, Rhenen, 190 blz., prijs f 29,50

De Stichting Gebroken Lente, ontstaan door de uitgave van een fotoboek met dezelfde naam in 1980, gaf ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding opnieuw een boek over de oorlogperiode uit, nu als *deel 8* van de *Historische Heuvelreeks* in samenwerking met de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.

Het overgrote deel is een vrijwel naar volledigheid strevende beschrijving van Rhenen tijdens de bezetting. Verder een vijftal artikelen van verschillende auteur over wederopbouw-architectuur, verzet, evacuatie en de voedseltransporten in 1945 naar bevrijd Nederland vanuit Wageningen en Rhenen.

Het is een boek met heel veel informatie, veel illustraties en een soms wat verwarrende lay-out. Soms volgt het grote lijnen, soms heeft het aandacht voor detailfeiten.

Wij feliciteren onze zustervereniging graag met deze uitgave.

D.J.W. Teding van Berkhout, *De basiliek, en andere volksverhalen uit de provincie Utrecht*,

Uitgave: Optiek, Utrecht, 96 blz., prijs f 15,-

Utrechtse volksverhalen door de auteur samengebracht, geïllustreerd en op rijm gezet. Ook Veenendaal komt aan de orde.

MEDEDELINGEN

* De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging wordt gehouden op **donderdag 15 juni**.

Mevrouw A. Vermeulen-Esser zal dan spreken over klederdrachten in Veenendaal en omgeving.

Mevrouw Vermeulen is niet alleen deskundig op het gebied van streekdrachten maar restaureert en vervaardigt ook traditionele kleding. Aan de hand van vertelling en voorstelling zult u een beeld krijgen van het verleden dat nog niet zo ver achter ons ligt.

dus: - **donderdag 15 juni**
 - **om 19.45 uur**
 - **in 'de Meent', Grote Beer 10**
 - **mevrouw A. Vermeulen-Esser over klederdrachten uit onze omgeving**
 - **iedereen is welkom - de toegang is vrij**

LET U OP DE DATUM! (WIJKT AF VAN EERDERE MEDEDELINGEN)

* De Historische Vereniging bestaat dit jaar 10 jaar en wil dit graag vieren met een flinke uitbreiding van het ledenaantal.

Zowel voor nieuwe leden als voor hen die nieuwe leden aanbrengen is weer een aantal passende geschenken beschikbaar.

Helpt u mee nieuwe leden te werven voor onze vereniging?

* Rond de herdenking van de bevrijding kwamen weer enkele oude publikaties uit de jaren veertig in de belangstelling. Hebt u oude brochures, boekjes, pamfletten en ander materiaal dat u wilt afstaan aan de vereniging, neemt u dan contact op met de secretaris of met één van de andere bestuursleden.

Dit geldt overigens voor alle gedrukt materiaal, zoals oude jubileumboekjes, informatieboekjes van scholen etc.

* Elders in dit nummer vindt u informatie over de fotowedstrijd die de Historische Vereniging dit jaar organiseert. Aarzelt u niet om mee te

doen. Zowel leden als niet-leden kunnen hun bijdrage inzenden. Hoe meer deelnemers, hoe meer vreugd.

* De Vereniging Veluwe Geslachten bestaat dit jaar 20 jaar en viert dit onder meer met een grote genealogische en heraldische markt in Barneveld op zaterdag 28 oktober.

Wilt u meedoen met een presentatie of hebt u belangstelling, neemt u dan contact op met de jubileumcommissie: de heer T. van den Brink, telefoon 03420-14468.

* *'Op de rand van de aarde'* is de titel van een tentoonstelling die tot 29 oktober te zien is in het Universiteitsmuseum, Biltstraat 166 te Utrecht. Het betreft hier een tentoonstelling, waaraan vele instellingen meewerken, over de rol van de mens in de geschiedenis, zijn ontwikkeling en zijn invloed op het milieu.

* *'Traditie, tijdschrift over tradities en trends'* is een nieuw kwartaalblad over de achtergronden van het dagelijks leven.

Het is een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en wil historische informatie geven over allerlei gewone dagelijkse zaken, maar lijkt gezien de inhoud van het eerste nummer toch vooral een gewoon historisch tijdschrift.

Een jaarabonnement kost f 35,- (tel. 030-319997).

* Ook *'Alledaagse Dingen'* is een nieuw tijdschrift uitgegeven door hetzelfde Centrum voor Volkscultuur en wil informatie geven over actuele ontwikkelingen op het gebied van volkscultuur, regionale geschiedenis, folklore en volkskunst in Nederland en Vlaanderen.

Het wil vooral een informatieblad zijn, waarbij het zich met name ook richt op leden van historische verenigingen.

Een proefabonnement kost f 20,- (tel. 030-31997).

* De data voor de volgende bijeenkomsten zijn:

- 15 juni regionale klederdrachten
- 12 september 200 jaar gemeente Veenendaal
- 23 november 10 jaar Oud Veenendaal

Oud Veenendaal

September 1995

* 10e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop

M. Brink

Drs A.C. van Grootheest, eindredacteur

J.M.M. Regtop

Redactie-adres: Sloep 1, 3904 SZ Veenendaal

Bestuur

G. Verhoef ra., voorzitter

Dr R. Bisschop, secretaris

Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester

D.J. Bouwchuis

M. Brink

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Bruksvoort

*Secretariaat: Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal
telefoon 08385-22691*

*Ledenadministratie: P. Will, Houtval 5, 3904 DM Veenendaal
telefoon 08385-11523*

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwchuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 08385-28830

Postbank:

nr. 4043117, i.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud jaargang 10, nummer 3 (september 1995)

Van de redactie, pag. 75

Zonder 'Venlo 1543' geen Veenendaal!, pag. 76

Hoe Rhenen Veenendaal kwijtraakte, pag. 90

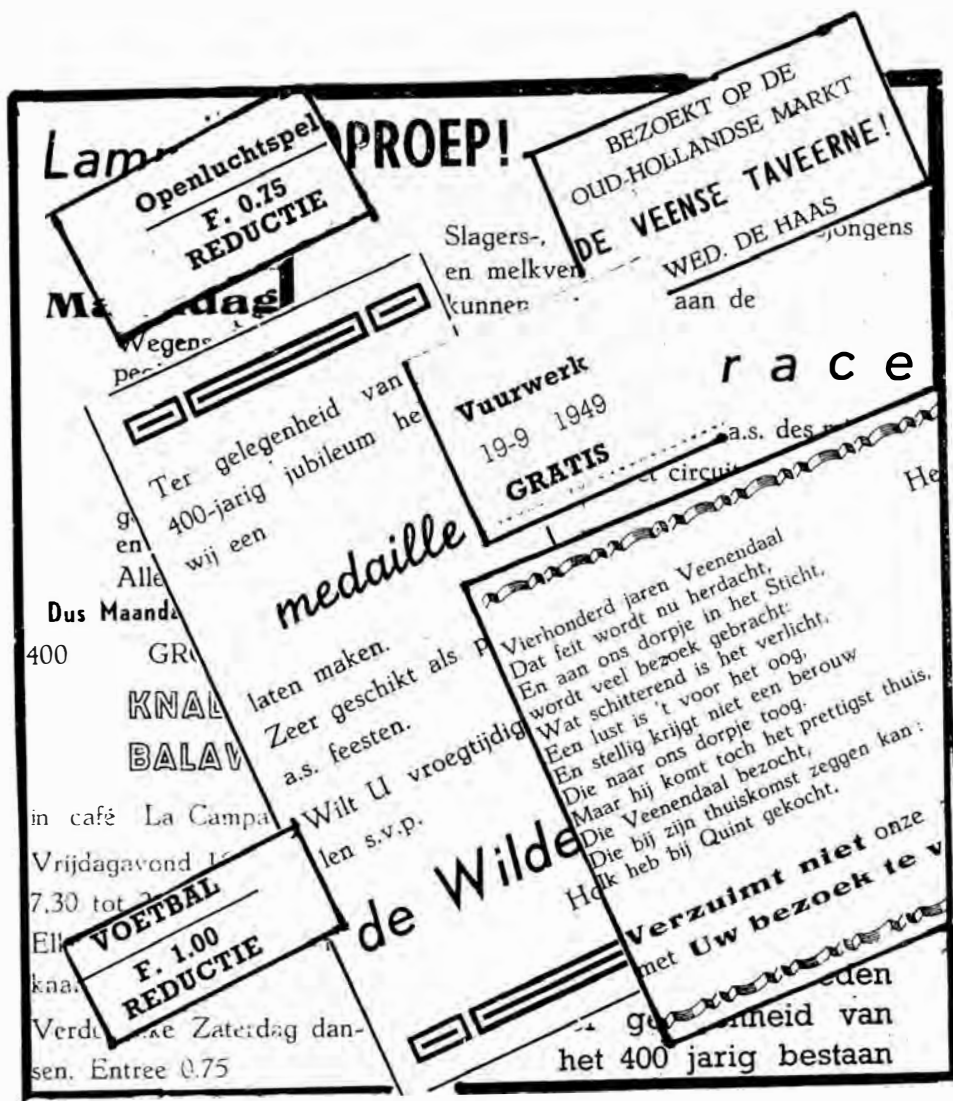
Middenpagina 98, 99

Veenendaal hing in 1949 de vlag uit, pag. 101

'De jongens van 't Veen zijn zo flink en stoer', pag. 115

Door collaboratie los van Rhenen, pag. 117

Mededelingen, pag. 123

In september 1949 werd het 400-jarig bestaan van Veenendaal op uitbundige wijze gevierd. Een collage van advertenties laat zien dat de Veenendaalse winkeliers tal van activiteiten organiseerden gedurende de feestweek.

200 VEENENDAAL 400

Veenendaal is in de sfeer van het herdenken en over de juiste datum van het bestaan van Veenendaal wordt in Veenendaal door diverse partijen gediscussieerd. Daarin is Veenendaal niet uniek, want in menige stad zijn stukken over verkregen stadsrechten in de loop der eeuwen zoekgeraakt.

Nu we het toch over jubilea hebben: Voor u ligt het 40e nummer van Oud Veenendaal. Weliswaar het 3e nummer van de 10e jaargang maar het nul-nummer is verschenen in december 1985.

Op 23 november hopen we het 10-jarig bestaan van onze vereniging te vieren.

De komende bijeenkomst is op dinsdag 12 september en staat geheel in het kader van het 200-jarig bestaan van Veenendaal als zelfstandige gemeente. De voordracht wordt ditmaal gehouden in gebouw Eltheto aan de Fluterstraat.

Dit nummer staat geheel in het teken van de Veenendaalse herdenkingen. M. Brink kijkt terug op de viering van het 400-jarig bestaan in 1949: een groot feest in het naoorlogse dorp. H.P. Deys bekijkt het 200-jarig bestaan vanuit Rhenens gezichtspunt en D. van Doorn geeft, op basis van de bestaande literatuur van de Veenendaalse visie, een overzicht. W.H. Strous laat in een boeiend artikel zien dat zonder de politieke rust en eenheid in het midden van de 16e eeuw het ontstaan van Veenendaal niet goed mogelijk was geweest.

Misschien nog niet zo gek van de gemeente Veenendaal om het 200-jarig bestaan als zelfstandige gemeente te vieren. Van de datum hiervan zijn we tenminste zeker. Hoewel...

Deze maand verschijnt van de Historische Vereniging in samenwerking met de gemeente Veenendaal een boek van de hand van onze secretaris dr R. Bisschop. Hierin staan alle historische feiten - na archiefonderzoek zorgvuldig op een rijtje gezet - rond het ontstaan van de Gemeente Veenendaal.

ACvG

ZONDER "VENLO 1543" GEEN VEENENDAAL!

Conceptie, groei en geboorte van een veendorp

Verantwoording

In 1993 vonden twee gebeurtenissen plaats die voor mij aanleiding waren een gedachte uit te werken over de preciese datum van ontstaan van het dorp Veenendaal.

Op 18 februari 1993 hield dr T. Stol uit Amsterdam voor de leden van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken een lezing over "Het ontstaan van Veenendaal in nauwe relatie met de vroege geschiedenis van Rhenen". Hij was uitgenodigd naar aanleiding van de verschijning van de handelseditie van zijn proefschrift van 25 september 1990¹.

Op 10 september 1993 organiseerde het bestuur van de Vereniging "Gelre" in Venlo een internationaal, ééndaags, historisch-wetenschappelijk symposium ter herdenking van een in 1543 - dus 450 jaar geleden - plaatsgehad hebbende gebeurtenis. Ter gelegenheid van dit voor het hertogdom Gelre zo belangrijke jaar werd tevens een opstellenbundel uitgegeven².

Terwijl Stol in Rhenen zijn lezing hield over het moerassige gebied tussen Sticht en Gelre, en dan met name over de afwateringsproblemen van de streek als gevolg van de ontveningen, besepte ik plots de betekenis van Verdrag en Tractaat van Venlo voor dat grensgebied waarover al zo lang geruzied en gekibbeld werd door de direct betrokkenen en hun landsheren. Deze overeenkomsten van Karel V met hertog Willem van Kleef, Gulik en Berg en met de Gelderse onderdanen waren de voorwaarden waaronder het dorp Veenendaal kon ontstaan.

Voor dit artikel heb ik mij gebaseerd op twee bronnen. Dankbaar heb ik de door Stol in de archieven opgedoken gegevens ten behoeve van zijn dissertatie voor mijn eigen doel benut, voorzover het de periode tot 1581, het jaar van Verlatinge van Philips II, betreft. Ik heb ze kunnen gebruiken om mijn eigen stelling te onderbouwen.

Uit de opstellenbundel heb ik geput uit de *Ter inleiding. De vrede van*

Venlo (1543): keerpunt in de geschiedenis en sluitstuk van een consequent volgehouden politiek van Moorman van Kappen (p. 7-11) en de twee bijdragen van Keverling Buisman *Het Tractaat van Venlo, 12 september 1543. Inhoud, ratificatie en overlevering* (p. 247-266) en *Het Tractaat van 12 september 1543. De tekst* (p. 267-277).

Veenendaal vierde in 1949 zijn 400-jarig bestaan. Later, in de zeventiger jaren, werd een felle discussie gevoerd over een ander stichtingsjaar, dat naar de mening van velen juist zou zijn. De strijd ging toen over 1473, toen bisschop David van Bourgondië de Grift liet graven in een eerste poging tot ontvening van het gebied tussen zijn Sticht en het hertogdom Gelre, en 1549, het jaar waarin de Antwerpenaar Gilbert van Schoonbeke zijn octrooi verkreeg. Nieuwe feiten kwamen toen echter niet naar boven.

Maar beide jaren zijn in mijn optiek niet juist. Ze hebben wel te maken met Veenendaal maar geen van beide is het stichtingsjaar. En om te voorkomen dat er over vijf jaar, in 1999, weer strijd ontbrandt tussen Veenendaalers onderling, geef ik, als objectieve waarnemer en buitenstaander, hierbij een andere mogelijkheid, een nieuwe visie. Ik ben van mening dat de gebeurtenissen in Venlo op en direct voorafgaande aan 7 september 1543 de directe aanleiding zijn geweest dat Veenendaal er is gekomen. Zonder "Venlo 1543" zou Veenendaal vroeger of later ook wel zijn ontstaan maar wellicht niet op dezelfde plaats of in de huidige vorm.

Voorgeschiedenis en conceptie van een nederzetting

Een cruciale datum in de ontstaansgeschiedenis van Veenendaal is naar mijn mening 7 september 1543, de dag waarop hertog Willem³ (1516-1592) van Kleef, Gulik en Berg in een legertent voor Venlo zijn voetval deed voor keizer Karel V (1500-1558), daarmee zijn nederlaag in de strijd om Gelre en Zutphen erkennend.

Willem had de waardigheid van hertog van Gelre en graaf van Zutphen verworven. Karel V echter had zich vanaf het begin van zijn regeerperiode voorgenomen om de Zeventien Nederlanden aaneen te smeden tot één geheel, een personele unie onder zijn bewind. Hij hield die politiek consequent vol, te beginnen met Friesland in 1515-

Keizer Karel V (1500-1558)

1524, Overijssel in 1528, en Groningen en Drenthe in 1536. In 1528 nam Karel, als hertog van Brabant en graaf van Holland, het wereldlijk bestuur van Utrecht op zich. In datzelfde jaar sloot hij in Gorcum een verdrag met hertog Karel van Gelre over de opvolging in Gelre.

Toen hertog Willem van Kleef zich de hertogskroon van Gelre liet aanreiken

haalde hij zich daarmee de vijandschap van Karel V op de hals. En er was sinds 1538 al conflictstof genoeg geweest tussen de heren, maar deze erfopvolgingskwestie was voor Karel aanleiding om daadwerkelijk naar de wapens te grijpen. De belening met de landsheerlijke rechten over Gelre en Zutphen was een zaak van rijksleenrecht en Karel V was het hoofd van het Heilige Roomse Rijk. Karel had zich op 2 januari 1540 door zijn broer, de Rooms-Koning Ferdinand I, al van rijkswege laten belenen met het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen. Karel had verder nog de terechte vrees dat Willem zich bij andere protestantse rijksvorsten zou aansluiten waardoor een wig zou worden gedreven in zijn, Karels, katholieke landen vanaf de Zuiderzee tot diep in de landen om de Midden-Rijn. Het conflict tussen Willem en Karel werd bovendien nog eens op Europees niveau

getild doordat Willem een verbond sloot met de Franse koning Frans I en zich verloofde met 's konings nicht Jeanne d'Albret, prinses van Navarra. Door al deze voor Karel moverende redenen werd de onenigheid tussen hertog Willem en keizer Karel V niet slechts een gevecht om zomaar één van de gewesten in de Nederlanden.

Overigens bleef Willem na zijn nederlaag tegen Karel wel hertog van Kleef, Gulik en Berg. Op die landen kon Karel geen aanspraken laten gelden. Bovendien moest Karel trachten door voorzichtig manoeuvreren te voorkomen dat Willem in de armen van het Schmalkaldisch Verbond zou worden gedreven⁴.

Dankzij de uitkomst van de strijd werden de voorwaarden geschapen voor het ontstaan en ontwikkeling van wat nu Veenendaal is. Temidden van een zompig moeras ergens in het immense rijk van keizer Karel V dat zich over een groot deel van het huidige West Europa uitstreckte, werden de gevolgen van het Verdrag van Venlo van 7 september 1543 in de loop van de daaropvolgende jaren zichtbaar. Eén zaadje van Karel's geslaagde centralisatiepolitiek kon in de Gelderse Vallei ontkiemen.

Linker helft van de kaart van de Bisschop Davids-Grift tussen Rhenen en Veenendaal, ca 1620, Rau, *Top. Atlas*, 214 (coll. W.H. Strous, Rhenen)

Toen op 7 september Willem zijn landsheerlijke rechten overdroeg aan Karel konden de ingezetenen van het gewest hierop hoegenaamd geen invloed uitoefenen. Een kleine week later, op 12 september daaropvolgend, trof Karel met de afgezanten van het hertogdom een overeenkomst. In 9 artikelen wordt de opvolging vastgelegd; privileges, vrijheden en gewoonten worden bevestigd; er wordt gesproken

over de stadhouder; en over het vergeven van ambten en officiën. Alles dus zuiver Gelderse zaken, van geen belang voor andere gewesten of delen van Karel's rijk. Het Tractaat zelf heeft derhalve geen directe invloed gehad op de ontwikkeling van het dorp Veenendaal.

Groei van een vrucht

Al snel na de éénwording van Karel's landen en het - min of meer - wegvallen van de "binnengrenzen" worden er activiteiten ontplooid in het zuiden van de Gelderse Vallei.

Er waren in dit gebied al eerder activiteiten geweest. In de zeventiger jaren van de voorgaande eeuw had bisschop David van Bourgondië (ca. 1427-1496) al een poging ondernomen. Hij was het die in 1473 begon met de eerste verveningen door een ontwaterings- en turfafvoerkanaal te laten graven die later zijn naam, de Bisschop Davidsgrift, zou gaan dragen. Maar het kwam niet echt van de grond. Dat David op problemen bedacht was, mag blijken uit het feit dat hij de afwatering op enkele honderden meters westelijk van de grensscheiding liet aanleggen. Gedeelten van de Kromme Eem, voorzover die op de scheiding lagen, heeft hij niet willen benutten, waarschijnlijk om zijn buurman, de hertog van Gelre, niet te provoceren.

De plannen van David leden schipbreuk door politieke onrust en zelfs een heuse (Stichtse) burgeroorlog tussen 1481 en 1483. Ook de hertog van Gelre ging zich ermee bemoeien en sloot zich aan bij Davids tegenstanders, en daarmee was het pleit beslecht, voorzover het de ontwikkeling van de Grift betreft. Ook in de volgende decennia bleven de hertogen van Gelre zich vijandig gedragen ten opzichte van de machts- en gebiedsuitbreidingen van de Habsburgers door wie zij zich omringd wisten. De Grift werd niet meer onderhouden en verlandde. Tot in 1543 rust en politieke stabiliteit in het gebied terugkeerden.

Toen ook werd vervening commercieel aantrekkelijk en voor ondernemende beleggers kwamen goede perspectieven op interessante rendementen in het verschiep. Het zuidelijk gedeelte van de Vallei werd een echt ontginningsgebied.

Aan een groep burgers, voornamelijk uit de stad Utrecht afkomstig,

werd in 1546 een concessie verleend in wat bekend is als de Gelderse en Stichtse of Rhenense venen. In dit gebied op en rond het Kleine Venlo⁵, een stukje van de in de ijstijd gevormde stuwwal waar ook de Emmikhuizerberg en het Grote Venlo deel van uitmaakten, ontstond later het dorp Veenendaal.

In 1550 werd aan een Zuidnederlandse groep kooplui onder leiding van Gilbert van Schoonbeke Jr (1519-1556) octrooi verleend om in een noordelijker gelegen gedeelte van de Vallei turf te steken. Gilbert had zijn turf nodig voor de uitleg van zijn stad Antwerpen. Hij was wat wij nu zouden noemen projectontwikkelaar. Op de open plekken binnen Antwerpen legde hij 8.800 meter straat aan en bouwde of liet bouwen - als "makelaar" - huizen en vestingwallen. De stenen van de bouwwerken aan de Amerika Lei, de Duitse Lei en nog drie andere Leiën zijn gebakken met behulp van turf uit het gebied ten noorden van de Emmikhuizerberg. Helaas is de omwalling inmiddels afgebroken waardoor de resultaten van de turfstekerij uit onze regio niet meer zichtbaar zijn⁶. Gilbert was voornamelijk bezig in het gebied ten noorden van het octrooigebied van 1546.

De conflicten tussen het Sticht en Gelre dateren uit het begin van de turfwinning. De natuurlijke gesteldheid in de Vallei zorgde voor een uitstekende afwatering. Tussen de Rijn en de toenmalige Zuiderzee, dus tussen zuid en noord, was een verval van ruim 4½ meter. De hoogteverschillen tussen oost- en westzijde van de Vallei sloten hierop aan. Totdat de ontvening startte. Als veen wordt afgegraven leidt dat tot een daling van het maaiveld en dus tot ontwateringsproblemen. Daarbij lag het noordelijke gedeelte van de Vallei in het Sticht en het zuiden lag gedeeltelijk in Gelre, vóór 1543 twee zelfstandige bestuurlijke eenheden. Het Sticht, en met name Amersfoort, zag de watervloed ná de ontvening al op zich afkomen en bepleitte een waterkering bij de Emmikhuizerberg. Ten zuiden daarvan moest geloozd worden op de Rijn, een tegennatuurlijke oplossing. In eerste instantie werd ervoor gekozen om tussen zuid en noord een strook veen niet te ontginnen - een natuurlijke dam - aan weerszijden van Emmikhuizen. Later -in 1652/1653 - kwam daarvoor de Slaperdijk. Waterstaatkundige conflicten tussen belanghebbenden in Sticht en

Gelre waren aan de orde van de dag, zelfs tot in onze eeuw. Maar op 7 september 1543 werden de voorwaarden geschapen om de ontvening commercieel aan te pakken. Afwateringsproblemen bleven bestaan maar konden nu worden voorgelegd aan en oplossen konden worden aangedragen bij de gezamenlijke landsheer.

Stol haalt in zijn boek de definitie van Heslinga aan over wat onder een veenkolonie moet worden verstaan:

"veenkolonie noemt men een nederzetting ontstaan bij de stelselmattige commerciële vervening van onbewoonde veenstreken door daarvoor in het leven geroepen vennootschappen e.a. sinds het midden van de 16e eeuw. De term wordt in het bijzonder gebruikt voor dorpen die ontstaan zijn na de afgraving van hoogveencomplexen".

Er woonden tot 1543 wel wat mensen in het veen, zeker na het graven van de Grift in de zeventiger jaren van de 15e eeuw, maar een nederzetting kon deze verspreide bewoning niet worden genoemd. Toen bisschop David zijn Grift had gegraven waren daarin ook enkele schutten gebouwd. En dat waren de plaatsen waar enige huizen stonden.

Vóór 1543 werden de venen in het zuiden van de Vallei zowel aan Gelderse als aan Stichtse zijde extensief tot zéér extensief geëxploiteerd. De turfgebruikers woonden in de op de hogere zandgronden gelegen dorpen en namen slechts wat ze nodig hadden voor de dagelijkse behoeften. Toen de vraag naar turf toenam, was het praktisch ongerepte zuiden van de Vallei een interessant beleggingsobject.

Er zijn een drietal redenen aan te wijzen waarom vanaf 1543 de turfwinning rendabel werd. Ten eerste de terugkeer van de politieke rust nu er één landsheer was. Ten tweede de enorme economische groei en bloei van de steden. Zij hadden voor hun stadsuitbreidingen baksteen nodig en voor de fabricage daarvan was turf als brandstof onontbeerlijk. Stol spreekt over een verdubbeling van de turfprijzen tussen 1540 en 1550. En de derde en wellicht belangrijkste reden was dat Karel V als heer van Utrecht en hertog van Gelre grote stukken veen in het zuiden van de Vallei bezat waarvan hij geen

inkomsten had genoten. Na zijn overwinning op Willem werd het algemeen beheer van de landen gevoerd door Karels zuster Maria (1505-1558), Koningin Weduwe van Hongarije, Bohemen enz., met de Rekenkamer te Brussel. Maria gaf reeds op 21 september 1543 opdracht aan de Hollander Gerard Renoy om over de stand van de domeinen te beraadslagen met de stadhouder in Gelre. Gerard deed meer dan hem gevraagd werd. Hij deed een nauwkeurig onderzoek en stelde een uitvoerig rapport op dat hij aan Maria aanbood. (Op grond van deze noeste arbeid werd hij in 1545 benoemd tot rent-meester-generaal)⁷.

Voor wat betreft de Gelderse Vallei vinden we in het rapport onder paragraaf 40 de volgende aantekening terug⁸:

"Grenzen tussen Rhenen en Wageningen.

Lange tijd voor de reductie van het land van Gelre zijn die van Wageningen altijd met geweld voortgegaan met het "fouer et pendre (?steken) van turf buiten de veenderijen van de Keizer en zijn onderdanen aan de kant van Utrecht. En die van Rhenen, die hen wilden beletten, zijn enkele keren met hen in aanraking gekomen. Om te zorgen dat dit voor de toekomst wordt voorkomen en om het goed van de Keizer te bewaren en om tussen zijn onderdanen vrede en overeenstemming te behouden, zou het wel nodig zijn om enkele mensen aan te stellen, zowel van de kant van Utrecht als van Gelre, om grenzen te maken tussen de venen van de kant van Utrecht en van Gelre."

Maria stelt onder anderen, namens Utrechtse zijde Franssen Nijenrode aan. Hem vinden we later terug als één der veengenoten van het octrooi van 1546.

Landmeter Evert van Schaik stelde in juni 1545 een rapport samen en droeg oplossingen aan voor problemen die hij had signaleerd. Daarop vroegen de eigenaren - de veengenoten van de Gelderse en Rhenense (c.q. Stichtse) venen - octrooi aan dat hen op 12 maart 1546 werd verleend. De onderhandelingen tussen de veengenoten en hun landsheer Karel V over de aan de keizer te betalen impost blijven hier buiten beschouwing. Stol haalt vervolgens een aantal data aan waarop beslissingen werden genomen om het gebied te kunnen gaan ontginnen. De Grift moest bijvoorbeeld weer bevaarbaar

Het wapen van het voormalige Veenraadschap; het schip en de zee zijn van goud, de achtergrond is blauw.

gemaakt worden. Sluizen en schutten werden opgeknapt of vernieuwd; jaagpaden werden aangelegd. De arbeiders verbleven 's nachts in Rhenen waar zondags ook het loon werd uitbetaald. De feestelijke (her)opening van de Grift vond plaats op 16 oktober 1551. Men voer met volle zeilen het veen in. Het graven kon beginnen.

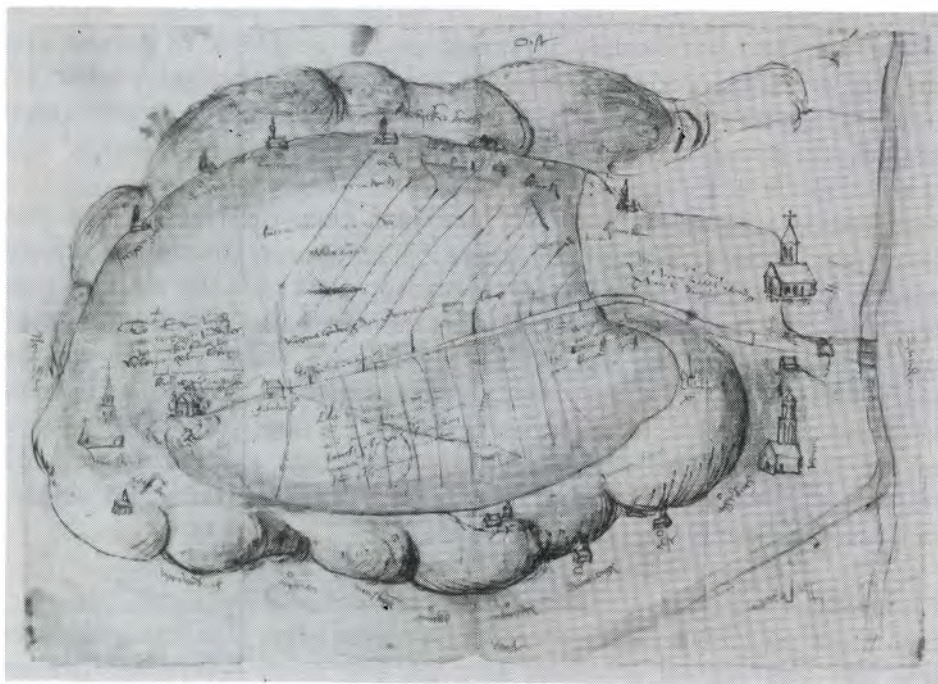
Ook het noordelijke gedeelte van de vallei had Karels belangstelling. Van Schoonbeke, de Antwerpenaar die om turf zat te springen voor zijn talrijke steenovens en bierbrouwerijen, speelde hierop in. Hij stelde Karel voor een kanaal te graven van Amersfoort naar Emmikhuisen zodat ook daar het veen, waaronder veen van de keizer zelf, te gelde kon worden gemaakt. Karel verleende hem op 31 maart 1550 het octrooi voor de waterstaat en de turfwinning. Van Schoonbeke c.s. zetten vaart achter hun initiatief. Reeds in juli 1551 voer de eerste turfschuit door de Schonebekergrift richting Amersfoort!

Met andere woorden, de groei en ontwikkeling van het op 7 september 1543 in de grond gelegde zaadje verliep voorspoedig.

De kroon op het werk: de geboorte van het dorp Veenendaal

In het zuidelijk gedeelte van de vallei waren dus nu de voorwaarden geschapen voor het ontstaan van een veenkolonie, echter nog zonder de voorzieningen van een leefgemeenschap. Er ontbrak nog één of andere vorm van bestuur voor het octrooigebied en ook de uiterlijke kenmerken van een dorp werden nog gemist: een kerk, een herberg/kroeg/café en een marktplein met daaromheen de huizen.

De bestuursvorm werd bij octrooi van 31 augustus 1563 geregeld door de centrale regering in Brussel uit naam van Philips II (1527-1598) waarbij de bestuurlijke en financiële kanten in handen van de veenraden werden gelegd. Er waren in de voorafgaande jaren vele conflicten geweest inzake de organisatie van het gebied maar de

Kaart van de Gelderse Vallei, van de Grebbe tot Amersfoort, noorden links. RAG Arch. Culemborg (coll. W.H. Strous, Rhenen)

bevoegdheden werden nu duidelijk geregeld.

De stichting van een kerk is door Stol eveneens uitgezocht. Hij kon zich niet voorstellen dat reeds in 1549, dus nog voordat de Grift weer bevaarbaar was gemaakt, zoveel mensen zich in het veen hadden gevestigd dat een stichting van een kerk zinvol zou zijn geweest. Het jaar 1549 wijst hij zonder meer af, onder andere op grond van verkeerde interpretatie van de tijdmeting. De eerste maal dat hij iets vindt over de stichting van een kerk is in een verslag van een vergadering van de veengenoten in 1552. Men maakte zich zorgen over het ontbreken, in het veengebied, van geestelijke bijstand bij ziekte en dood en daardoor over gebrek aan fatsoenlijke arbeidskrachten die uit bezorgheid voor vrouw en kinderen zouden weigeren in het veen te komen werken.

Landvoogdes Maria van Hongarije in 1553 en Philips II op 31 maart 1558 hechtten hun goedkeuring aan de plannen om te komen tot de stichting van een kerk. Dan, na een aantal jaren van stilte, wordt in augustus 1561 het besluit genomen om de veenkerk te bouwen op de Kleine Venlo. Vóór de kerk zou een markt aangelegd worden en ook een korenmolen werd gepland. De Kleine Venlo was een zandheuvel die boven het veen uitstak, dus van enige bebouwing was waarschijnlijk al sprake.

Het duurde vervolgens nog een paar jaar maar op 1 mei 1566 was het zover. Johannes Knijff, de latere bisschop van Groningen, mocht als vicaris-generaal van de aartsbisschop van Utrecht de kerk, de Oude of Salvatorkerk, inwijden, één van de twee rijksmonumenten die Veenendaal bezit. Net op tijd overigens, want het zal wel de laatste inwijding, of anders één van de laatsten, van een katholieke kerk zijn geweest. Drie maanden later, op 10 augustus 1566 barstte in de Zuidelijke Nederlanden de beeldenstorm los die tussen 22 augustus en begin september 1566 ook in talrijke steden en dorpen in de Noordelijke Nederlanden woedde.

Conclusie

Stol haalt de lokale perikelen rond de vaststelling van het geboortjaar van Veenendaal uitvoerig aan. De éne partij noemt het graven van de Grift het beginjaar, de andere de datum van octrooiverlening

aan Gilbert van Schoonbeke. En vervolgens constateert hij dat datering van de geboorte van het dorp Veenendaal tot verwarring leidt, welk standpunt ook wordt ingenomen. Hij eindigt met de aanbeveling dat 12 maart 1546 - de octrooidatum van de veengenoten - uistekende papieren heeft als geboortedatum van het dorp.

Zijn constatering dat van Schoonbeke geen rol heeft gespeeld in de stichting van Veendaal kan ik na lezing van zijn boek, onderschrijven. Maar met 12 maart 1546 als geboortedatum ben ik het niet eens.

In de geschiedenis van het zuidelijk gedeelte van de Vallei is slechts een korte periode aan te wijzen waarin Veenendaal de gelegenheid heeft gehad te kunnen ontstaan. Het zal altijd de vraag blijven óf Veenendaal er in deze vorm en op deze plaats zou zijn gekomen zonder de erfopvolgingsstrijd in Gelre.

De conceptie vindt plaats op 7 september 1543 als keizer Karel V bij Venlo landsheer wordt van Gelre. Het bestuur over de twee gebieden Sticht en Gelre ligt dan in één hand. Deze periode eindigt in 1581 als Philips II als landsheer wordt verlaten en de gewesten, waaronder het Sticht en Gelre, zich ieder voor hun eigen gebied, zien als de rechtsopvolger van de landsheer. Conflicten op waterstaatkundig terrein barstten dan weer in verhevigde mate los en blijven doorsuderen tot in de jaren zestig van onze eeuw.

Door de nederlaag van hertog Willem, en de interesse van keizer Karel V voor de exploitatie van het veen, is er een periode van (slechts) 38 jaar waarin Veenendaal zich kon en mocht ontwikkelen. De exploitanten van het veen hebben die kans met beide handen aangegrepen. De kroon op hun werk werd gezet met de inwijding van de kerk op 1 mei 1566.

7 september 1543 zou ik als datum van conceptie willen verdedigen. Ik meen aangetoond te hebben - dank zij alle gegevens die Stol ten behoeve van zijn eigen onderzoek in zijn boek heeft aangedragen - dat deze datum het begin is geweest. Alle data tussen 7 september 1543 - het allereerste begin - en 1 mei 1566 - de voltooiing - zijn noodzakelijke stappen geweest in de ontwikkeling van het dorp, maar niet meer dan slechts stappen tijdens een groeiprocés van 23 jaar. Toen in de Bataafse-Franse tijd Veenendaal zich van Rhenen afscheidde, was dat omdat de volwassenheid was bereikt.

Maar, zonder Venlo 7 september 1543 geen Veenendaal!

In 1993 hebben de Veenendalers de kans gemist om feest te vieren bij het feit dat 450 jaar geleden de aanzet tot ontstaan van hun dorp werd gegeven. Een belangrijke datum is aan hun aandacht ontsnapt. Helaas. En eens te meer blijkt daarmee dat beslissingen ver van het eigen bed een ongedachte uitstraling kunnen hebben op ontwikkelingen dicht bij huis.

Willem H. Strous

Noten

1. T. Stol, *De Veenkolonie Veenendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei, 1546-1653*, Stichtse Historische Reeks/Walburg Pers, 1992
2. Keverling Buisman, F. (eindred.) *Verdrag en Tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993*. Werken Gelre No. 43 Hilversum, 1993
3. Deze hertog Willem was de vijfde Willem van Kleef, Gulik en Berg en de tweede Willem van Gelre en Zutphen.
4. Schmalkaldisch Verbond of Liga van Schmalkalden, verbond van Duitse protestantse vorsten en steden, in 1531 opgericht ter verdediging van hun geloof en politieke zelfstandigheid tegen Karel V. In de slag bij Mühlberg (24 april 1547) werd de laatste protestantse keurvorst, Johan Frederik van Saksen, verslagen waarmee de Liga ophield te bestaan.
5. De naam heeft niets te maken met de plaats Venlo waar in 1543 het Verdrag werd gesloten dat zou leiden tot het ontstaan van Veenendaal.
6. Met dank aan de heer J.H. van Tongeren uit Amsterdam die op 16 maart 1994 voor de leden van de Historische Vereniging Oud Veenendaal een lezing hield over Gilbert van Schoonbeke en zijn betekenis voor Veenendaal.
7. Sloet, J.J.S Baron, *Toestand der domeinen, landsheerlijke inkomsten en gerechtigheden in het land van Gelre in 1543*. Bijdragen en mededelingen Gelre, deel XI.
8. Met dank aan W.J.H.M. van de Pas voor de vertaling.

Afbeelding van de voetval van Hertog Willem van Kleef voor keizer Karel V in het legerkamp voor Venlo (kopergravure van Dirck Volckersz. Coornhert naar een oudere versie van Maerten van Heemskerck). (Städtisches Museum Haus Koekkoek, Kleef)

HOE RHENEN VEENENDAAL KWIJT RAAKTE

Dit jaar is het 200 jaar geleden, dat Veenendaal zich afscheidde van Rhenen en daardoor een zelfstandige gemeente vormde. Deze gebeurtenis is voor Veenendaal van groot belang geweest en in dit artikel zal worden ingegaan op de Rhenense aspecten van deze gebeurtenis. Elders in dit blad wordt de kwestie beschreven vanuit de visie van Veenendaal in die tijd.

Tot aan 1795 behoorde Veenendaal tot de jurisdictie, het rechtsgebied van Rhenen, dat wil zeggen het gebied waarover het Rhenense stadsbestuur de directe macht had.

Aanvankelijk was Veenendaal, in die tijd het Reensche Veen of kortweg 't Veen geheten, een dun bevolkt veengebied waarin hoofdzakelijk turfgravers en turfstekers woonden. Langzamerhand groeide de buurtschap en kwam er een kerk en een school. Omdat het gebied zeer drassig was en doorsneden werd door vele kanalen en sloten die van groot belang waren voor de waterbeheersing en het transport van voornamelijk turf, bestond er reeds lang een soort waterschapsbestuur dat bekend stond onder de naam van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen. Het was een belangrijk en machtig lichaam dat langzamerhand meer macht naar zich toe trok. De bestuurlijke macht werd uitgeoefend door het stadsbestuur van Rhenen, welke bestond uit twee burgemeesters, zeven schepenen en acht raden. Aan het hoofd stond echter de schout of hoofdofficier die bijgestaan werd door de onderschout of substituut-schout. Deze laatste was speciaal verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het Rhenense Veen.

Hoewel er in het Rhenens Oud-archief geen mededelingen bekend zijn over ontevredenheid in Veenendaal over het Rhenens bestuur, is het een vaststaand feit dat tijdens de grote omwenteling die in Nederland in 1795 plaats vond, Veenendaal de kans greep om zich zelfstandig te maken. Deze omwenteling, die reeds een aantal jaren als een dreigende wolk boven het Nederlandse staatsbestel hing en

allerlei gevestigde orden bedreigde, vond daadwerkelijk plaats na de inval van de Fransen onder generaal Charles Pichegru. In januari 1795 werd Utrecht door de Franse troepen bezet en binnen korte tijd was het gehele land onderworpen aan de Franse invloed. Door de Nederlandse Patriotten, die de Fransen met grote vreugde begroetten, werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Vrijwel alle zittende bestuurders werden afgezet en door nieuwe, Patriottisch gezinde, vervangen. De Provinciale Staten veranderden in de (Provisionele) Representanten en de stadsregeringen werden omgedoopt in de (Provisionele) Municipaliteiten, waarin vanzelfsprekend nieuwe bestuurders plaatsnamen. De Representanten droegen een 'lint met letteren' om hun hals. De Rhenense representanten Bronkhorst en Van Holst hebben deze linten uit eigen zak betaald.

Het Rhenense stadsbestuur bevond zich medio 1795 in een overgangsfase. Er was in die periode een tijdelijk 'gemeentebestuur', de Provisionele Municipaliteit. Uit de burgers werd op 9 juni een afvaardiging gekozen die een nieuw stadsreglement moest opstellen, waarna een nieuw, vast stadsbestuur zou moeten worden gekozen. Dit geschiedde op 19 juni.

De vrijmaking van Veenendaal kwam intussen in Rhenen voor het eerst in begin juni officieel aan het licht. Vanuit Utrecht had de Rhenense Representant Frederik Hendrik Bronkhorst een brief aan de raad gezonden over een verzoek van enige Veense inwoners (zie volgende pagina).

Naar aanleiding van deze brief werden de municipalen Geurt Van Holst en Gerrit Jacob Roghair aangewezen om hierover met de Veense patriotten te spreken en zich des namiddags tezamen in commissie naar Utrecht te begeven.

Door het Rhenense stadsbestuur werd vastgesteld dat er in Stichts Veenendaal, zoals men stelde, enkele inwoners bezig waren om pogingen in het werk te stellen zich 'af te scheuren' van de stad Rhenen, ondanks het feit dat een groot aantal van de inwoners liever onder Rhenen zouden willen blijven. Besloten werd Gaukes, Van Kooten, Sandbrink en Moesveld, met de nodige assistentie van anderen te benoemen als afvaardiging om in 't Veen een onderzoek in te stellen, of men onder de stad wilde blijven of niet. Huis aan huis

Aan den President van de Municipaliteit Dirk Roelofs Meire Te Rheenen

Geachte Mede burgers,

Hebbe de Eer UE hier mede te berigten als dat op hedenmorgen ter Tavel is gekomen een Request van Antonie de Bijl, J.A. Verburgh, W.van Ginkel waarin zij hoofdzakelijk versoekende dat de Representante sLand van Utrecht de Requestrante speciaal te autoriseren tot het aanstellen van een Munisipaliteit, bestaande in een schout, secretaris, scheepenen en Gerechtsbode met zodanige autoriteit als bij andere Geregte bezeten word. Mids allen overeenkomstig de waare geest der tegenwoordige omwentelingh voorstanders van Vrijheid en Gelijckheid goede en bekende Patriotten, deugsame en bekwame personen. En dat de Representante dienvolgende die van Rheenen zullen gelieven te indusseren en injureren geen verdere judicature over Venendaal zich aantematigen of uijte oefenen op fundament der oude en vervalle constitutie of zonder eenigge titulle of bewijs van eenigh natuurlijk of positief regt daar te kunnen aanwijssen. En dat de Representante daar in des noods zullen gelieven te verleen zodanige assistentie en protectie als de requestrante en derselver committente zouwde mogen nodig hebben om van hunne wettige regten en vrijheid te kunnen jouisieren.

En versogte dadelijk apointment.

Waarop ik tegen alle genomen conclusie ten nadeelen van mijn stadt protesteerde. De zaak wierd in omvraag gebracht, waar in die vant Platte Land adviseerde om met de requestrante gaaf te accorderen en de andere aant platteland. Waarop de stemme staakte (ik zat met hart in de keel). En is door de concluderende stem van den president beslist het navolgend: Om het rapport van Rheenen daar over te hooren aanstaande Dinsdag of Woensdag door een commissie uijt de Munisipaliteit aant comitte vant Platte Land, om dan heden over 8 dagen een rapport daar over uijt te brengen. Hebbe van mijn pligt geacht UwE dit ten eersten ter Uwer kennis te moeten brenge om UwE daar op te bekwame tegen voorseijde tijdt. En een paar Gekommitteerde te benoeme uijt de Munisipaliteit want ik staa tussen beiden om morgen naa sHage te gaan. En daarom zoo scrijff UwE dese.

Nog een request van Abraham Ambeek om een gort of grutmolen op te regten in Venendaal en oft octrooi niet uijt was, ziet dat ook eens naa door wie hij Langevelt geoctrooieerd is door de State Slans van Utrecht of van de Stadt. Ik heb geprotesteert als dat hij dat bij ons moest versoekken. Is geen conclusie gevalle.

Het is nu quart voor agt uren en ik heb de requeste nog niet ontfangen die meer opt klerkke comtoir moette wesen. Ik bid UE om Gods wil bezorgt dezelve want ik lij last.

Naa heijl en broederschap te hebben toegewenst ben ik Uw mede burger

F.H. Bronkhorst, Utrecht 5 juni 1795.

zou aan iedere inwoner naar de ware intentie worden gevraagd, waarna verzocht zou worden een stuk te ondertekenen, waarin zij moesten verklaren dat zij het niet toe zouden staan dat door een klein aantal inwoners actie tot afscheiding zou worden ondernomen, zolang de grote meerderheid er vóór bleef, als vanouds onder Rhenen te blijven.

In de vergadering van de Rhenense Municipaliteit van 'Luna 15 Junij 1795' werd door de hierbovengenoemde afgevaardigden verslag uitgebracht van hun bezoek aan 't Veen. Allereerst moest de secretaris de Verklaring voorlezen, die aan de inwoners van 't Veen in de kerk aldaar was 'voorgehouden'.

Uit het verslag blijkt dat de commissie zich diezelfde morgen naar 'Venendaal' had doen transporteren, teneinde daar de stemmen op te nemen van de inwoners die zouden verkiezen als vanouds onder de jurisdictie van de stad Rhenen te blijven. Het was de commissieleden al dadelijk bij aankomst in 't Veen gebleken, dat de inwoners niet tijdig waren geïnformeerd over het doel van de stemming. Daarop werd besloten 'de klok te doen trekken' en de Verklaring door de secretaris 'aan 't vergaderde volk in de kerk in 't Veen' te laten voorlezen. Na een korte toespraak van Gaukes werd meegedeeld, dat diegenen die zich niet wilden onttrekken, maar verlangden onder de jurisdictie van de stad te blijven, op een lijst konden tekenen, 'het welk aanstonds door een groote menigte geschiedde'.

Toen de namen der ondertekenaars werden voorgelezen, vroeg de municipaal W. van den Berg al bij de eerste opgelezen naam 'Wie is dat?', waarop de secretaris antwoordde al die lieden niet te kennen. De municipaal Gaukes heeft toen zonder verder verslag uit te brengen de vergadering verlaten. We zullen wel nooit te weten komen, waarom deze demonstratieve geste door Gaukes werd uitgehaald. In elk geval werden vervolgens alle namen der ondertekenaars voorgelezen.

Besloten werd twee leden te benoemen die verslag zouden doen aan de Representanten te Utrecht en het bedoelde ondertekende Declatoir zouden overhandigen met het verzoek 'dat de volksstem van de inwoonderen van 't voornoemde Stigtze Veen mag werden gehoord, en het verzoek door A.de Bijll, Wulfert van Ginkel en Jan Andries

Verburgh bij requeste aan de Representanten voornoemd gedaan, mag werden gewesen van de hand'. De municipaal Roghair werd gekozen om hier gevolg aan te geven.

Natuurlijk was deze gebeurtenis niet ontgaan aan de Representanten te Utrecht. Namens hen werd door de gedeputeerde S. Essenius op 17 juni een officiële brief van 5 kantjes aan Rhenen verzonden, waarin geconstateerd werd dat de 'Municipaliteit van Rhenen zich naer Stichtsch Veenendaal begeeven, en aldaar gezogt hebben de ingezetenen over te haalen zich bij een gedeelte der burgerij van Rhenen te voegen'. Men vond dit zeer voorbarig en zelfs nadelig voor de Rhenense burgerij, omdat door de toetreding van die van Stichts Veenendaal de burgerij van Rhenen zou kunnen worden overstemd en besluiten zouden kunnen nemen tot nadeel van Rhenen. Bovendien wisten toch zowel de burgerij en zeker de Municipaliteit dat die van Veenendaal zèlf het 'onttrekken van de jurisdictie van Rhenen' had aangekaart en dat betreffende het voorstel bij de Representanten nog geen beslissing genomen was. Het druiste tegen alle goede orde in dat de Municipaliteit van Rhenen zonder voorafgaand medeweten van de Representanten te Utrecht had getracht de Veenendalers over te halen zich met Rhenen te verenigen. Iemand die deze zaak met een onpartijdig oog zou bezien zou inzien dat het van de 'allergevaarlijkste gevolgen' zou zijn, wanneer een Municipaliteit zich zou verstouten om ingezetenen van een andere plaats over te halen om zich onder hun gezag te plaatsen, te meer daar sommige ingezetenen zich hier reeds tegen verzet hadden en een tegenovergesteld verzoek aan de representatieve souverein hadden ingediend. Uit een dergelijk handelen zouden 'dadelijkheden' kunnen voortvloeien. Al met al redenen genoeg waarom de Representanten de Rhenense Municipaliteit verzochten zich te onthouden van handelingen waardoor de discussie over de 'al of niet onafhankelijkheid, en vereeniging van die van Stichtsch Veenendaal met de burgerij van Rhenen zoude worden bepaald'. Bovendien was er reeds een provinciale commissie bezig de resultaten van de stemopneming in Veenendaal door Rhenen, te onderzoeken. De brief besloot aldus: 'Wij vertrouwen, dat Gij niets, hetgeen eenigszins teegens deze onse gemanifesteerde intentie is aanlopende zult verrigten, of daarinne de hand leenen, maar integen-

deel U alleen tot de burgerij der stad Rhenen zult bepaalen, zonder U met de handelingen van die van het Rheensche Veen direct of indirect in te laten, zullende zoo onverhoopt door Ulieden of op Uw aanraden des contrarie mogte gehandelt worden zoodanige middelen in het werk te stellen welke Wij tot behoud van een ijdere vrijheid, en ingevolgen de rechten van den mensch, en den burgeren tot handhaving van de zoo nodige rust en eensgezindheid zullen oordeelen te behoren'.

Rhenen liet hier geen gras over groeien en schreef terug, dat men de brief in een buitengewone vergadering had besproken en dat men met veel verontwaardiging de verkeerde en volstrekt bezijden de waarheid liggende aantijgingen had gelezen en dat de betrokken commissieleden van de Municipaliteit die in Veenendaal geweest waren zich ten sterkste 'geledeerd' voelden over hetgeen hen in indirecte wijze werd aangewreven. Zij meenden in alle opzichten zuiver en wel gehandelt te hebben waarbij zij goed in het oog hadden gehouden dat de inwoners van Veenendaal als vrije en gelijke burgers ook hun stem vrij en gelijk mochten uitbrengen. De Rhenense commissie zag zich genoodzaakt zich in het vervolg voor alle kwade aantijgingen te behoeden en de gehele gang van zaken aan 'de gantsche natie' in overweging te geven en hun mening over de gang van zaken te geven. Zij zouden niet alleen geen 130 inwoners benadelen, maar zelfs niet één inwoner op een indirecte wijze tegen haar belangen over trachten te halen. Men moest de 'quade aantijgingen' maar eerst bewijzen. Wanneer de commissie van de Representanten in Veenendaal de zaak zouden onderzoeken, moesten zij tevens maar de Rhenense commissieleden in hun eer herstellen, daar zij alles zodanig hadden uitgevoerd 'dat het voor God en het gansche mensdom kan verantwoord worden'. Men vroeg zich af of het gezien de huidige Constitutie redelijk kon worden genoemd dat 41 inwoners van Veenendaal zich stelden tegenover de grote meerderheid van het volk.

De kwestie was echter niet meer tegen te houden. De onvermijdelijke beslissing van de losmaking van Veenendaal werd genomen op 30 juni 1795. Rhenen ontving begin juli de volgende brief:

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap.

Medeburgers!

De Municipaliteit van Stichts Veenendaal geeven bij deezen kennis datze aangesteld zijn tot uitoeffening van de Politie etc. alhier, gelijk bij publicatie door een commissie uit de Representanten 's Lands van Utrecht aan de burgers van Stichts Veenendaal hebben bekend gemaakt, waarvan copie hiernevens gaat.

Bedanke dus uit naam van onze stemgerechtigde burgers, den Maire en Municipaliteit der stad Rheenen voor verdere uitoeffening der Politie & Justitie etc. over Stichts Veenendaal voorsz., blijve na toewensching van Heil en Broederschap: Uwe toegedane meedeburgers.

Uit naam van de Municipaliteit van Stichts Veenendaal. Actum Veenendaal uit onze vergadering den 2 Julij 1795, het eerste Jaar der bataafsche vrijheid. W.v.Ginkel, secretaris

De bijgevoegde kopie luidt als volgt:

Copia

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap.

De Commissie uit de Representanten 's Lands van Utrecht, als daartoe behoorlijk gequalificeerd, ingevolge de resolutie van 17 Junij laatsleeden van de Representanten voornoemt, maakt bij deezen aan den volke bekend: dat op de begeerte van de stemgerechtigde burgers deezer plaats van nu af aan Stichts Veenendaal van onder de judicatuure van Rheenen is ontslagen, en mitsdien verklaard word, gelijk dezelve ontslagen en verklaard word bij deezen, voor een vrije en onafhankelijke Maatschappij, uit welke hoofde de Stemgerechtigdens derzelve, tot Schout hebben verkooren, den burger Anthonij de Bijll, tot Municipaalen Jan Andries Verburg, Hendrik Volwensch, Albert van Wakeren, Frederik van Kessel, Willem de Fluijter en Jacobus Anbeek, tot secretaris Wulphert van Ginkel en tot bode Pieter Budding, tot mainteneering en instandhouding der goede rust, ordre, Politie en Justitie: en worden bij deezen alle burgers en in-

wooners van Stichtsch Veenendaal voornoemd, op het ernstigste aangemaand en desnoods geordonneerd, omme de voorn: Schout, Municipaalen en Secretaris, als hunne wettige vertegenwoordigers te erkennen en met billijkheid en gepastheid die den regtgeerde burger kentekend, alle de resolutien en beveelen die zij voor den welvaard en het heil deezer plaats zullen noodig oordeelen te behooren, na behooren na te komen. Terwijl wij hun wel expresselijk verbieden eenig ander Gerecht of oppermagt te erkennen dan die der Represen-tanten 's Lands van Utrecht, en voor zo veel justitiële aangaat der presiderende en andere raaden 's Hoovs Provinciaal van Utrecht. Alles op pane van bevonden wordende contrarie deeze onze publica-tien gehandeld te hebben, als oproerige na bevind van zaaken te zullen worden gestraft.

Aldus gedaan te Veenendaal den 30 Junij 1795. Het Eerste Jaar der bataafsche vrijheid.

was getek. R^d Scherenberg

onderstond: Ter ordonnantie van welgemelte commissie der Repre-sentanten 's Lands van Utrecht

was get. W.J. van Nes

accordeerd met de orrigineele publicatie W.v. Ginkel, secretaris

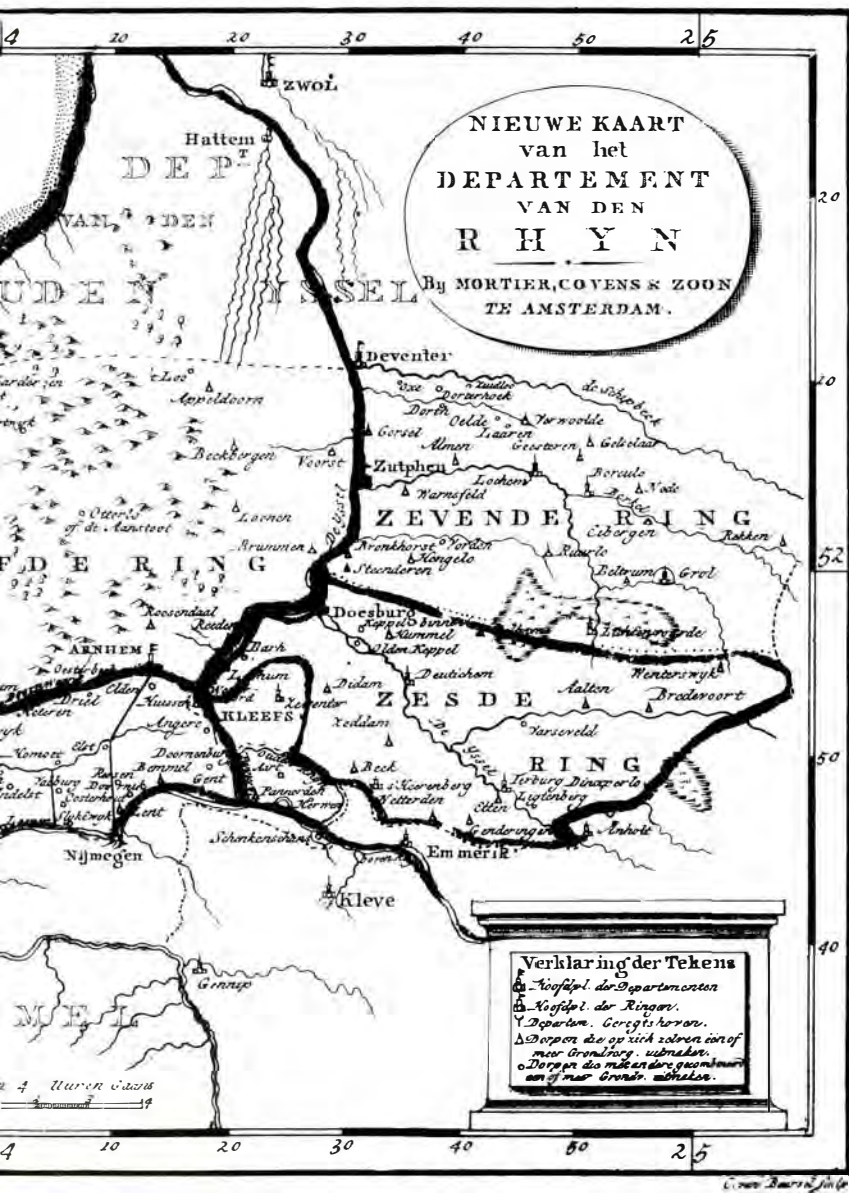
Hierna wordt er in het Rhenens Oud-archief verder met geen woord meer gerept over de afscheiding. Vermoedelijk heeft men er zich bij neergelegd, hetgeen in de toenmalige situatie ook wel het verstan-digst zal zijn geweest. Het is merkwaardig dat de afwikkeling van deze losmaking, vooral in financieel opzicht, nergens terug te vinden is. Vermoedelijk werd er in Veenendaal al geruime tijd zelfstandig be-stuurd en min of meer een eigen financieel beleid gevoerd. Dit zal nader onderzoek nog moeten uitwijzen.

Op grond van de beide bovenstaande brieven mogen we in elk geval concluderen dat 30 juni 1795 de datum was waarop Veenendaal een zelfstandige gemeente werd.

Wij kunnen ons thans, na 200 jaar, afvragen hoe het gekomen is dat Veenendaal zich losmaakte, en of het onvermijdelijk is geweest. We moeten constateren dat er in Veenendaal plaatselijk reeds vele jaren

Bij Mortier, Covens en Zoon te Amsterdam verscheen in 1799 'Nieuwe Zak- en Reisatlas der Bataafse Republiek'. Deze kaart van Covens, gegraveerd door Van Baarsel geeft de

indeling van het departement van de Rijn in zeven ringen. Deze situatie heeft slechts een jaar bestaan en de kaarten werden snel vervangen.

een soort schaduwbestuur aanwezig was, met de buur(t)meesters als een machtige factor. De geaardheid van de Veenendaler verschilde in grote mate met die van de Rhenenaar. Het zou in het kader van dit artikel te ver voeren hier dieper op in te gaan. Maar ook vandaag de dag nog blijkt er een groot verschil in aanpak en opvattingen te bestaan tussen beide bevolkingsgroepen, en hun bestuurders. Hoewel er in beider belang een goede samenwerking moet zijn tussen de beide gemeentes, kunnen wij constateren dat er hier niet altijd in alle gevallen sprake van is. De specifieke belangen van elke gemeente spelen daarbij natuurlijk een grote rol. Waarschijnlijk zal ook het verleden van nu exact 200 jaar geleden nog wel in het onderbewustzijn een belangrijke rol spelen.

H.P. Deys

De gegevens zijn alle afkomstig uit het Oud-archief van Rhenen.

Dit artikel wordt in iets uitgebreidere vorm ook gepubliceerd in Oud-Rhenen, het tijdschrift van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.

VEENENDAAL HING IN 1949 DE VLAG UIT

Vermeend 400-jarig bestaan leidde tot spontaan volksfeest

Tussen de twee feesten 'Veenendaal 400 jaar' en 'Veenendaal 200 jaar zelfstandig' bestaat minstens één overeenkomst: beide feesten zijn zonder opzet te laat in de agenda gezet. Het 400-jarig bestaan van Veenendaal werd van zaterdag 10 tot en met maandag 19 september 1949 gevierd, het feest dat het tweehonderd jarig zelfstandig-zijn van 'moeder' Rhenen vorm moet geven, is gepland van maandag 11 tot en met maandag 18 september 1995. In het eerste geval baseerde men zich op het in 1549 verleende octrooi aan Gilles van Schoonbeke om een vaart te graven voor het vervoer van turf, in het tweede geval een datum in het boek 'Geschiedenis en architectuur' (Zeist, 1992) dat 16 september 1795 als onafhankelijkheidsdatum meldt. Voor het jaar 1549 zijn later nieuwe stichtingsjaren in de plaats gekomen; 1473 wanneer Bisschop David van Bourgondië vergunning verleende om de later naar hem genoemde Grift te graven als transportkanaal voor het vervoer van turf en 1546, toen de veengenoten toestemming kregen om de Grift te repareren en te verlenen. Voor de onafhankelijkheidsdatum van Veenendaal is 26 juni 1795 onlangs uit archiefonderzoek naar voren gekomen. Op die datum gaven de Representanten 's Lands van Utrecht, zeg maar het provinciebestuur, Veenendaal toestemming om zich los te maken van Rhenen. Op 30 juni 1795 werd dat besluit geëffectueerd. Van het verplaatsen van de feesten is dus geen sprake: beide keren waren de feestcommissies niet van andere jaren of data op de hoogte.

Krijgen de perikelen rond de afscheiding van 1795 elders in dit nummer ruimschoots aandacht, in dit verhaal halen we herinneringen naar boven rond de viering van '400 jaar Veenendaal'.

De geïnteresseerde lezer die de kranten rond de feestweek er op na slaat, krijgt een goede tijdsindruk. Hij wordt deelgenoot van het kleine en grote nieuws uit september 1949. Allereerst was daar de Indië-kwestie. Vele Veense jongeren keerden heelhuids terug. Hen wachtte een grootse ontvangst in de buurt. Sld-l G. van Burken,

Marn.-I H.Meijer en Aart van Manen (Mulderslaan) en J. van Herwaarden (Patrimoniumlaan) gaven in een advertentie hun dankbaarheid te kennen voor de hartelijke ontvangst bij thuiskomst. We lezen in de krant van 9 september dat de Veenendaalse Hondendresseerclub met succes had deelgenomen aan de jaarlijkse keuring voor politiehonden in Oosterbeek. In diezelfde krant wordt melding gedaan van het overlijden van oud-burgemeester H.A. van de Westeringh in Heelsum. Hij werd 75 jaar. Tussen 1902 en 1925 was hij Veenendaals eerste burger. In de berichten van de burgerlijke stand lezen we dat de 64-jarige weduwnaar P. van de Kolk in ondertrouw gaat met de weduwe M.J. Gilson, de 23-jarige A. Middelhoven trouwt met de 21-jarige J. Vermeer en H.J. Anbeek en J.M. de Vos verblijd worden met een zoon, genaamd Evert Cornelis.

De politie noteert dat gemeentesecretaris Blankespoor ongewenst bezoek heeft gekregen in zijn villa aan de Kerkewijk. Kleingeld en enige dozen chocolade vormt de buit. Ook de naastgelegen huizen van de heer Heij en leraar Augustijn werden bezocht. "De politie is met hulp van de hond 'Meta' ijverig naar de daders aan het speuren", meldt de krant hoopvol. In de raadsvergadering van september werden de nieuw gekozen leden door de voorzitter geïnstalleerd. De wethouders A. Middelhoven en A. de Ruiter werden, volgens de verwachting, herkozen. Verder valt te lezen dat in het gymnastieklokaal aan de Hoogstraat de nieuwe uniformen van Caecilia zijn gepresenteerd. Deze blijken bruin en geel gebiest. Burgemeester A. Bakker wenste het muziekgezelschap veel geluk met het door de bevolking van Veenendaal gegeven cadeau.

Tijdens de feestweek blijkt voorts een verbinding tot stand te zijn gebracht over het Omleidingskanaal nabij het feestterrein. De Niwin (een organisatie die zich inzet voor het welzijn van de soldaten in Indië) heeft daarvoor een legerbrug ter beschikking gekregen. De bevolking wordt verzocht om aan een tolbaas een vrijwillige donatie te geven ten behoeve van de 'jongens overzee'.

Na deze tijdschets richten we het vizier op de feestweek. Een comité delegerde de zaken naar subcomité's. In augustus kon het officiële programma bekend worden gemaakt. Een kort overzicht op de activi-

teiten leert al snel dat er een grote diversiteit aan onderwerpen op de agenda was gezet. Voor elk wat wils, moet het comité gedacht hebben. Reden waarom een zo breed mogelijke laag van de bevolking bij de feesten was betrokken. Inderdaad zou dat later één van de successen blijken.

Op zaterdagochtend 10 september werd het feest geopend door burgemeester A. Bakker die vanaf het balkon van het gemeentehuis in de Hoofdstraat een proclamatie van het gemeentebestuur voorlas. Herauten te paard zouden deze op vele punten in het dorp herhalen. 's Middags werd de Oud-Hollandse markt op de Markt geopend, evenals het feestterrein met fontein en attracties (ter hoogte van het huidige raadhuis). Er volgde een defilé van de deelnemers aan de Bondsdag 1949 georganiseerd door de Veenendaalse vereniging 'De Hohnerboys', er waren zwemwedstrijden in het Bergbad, de historische expositie 'Laagveen wordt Groot Veen' werd door de burgemeester geopend, diezelfde zaterdag was er bij de Eierhal (Achterkerkstraat) de start van de wandelmars, kon men voor het eerst de tentoonstelling 'Kunstbeoefening' in de Teekenschool bezoeken, gaf Caecilia in de avonduren een concert op het Stationsplein en vormde het openingsvuurwerk op het feestterrein het sluitstuk van de eerste dag.

De opening van de Oud-Hollandse markt op zaterdagmiddag 10 september. Links burgemeester A. Bakker. Naast hem schout W. van Amerongen.

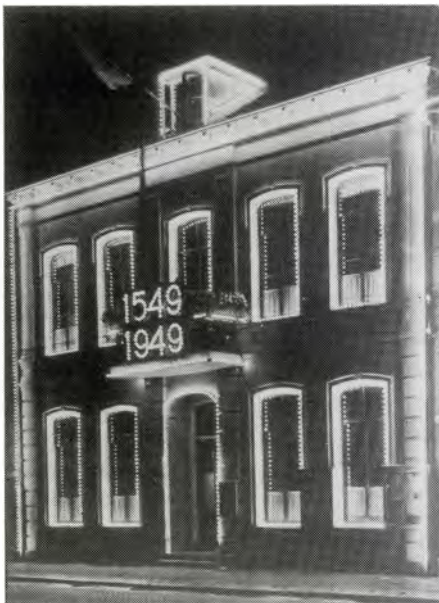
De exposities, de Oud-Hollandse markt (compleet met schandpaal) en de dagelijkse activiteiten op het feestterrein vormden de rode draad in het programma. Op zondag waren er in alle kerken dankdiensten. Maandag werd in gebouw Eltheto een buitengewone vergadering van de gemeenteraad gehouden, Harmonie Caecilia trad op en De Veenzangers onder leiding van Gijs van Zanten gaven een concert in boerenkostuums. Dinsdag 13 september waren er tafeltenniswedstrijden in het gymnastieklokaal aan de Hoogstraat. Nederlands kampioen Cor du Buy was daarbij aanwezig. Die avond was het de beurt aan het muziekgezelschap van de DS om een concert te verzorgen. Op woensdag startte de jaarlijkse Tocht voor Ouden van Dagen. De tocht ging richting Veluwemeer, Harderwijk en het Prins Bernhardsdal in Apeldoorn. De bijna 92-jarige Jan Middelhoven van de Valleistraat was de oudste deelnemer. Middelhoven was toen al een legende. Bij zijn eeuwfeest zou hij nog veel van zich laten horen. Verder was er die dag sport voor de jeugd, werd de tafeltennisfinale gehouden en konden de oudjes omstreeks half negen 's avonds feestelijk worden ingehaald. Donderdag stond de opvoering van een openluchtspel als meest saillant punt op het programma. 'Tussen Sticht en Gelre' heette deze voorstelling. Op vrijdag werd dit spel herhaald. Op die dag gaven leden van gymnastiekvereniging Sparta demonstraties. Pijpercorps 'Prins Bernhard' verzorgde de muzikale omlijsting. Zaterdag 17 september werd geopend met zang door 3500 schoolkinderen op het terrein Stationswijk, gevolgd door een kindervoorstelling in het openluchttheater. In de late ochtenduren startte het ringsteken *"in oude costumes met dogkarren in de Zandstraat"*. 's Middags waren er motorrennen in het Boslaanplan met na afloop een concert van 'De Hohnerboys'. Ruitervereniging 'De Valouwe' gaf demonstraties op het feestterrein terwijl muziekvereniging Caecilia voor de muzikale noot zorgde. Voorts stond de voetbalwedstrijd DOVO tegen Be Quick op het program. Maandag 19 september, de laatste dag van de feestelijkheden, stond in het teken van de Lampegietersavond waarbij de kinderen hun uitgesneden kalabas of pompoen konden laten keuren in de Eierhal. Caecilia gaf om 21.15 uur nog een concert waarna 'Vierhonderd jaar Veenendaal' omstreeks 22.15 uur werd afgesloten met vuurwerk.

Illuminatie

Het saamhorigheidsgevoel tijdens de feestweek werd nog eens benadrukt door de uitbundige verlichting van vele gebouwen. Fabriekspanden, winkels, huizen: overal in het centrum en aan de Kerkewijk waren huizen feestelijk verlicht. "Het gaf een fantastisch beeld in de avonduren. De zaterdagavond was het best te vergelijken met de enorme drukte van vorig jaar bij de illuminatie van Amsterdam tijdens de Kroningsfeesten. Slechts schuifelend kon de enorme mensenmassa zich door de straten begeven", aldus De Vallei van donderdag 15 september. Vooral het sprookjesachtige waterballet van de Frisia-fabrieken trok de nodige belangstelling. De bevolking flaneerde op en neer door de 'Straot' (Hoofdstraat) en menig landurig contact werd toen gelegd.

Maar ook op een andere wijzen waren straten versierd. Zo was de Hoogstraat getooid met levensgrote snotneuzen en op het David-splein was een groot schilderij geplaatst waarop te zien was hoe deze plek er vierhonderd jaar geleden uitzag.

Extra cachet aan de feestviering gaven schout en schepenen die bij veel activiteiten aanwezig waren. Hiervoor zocht het organiserend comité in een vroeg stadium contact met de Ritmeester Toneel Club (RTC), een aan de sigarenfabriek gelieerde vereniging die meerdere malen per jaar een drukbezochte uitvoering van een blijspel gaf. Zo speelde men liefst tienmaal 'In het Witte Paard'. De club werd in 1945 opgericht; in maart 1946 werd de eerste avond voor het personeel gehouden. In 1962 werd het gezelschap na zo'n zestig voorstel-

Vele gebouwen waren feestelijk verlicht, zoals hier het oude raadhuis in de Hoofdstraat.

lingen opgeheven. Spelers waren er voldoende maar de belangstelling van het eigen personeel voor de avonden was sterk tanende. Toen op een goed moment uit pure noodzaak ook toegangsbewijzen aan derden moesten worden verkocht, besloot het bestuur van de RTC er mee op te houden.

Op het Davidsplein was een schilderij van de oude Grift geplaatst. Ter oriëntatie: in het pand op de achtergrond zit nu slager Rebel.

De toneelclub leverde schout, schepenen en een aantal hellebaardiers. Wim van Amerongen (werkzaam op de afdeling Personeelszaken) werd de schout. Hij werd bijgestaan door de schepenen Evert Brouwer (chef sigarenmakerszaal, later chef van het bedrijf in Hapert) en Jo Rademaker (chef matteerderij). Gedurende bijna anderhalve week woonde dit drietal de meeste festiviteiten bij, uiteraard gekleed in de mode van rond 1600. "Gehuurd van een bedrijf waar we met de toneelvereniging regelmatig aanklopten", weet Van Amerongen zich nog te herinneren. Dat er ook overdag verplichtingen aan de taak van schout en schepenen vastzaten, daar was men in eerste instantie niet van doordrongen. *"Op een goed moment kwam de Commissaris van de Koningin een officieel bezoek brengen. Of ik snel in vol tenue kon komen! Daar had ik natuurlijk niet op gerekend. Meneer Frans (Ritmeester-directielid Frans van Schuppen, MB) sprong direct bij: Van Amerongen, zei hij, gedurende de feestweek houden wij er rekening mee dat je eigenlijk voor ons niet beschikbaar bent".*

Op het Marktplaatsplein was, zoals eerder gezegd, een Oud-Hollandse markt ingericht. Op creatieve wijze waren er middeleeuws aandoende huisjes vervaardigd en ingericht door één van de winkeliers.

Hellebaardiers hielden de wacht bij de grote Stadspoort die toegang gaf tot markt.

Midden op het marktplaats was een schandpaal opgesteld. Velen lieten zich daarin de fotograferen.

Via een enorme oude Stadspoort kon men de middeleeuwse 'stad' betreden. In het midden van het plein was de schandpaal opgesteld waar al te 'lastige' figuren door de hellebaardiers voor even te kijk werden gezet. Natuurlijk was het ook een leuk onderwerp om een foto te laten maken.

Voor zegge en schrijven één gulden konden belangstellenden op het 'Stadhuis' in het 'huwelijk' treden. Schout Van Amerongen bevestigde het huwelijk en het kersverse 'echtpaar' kreeg als bewijs een formulier mee. Daarop stonden naast de namen van de trouwlustigen ook het feit dat de echtverbintenis geldig was tot *"aan de laatste knal van het slotvuurwerk op maandag 19 september 1949"*.

Van Amerongen noteerde alle echtverbintenissen nauwgezet in een boekje. Op die manier weet hij dat hij liefst 263 maal in actie is ge-

weest. Het geld, f 263,-, werd besteed voor fondswerving ten behoeve van het nieuw te bouwen Juliana-ziekenhuis.

Verder zij vermeld dat winkeliersvereniging 'Handel en Nijverheid' een etalage-wedstrijd uitschreef. Uit de toegekende eerste, tweede en derde prijzen in twee categorieën blijkt dat er in ieder geval 33 deelnemers waren.

Hoogtepunt van de week vormde het bezoek van de heer M.A. Reinalda, de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht. Hij kwam dinsdagmiddag 13 september en bezocht enkele bezienswaardigheden.

Spandoek in 't Gelderland

Het spandoek in het Gelderland vormt een verhaal apart. Al op de eerste dag werd tussen fietsenmaker Van de Haar en de bierschuur van Jan Dekker, een groot spandoek opgehangen met de veelzeggende tekst *"'t Veen zit wel aan ons te plukken maar het annexeren*

Het personeel van de deelnemende winkels aan de Oud-Hollandse markt hadden zich in passende kledij gestoken (firma Diepeveen, Hoofdstraat).

wil maar niet lukken".

Een uitdagende tekst, cynisch bedoeld in de richting van het organiserende comité in Stichts-Veenendaal. Ongeveer éénderde deel van Veenendaal behoorde toen nog tot de gemeente Ede, dus bij de provincie Gelderland. Die situatie zou tot 1 januari 1960 voortduren. Daarmee kwam een einde aan het voortdurende getouwtrek rond het wijzigingen van de gemeentegrens. Al in de vorige eeuw werd daar over gesproken. In de jaren vijftig laaide die discussie weer hoog op. De materie was nogal complex, omdat ook het wijzigen van provinciegrenzen ermee gemoeid was. Tot op ministerieel niveau werd daar over gesproken. Uiteindelijk werd in 1959 beslist dat per 1 januari 1960 een aantal gemeentegrenzen drastisch gewijzigd zou worden. Ook de gemeente Veenendaal was bij deze grote operatie betrokken. 't Gelderland was een verbindingsstraatje tussen Stichts- en Gelders Veenendaal. Juist op deze plek, zo dicht bij de gemeentegrens, werd het spandoek opgehangen.

Schout en schepenen kregen al snel 'lucht' van dit vreemde spandoek. Op één van de feestelijke avonden ontving schout Van Amerongen op zijn Stadhuijs de tip dat in 't Gelderland iets vreemds hing. Schout en schepenen besloten om met gelijke munt terug te betalen. Om op dezelfde ludieke wijze te reageren zoals de bedoeling was met het doek. *"Het moest natuurlijk weggehaald worden. Dat stond voorop. Zonder toestemming van de schout was-ie er immers opgehangen"*, herinnert de gelegenheids-burgemeester zich.

"Ik overlegde met Eef van Asselt die ook bij de organisatie betrokken was. Ik wilde er direct met een aantal hellebaardiers op af stappen. Van Asselt voelde er minder voor omdat hij mogelijk moeilijkheden verwachtte met bezoekers van de Bierschuur".

Toch gingen schout en schepenen en een delegatie hellebaardiers naar 't Gelderland. *"Het doek moet onmiddellijk verwijderd worden en wie is daarvoor verantwoordelijk?"*, sprak Van Amerongen op luide toon. Uiteindelijk kwam men er achter dat Tinie Dekker, dochter van de bierschuur-eigenaar, voor deze actie verantwoordelijk was. Het doek werd verwijderd en Tinie Dekker werd in optocht meegetroond naar de Oud-Hollandse markt. *"Ze was bang dat we haar in de schandpaal zouden zetten. Maar zover gingen we toch echt niet"*,

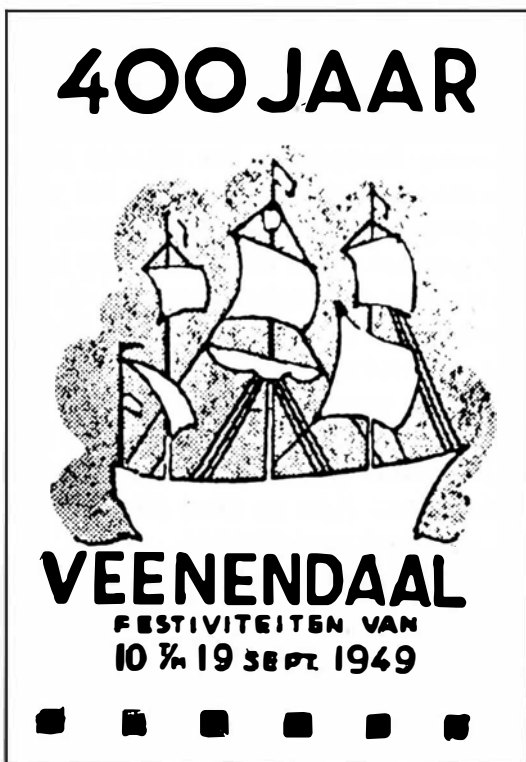
stelt Van Amerongen die achteraf over het voorval kan lachen. Maar goede raad was duur. Wat voor 'daad' kon er gesteld worden? *"Uiteindelijk besloten we dat Tinie Dekker maar moest trouwen met Eef van Asselt. En zo gebeurde..."*.

De meesten vatten de ludiek bedoelde actie sportief op. Alleen slager Gert Ultee van 't Gelderland was er minder over te spreken. Die maakte veel misbaar tegen het verwijderen van het dundoek. Uiteindelijk moest hij toch toegeven.

Adriaan P. de Kleuver

Voor tenminste één persoon zou het feest de start betekenen van een roemruchte carrière. Adriaan P. de Kleuver heet die man. Hij organiseerde de expositie

'Groot Veen wordt Laagveen' en had, als initiator van de Veenendaalse Kunstbeoefenaars, ook een belangrijke hand in de totstandkoming van de uitsluitend 's avonds te bezoeken expositie in de Teekenschool. Hij bood het gemeentebestuur zijn diensten aan. *"Adriaan vulde vitrines met zijn stenenverzameling, boerengereedschap, historisch materiaal, zijn herbarium, een vlindercollectie en hij zorgde ook voor een moeras met echte planten. Dit alles leidde tot erkenning van zijn kwaliteiten. Kranten nodigden hem uit iets te schrijven en zijn eerste publicaties verschenen"* (Oud Veenendaal, thema-nummer A.P. de Kleuver, augustus 1993).

De officiële sluitzegel, in de gemeentekleuren blauw en geel uitgevoerd. Deze zegel werd ook gebruikt op de speciale 'huwelijksacte'.

Op de expositie in de Teekenschool waren onder meer werken te zien van Ditta van de Bosch (bekend om haar raammozaïek in de Petrakerk), Anton Bouman die begin jaren vijftig op tragische wijze zou omkomen in de Hoofdstraat, A. Bezooijen en Evert van de Broek. In totaal waren er 24 deelnemers. *"Nu dit culturele werk in Veenendaal tot een zekere hoogte is gestegen, zijn plannen in voorbereiding om een Veenendaalse Kunstkring te formeren, zodat men door lezingen en kritische beschouwingen van deskundigen, tot grotere hoogte kan opwerken"*, meldt nieuwsblad De Vallei over dit voor zover bekend nooit gerealiseerd initiatief.

Jubileumboek

Belangrijk onderdeel van de feestelijkheden was de uitgifte van een jubileumboek. Een opgave die lang niet makkelijk bleek. Het organiserende comité vroeg historicus en HBS-rector Bax. Hij had geschiedenis gestudeerd en de opdracht leek een kolfje naar zijn hand. Na zijn aanvankelijke instemming, haakte Bax later af.

Het comité kon echter niet meer terug. De voorbereidingen waren reeds in een dermate vergevorderd stadium, dat afblazen van dit deel van het project niet meer mogelijk bleek. Dr J.G.Thoomes bood uitkomst. Hoewel de tijd relatief kort was, nam hij in het voorjaar van 1949 de uitdaging aan. Het werkstuk werd in samenwerking met D. Sandbrink (eigenaar Textielfabriek Veenendaal aan de Dijkstraat) voltooid en kwam onder de titel *Vier Eeuwen Veenendaal* op de markt.

Sandbrinks aandeel lag vooral in het verstrekken van gegevens, gevraagd en ongevraagd. *"En bij de gemeente was men altijd zeer welwillend. Ik hoefde maar iets te roepen of men stond al klaar om de gevraagde papieren te zoeken"*, herinnert Thoomes zich heden ten dage. Als basis werd gebruikt het artikel 'Uit de geschiedenis van Veenendaal', geschreven door bovenmeester en hobby-imker T.C. Hootsen uit Ederveen. Zijn opstel staat afgedrukt in het jaarboek 'Bijdragen en Mededelingen van de Vereniging Gelre' uit 1920.

"Hoewel beknopt en thans veelszins verouderd, is het zeer verdienstelijk van opzet en uitwerking", schrijft Thoomes daarover in zijn 'Vier Eeuwen Veenendaal'. Hoewel dit verhaal in veel geschriften opduikt, is het na 1920 nooit meer verschenen. Wellicht dat Oud Veen-

endaal dit vergeten epistel nog eens integraal afdruckt. Al was het alleen maar om te laten zien tonen hoe geschiedschrijving in driekwart eeuw kan veranderen! Daarnaast putte Thoomes ook veel uit mondelinge mededelingen en gebeurtenissen die hij vanaf midden jaren dertig in Veenendaal meemaakte.

Tijdens de buitengewone raadsvergadering van maandag 12 september 1949 (gehouden in Eltheto) ontving burgemeester A. Bakker een speciaal exemplaar van het gedenkboek bestemd voor het gemeentearchief. Dit boek was gedrukt op perkamentpapier en gebonden in een linnen band. Bij deze gelegenheid gaf Thoomes de raad de overweging om het deel van de Kerkewijk tussen de Van Schuppenbrug en de Markt voortaan de Gilles van Schoonbekestraat te noemen. Thoomes pleitte verder om straatnamen te vernoemen naar historische figuren. Bakker zegde toe om zijn voorstellen bij de eerstvolgende raadszitting in behandeling te nemen.

Het boek beleefde verschillende drukken en was verkrijgbaar in een slappe en harde omslag. In de jaren na 1949 werd de uitgave meer-malen door de gemeente gebruikt als relatiegeschenk.

Latere onderzoeken brachten aan het licht dat ook Thoomes' boek lang niet compleet is en bovendien zeer beknopt. Het werk van Thoomes blijkt op veel punten wel een goede basis voor verder onderzoek. Zelfs tot in de huidige tijd wordt het boek regelmatig als bron genoemd. In 1982 werd 'Vier Eeuwen Veenendaal' in een verkorte vorm en onder een andere titel herdrukt (*Veenendaal Toen en Nu*, uitgeverij Kool BV). Voor de liefhebbers blijft het echter een 'must' om de originele uitgave (met harde omslag!) uit 1949 in de boekenkast te hebben.

Was het in 1949 allemaal koek en ei? Integendeel! Kort voor de feestweek beklagde SGP-raadslid Ben van Hunnik zich over het programma. *"Het begint enigszins op een kermis te lijken"*, zo sprak hij bezorgd tijdens een raadsvergadering, *"dat er een auto-scooter, een schiettent en meer van dat spul zou komen. Daar zijn we in principe op tegen"*. Burgemeester A. Bakker suste de gemoederen: *"het zal zo'n vaart niet lopen al zullen er wel enige dingen bij zijn die ook op een kermis zouden kunnen staan. Het zal echter nog wel meevalen"*.

Late 'domper'

Het uitbundige feest kreeg in 1973 een late domper. Adriaan P. de Kleuver, die inmiddels naam had gemaakt als onderzoeker in de plaatselijke en regionale historie, ontdekte een archiefstuk waarin stond dat Bisschop David van Bourgondië reeds in 1473 toestemming had gegeven tot het graven van een turfkanaal dat nu de Bisschop Davidsgrift wordt genoemd. De Kleuver wilde met een officiële akte aantonen dat het dorp Veenendaal veel ouder was dan werd verondersteld.

Reinier Felder en Bert van Kooten, beiden verbonden aan het toenmalige dagblad De Vallei, klopten de zaak op. Ook Thoomes' boek werd erbij gehaald. Ingezonden brieven volgden. Het verhaal liep met een sisser af, mede omdat tussen het feest en de ontdekking van A.P. een zeer lange tijdspanne zat. De verantwoordelijken van toen waren er niet meer. Burgemeester Piet Bode kon dan ook in 1973 voor de Hilversumse radiomicrofoon met een gerust hart verklaren *"dat men zich in 1949 duidelijk had vergist"*.

Had het volkfeest dan achteraf gezien geen zin gehad? Als het gaat om het stichtingsjaar van Veenendaal, dan is dat inderdaad het geval. Maar om andere, meer economische, redenen was het feest zeer welkom. Dezelfde Bode verklaarde in 1973 dat "het belang van één groot volksfeest zo net na de oorlog vele malen groter was dan om 1549 wel of niet als stichtingsjaar van Veenendaal te beschouwen". De herdenkingsweek haalde even de druk van de ketel. De Indonesische kwestie haalde nog dagelijks de voorpagina's en in de regio likte men nog steeds de wonden van de tweede wereldoorlog. In de opbouw vonden duizenden arbeiders werk en de plannen voor vergaande uitbreidingen in Veenendaal(-zuid) stonden klaar om uitgevoerd te worden. In die hectische omstandigheden vierde Veenendaal feest en haalde daar de landelijke pers mee, zoals een paginagroot artikel in dagblad Trouw, dagelijkse verslagen in het Nieuw Utrechts Dagblad (toen een kopblad van het Parool) en een publicatie in De Autokampioen. Ook dr Thoomes kwam landelijk in de publiciteit door een causerie te houden voor het radioprogramma 'Een actueel geluid'. Het meisjeskoor onder leiding van Gijs van Zanten was ook in dat programma te horen.

Aan het feest herinnert onder meer dit Delfts-blauw wandbord.

Aan het feest zijn nog veel herinneringen tastbaar aanwezig. De middenstand speelde er namelijk handig op in want in menig huisgezin hangt nog altijd een Delfts-blauw wandbord, is er wellicht nog een herdenkingslepeltje in gebruik en siert menige foto (meestal van de feestelijk verlichte panden) het familie-album. Ook de officiële sluitzegels en een '1549-1949 Veenendaal-Stad'-ansichtkaart worden nog vaak gekoesterd.

De verwarring over het jaar van ontstaan kreeg in juni 1992 nog een klein staartje. De politieke partij Groen Links kwam, na het kort daarvoor gepubliceerde standaardwerk 'De Veenkolonie Veenendaal' van dr Taeke Stol te hebben gelezen, tot de conclusie dat Veenendaal in 1996 zich kon opmaken voor de viering van het 450-jarig bestaan.

Stol noemt in zijn boek het jaar 1473 nogal discutabel als het gaat om de 'geboorte' van Veenendaal. Landmeter Evert van Schaik meldt immers in zijn rapport van juni 1545 dat er nog geen bewoning aanwezig is. Stol komt met het jaar 1546 en noemt 12 maart als belang-

rijke datum wanneer de Veengenoten toestemming kregen om de Bisschop Davidsgrift te repareren en te verlengen.

Voor Stol is dat de start van de bewoning. De politieke partij pleit daarom voor de oprichting van een comité dat het 450-jarig bestaan in 1996 moet voorbereiden. Het gemeentebestuur gaat daar niet op in en komt zelf met het voorstel om 'Veenendaal 200 jaar onafhankelijk' te vieren.

Martin Brink

Belangrijkste bronnen

Nieuw Utrechts Dagblad (NUD) 12 t/m 15 september 1949; *De Vallei* 15 september 1949; *Veenendaalsche Courant* 9 september 1949; documentenarchief auteur; *Oud Veenendaal* augustus 1993; dr J.G. Thoomes, *Vier eeuwen Veenendaal* (1949); dr J.G. Thoomes, *Veenendaal Toen en Nu* (1982); *gesprekken* met W.A.van Amerongen, dr J.G. Thoomes en G. van Kooten, allen te Veenendaal; *foto's*: W. Dijkstra, Museum Het Kleine Veenloo, 'Oud Veenendaal', beeldarchief auteur, allen te Veenendaal.

"De jongens van 't Veen zijn zo flink en stoer"

Wijlen Jan Verhoef is bij oude Veenendalers een begrip. Net als Teus van Beek uit het Kostverloren was hij een man met vele gezichten. Hij kon urenlang vertellen over tal van aspecten uit het 'ouwe veen', had twee rechterhanden en ook hij was de dichtkunst machtig.

Vele gelegenheidsgedichten kwamen van zijn hand. Het 400-jarig bestaan feest inspireerde hem tot een fraai stuk proza dat onder de kop 'Veenendaals Volkslied' in de Veenendaalsche Courant (van W.A.J.van Son) op 9 september 1949 werd gepubliceerd.

Jan Verhoef heeft het niet over 'De boerrekoel van Veenendaal' zoals de van oorsprong Veenendaalse dichter Kees Stip in zijn versie van het Veenendaalse Volkslied, maar over de *"jongens van 't Veen die zo fier en stoer zijn en de meisjes zo aardig en lief"*.

*Ons Veenendaal is op een bodem gesticht,
Een drassige bodem van veen,
Volhardend is eenmaal de grondslag gelegd,
Door d' arbeid van eeuwen geleên.*

*Wij volgen het voetspoor door oudren gegaan,
En zijn steeds vol hoop en vol moed,
Want waar men ter wereld vertoeven ook mag
In Veenendaal is het zo goed.*

*Wij werken met ijver in wol en tabak,
De wol uit het Veen mag er zijn,
De bolknaksigaren, wat zijn ze bekend,
Ze zijn er zo geurig en fijn.*

*Al zijn we verdeeld ook in Gelders en Stichts,
Toch horen we allen bijeen,
We stammen toch allen van 't zelfde geslacht,
Het fiere geslacht van het Veen.*

*De jongens van 't Veen zijn zo flink en zo stoer,
De meisjes zo aardig en lief,
Met blozende konen, een lach om den mond,
En tegen de vrijer geen grief.*

*Al zijn wij dan ook in't geheel niet volmaakt,
Want iedereen heeft zijn gebrek,
Toch, ieder die 't Veen eens nauwkeurig bekijkt,
Zegt: "'t Is er toch heus niet zo gek".*

*Op Veenendaal, hijs er de vlag nu in top,
De vlag op het schip zonder roer,
En werken we saâm in 't belang van ons Veen,
Fabrieksman en koopman en boer.*

*Wij wijden aan Veenendaal al onze kracht,
Eendrachtig, in vreugde en nood,
Gaet ijver gepaard aan verstandig beleid,
Dan maken wij Veenendaal groot.*

DOOR COLLABORATIE LOS VAN RHENEN

In september 1995 viert Veenendaal zijn 200-jarig bestaan als zelfstandige gemeente. Natuurlijk wil onze vereniging daar de nodige aandacht aan geven. Vandaar dat we Dick van Doorn, student aan de Evangelische School voor Journalistiek in Amersfoort, gevraagd hebben om hierover iets te schrijven.

In onderstaand verhaal vindt u een verslag van de gebeurtenissen omstreeks het jaar 1795. Dit verhaal is gebaseerd op literatuuronderzoek.

De manier waarop Veenendaal zijn zelfstandig bestuur heeft verkregen is niet erg heldhaftig. Door samen te werken met de Fransen wist het dorp zich in 1795 weten af te scheiden van de stad Rhenen.

De Veenendalers ontvingen de Fransen in januari 1795 als bevrijders. Veense burgers en Franse soldaten dansten samen rond de vrijheidsboom die in februari op het marktplein geplant was. Vrijheid, gelijkheid en broederschap. Want daar ging het de Veenendalers om, dat ene begerenswaardig goed: de vrijheid!

Dat alle mensen gelijkwaardig geschapen waren geloofden ze wel en met de broederschap zou het wel loslopen. Tijdens het feest werd trouwens flink gedronken. In het archief van de gemeente Veenendaal bevinden zich nog de kwitanties van van 26 flessen jenever, drievierde anker (ongeveer 33 flessen) wijn en 18 flessen wijn aan de Franse militairen.

De Veenendalers maakten dankbaar gebruik van deze 'bevrijding'. Enige tijd na het feest zond een comité, bestaande uit A. de Bijll, J.A. Verburg en W. van Ginkel, een verzoekschrift aan de "*Representanten 's Lands Utrecht*". Hierin vragen ze namens de vele "*in- en opgezetenen van Stichts Veenendaal*" om van Veenendaal een zelfstandige gemeente te maken. Opvallend is dat we in het comité geen leden uit de veenraden aantreffen. De meeste mensen die het verzoekschrift om zelfstandigheid ondertekenen, zijn burgers uit het gewone volk.

Het comité wijst in dit stuk op de abnormale situatie dat Veenendaal

bestuurd wordt door een plaats *"die er circa twee uur gaans van verwijderd ligt"*. En dat, terwijl Veenendaal *"ruim zo strek in getal van ingezetenen is als Rhenen zelfs"*. De requestanten (leden van het comité) wijten deze toestand voornamelijk aan *"eene onverschilligheid of anderszins, die in vroeger tijden bij die van Veenendaal heeft plaats gehad"*. Er moest echter nog heel wat water door de Grift stromen voor de zelfstandigheid een feit werd.

De Bataafse Republiek (1795 - 1806)

De Franse Nationale Conventie, die zijn ontstaan te danken heeft aan de Franse Revolutie, verklaarde in 1793 aan de *"tyran"* prins Willem de Vijfde de oorlog. In 1795 waren de Fransen al doorgedrongen tot aan de linker Rijnsoever. Vanuit deze positie zetten ze de aanval op de Nederlanden in onder leiding van Pichegru. Ze werden daarbij gesteund door een patriottenleger uit Nederland, genaamd het 'Bataafse Legioen', onder leiding van Daendels. Opmerkelijk is dat een afdeling van dit legioen, de 5e Halve Brigade Hollandse Militairen, later in Veenendaal werd gelegerd.

Over de bevroren rivieren trokken de legers steeds verder ons land binnen. De prins van Oranje vluchtte met een vissersbootje naar Engeland. Vreemd genoeg werden de Fransen en het 'Bataafs Legioen' door de Nederlanders ingehaald als bevrijders en verlossers. Nederland heette vanaf toen de 'Bataafs Republiek'. Frankrijk en de Bataafse Republiek sloten een verdrag: 'Het Haagse Verdrag'. Beide partijen kwamen overeen dat de Republiek als betaling voor haar 'bevrijding' 25.000 Franse soldaten moest onderhouden.

En zo gebeurde het dat ook in Veenendaal Franse militairen ingekwartierd werden.

In eerste instantie heerste er na de feestvreugde een gelatenheid onder de bevolking. Toch vroegen steeds meer inwoners zich af: *"Waarom komen al die soldaten naar Veenendaal?"* Velen hadden al een voorgevoel dat de feestvreugde van de eerste uren moest uitdraaien op een teleurstelling. De handel en de nijverheid in het veendorp lagen door de gevolgen van de oorlog vrijwel stil. Zouden de Fransen jonge Nederlandse mannen gaan oproepen voor militaire dienst? Allemaal schrikbeelden die ook de bevolking van Veenendaal

voor ogen stond. De legering van krijgsvolk betekende ook het onderhouden van al die soldaten. De inwoners begonnen de Fransen en hun huurlingen op den duur te haten. Maar de Veenendalers stonden met hun rug tegen de muur. Sommige Veenendalers collaboreerden met de Fransen. Ze verleenden hand- en spandiensten aan de indringers. Haantje de voorste van deze groep was Wulfert van Ginkel, de latere secretaris van de gemeente Veenendaal.

Vanuit Utrecht kwam op 5 juni 1795 kwam een welwillende reactie op het eerder genoemde Veenendaalse verzoekschrift met daarin de vraag om een eigen gerecht en een eigen municipaliteit. Men stond positief tegenover het verzoek van het comité.

Bij dat besluit moet echter vermeld worden dat de representanten 's Lands van Utrecht geen deftige regenten meer waren, maar gewone, pientere jongens uit het volk. Met behulp van de Fransen waren deze 'revolutionaire' representanten aan hun hoge posten gekomen. Zij waren eerder geneigd om tegemoet te komen aan de wensen van het Veenendaalse comité.

Het voorspel

Dat de verhouding tussen Rhenen en Veenendaal zo slecht was, had voor een deel te maken met het eigenmachtig optreden van de veenraden. In de meeste gevallen wist de magistraat van de stad Rhenen niet eens wat die eigengereide Veenendalers uitvoerden. De veenraden vormden als het ware een soort gemeentebestuur. Tussen de heren regenten van Rhenen en een onderdeel van de Vrijheid van Rhenen, Veenendaal, bestond een eindeloos getwist over wie besliste over welke bestuurszaken. Daarnaast hadden de twee nog een ander punt van geschil. In 1689 ging Veenendaal over tot de instelling van een 'vettebeestenmarkt'. Rhenen beschouwde dit als een inbreuk op haar privileges en verbood de markt. Veel hielp het echter niet, Veenendaal probeerde op alle mogelijke manieren onder het verbod uit te komen. In 1784 laaide de twist weer hoog op omdat Rhenen belasting wilde gaan heffen op alle vee dat bestemd was voor deze Veenendaalse 'ossenmarkt'. De burgemeester en de raden van de stad Rhenen zullen wel niet in de gaten hebben gehad, dat dit soort inperkingen van de vrijheid van Veenendaal druppels waren die

de emmer tenslotte deden overlopen.

In ieder geval, de municipaliteit Rhenen was gelukkig niet met het verzoek van het comité en de positieve houding van het nieuwe provinciale bestuur. De gemeente benoemde een commissie, bestaande uit de heren Gaukes, Van Kooten, Moesveld en Sandbrink. De deputatie vertrok richting Veenendaal en riep de bevolking bijeen voor een vergadering in de Oude Kerk.

De leden van de deputatie hielden deftige toespraken. Daarna gaf de commissie burgers de gelegenheid om te tekenen op een lijst. Deze lijst werd vervolgens naar Utrecht verzonden als bewijs van een groot deel, het grootste deel zei Rhenen, van de inwoners van Veenendaal bij de municipaliteit van Rhenen wenste te blijven. Bovendien zond de gemeente Rhenen aan het "*Committe tot zaken van het platteland* ", een onderdeel van de Representanten 's Lands van Utrecht, twee resoluties van de Staten van Utrecht uit de jaren 1690 en 1775. Uit deze resoluties konden de representanten opmaken dat Veenendaal van oorsprong wel degelijk een onderdeel vormde van Rhenen.

Het Veenendaalse comité schreef in reactie op de Rhenense intekenlijst en resoluties een brief met heftige bewoordingen naar Utrecht. De Veenendalers beklagen zich in deze brief over het onrecht wat Rhenen hun aandoet. Dat ze in deze brief ontzettend overdrijven, is niet te ontkennen. Ze klagen over "*gewelddadigheden en insolentiën (letterlijk 'onbeschoftheden')*". Zo heeft de gemeente Rhenen in de winter elke dag 50 à 60 Veenendalers verplicht om hout te hakken ten dienste van de stad Rhenen. De houthakkers werden niet betaald, terwijl toch veel teleurgestelden "*geen brood in huys hadden voor hun armoedig huysgezin*". Sommigen "*dragen nog de droevige littekenen, door het bevrozen hunner ledematen veroorzaakt*". Behalve de handtekeningen van de comité-leden bevat deze brief ook de namen van vele andere Veenendalers. Veel van deze namen zijn nu nog in Veenendaal terug te vinden: Budding, Van der Meyden, Middelhoven, Hardeman, De Kleuver, Van Kessel, Van de Loosdregt, Van Engelenburg, Van Ravenswaay, Van de Bovenkamp, Anbeek, De Fluiter.

Vrijheid

Ambtelijke molens maalden, ook in die tijd al langzaam. Toch kwam er op een gegeven moment bericht uit Utrecht. De representanten benoemden een commissie die in Veenendaal eens polshoogte moest gaan nemen. Op 30 juni 1795 klepten de klokken van de Oude Kerk de inwoners van Veenendaal weer bij elkaar voor een vergadering. Unaniem spraken de aanwezigen zich uit vóór afscheiding van Rhenen. De Utrechtse deputatie was door de representanten gemachtigd om naar goeddunken te handelen. Zij besloot onmiddellijk over te gaan tot het vormen van een Veenendaalse municipaliteit. Het gevolg was dat Veenendaal op die dag een zelfstandig gerecht werd en zou gaan behoren tot het kwartier van Eemland.

Dit laatste heeft grote gevolgen gehad. Rhenen, samen met haar Vrijheid Achterberg, de Grebbe, Remmerden, Elst en Veenendaal, behoorde tot het Nederkwartier. Door Veenendaal in te delen bij Eemland kwam het gerechtelijk onder de maarschalk van Eemland, waar ook Renswoude toe behoorde. Wat betreft de rechtspraak had Veenendaal dus niets, maar dan ook helemaal niets meer met Rhenen te maken. De afscheiding van Rhenen was compleet!

Hoe zag die eerste Veenendaalse gemeenteraad er eigenlijk uit? Als schout benoemden ze Antonie de Bijll en Wulfert van Ginkel werd tot secretaris gekozen. Het Utrechtse Veenendaal kreeg een gemeenteraad bestaande uit Jacobus Anbeek, Willem de Fluiter, Frederik van Kessel, Andries Verburg, Hendrik Vollewensch en Albert van Wake-ren. Gemeentebode werd Pieter Buddingh. Zoals te zien is, komen enkele namen van mensen uit het actie-comité terug in het gemeentebestuur.

Dat Gelders Veenendaal niet één gemeente ging vormen met Stichts Veenendaal had de volgende reden. Voor de Franse invasie van 1795 waren de provincies Gelderland en Utrecht volkomen autonome staten. Alleen een 'Unie' hield deze twee provincies bij elkaar. De 'landsgrens' tussen Gelderland en Utrecht liep ook tijdens de Bataafse Republiek dwars door Veenendaal. Zij liet niet toe dat het dorp een eenheid werd.

Na de kroning van Napoleon Bonaparte tot keizer van Frankrijk kwam ons land in een vreemde situatie terecht. Napoleons broer, Lodewijk

Napoleon werd koning over Holland. Deze koning wilde naar een centraal bestuur en wiste daarom alle grenzen tussen de vroegere gewesten uit. Per decreet voegde hij in 1807 de gescheiden gedeelten van Veenendaal bij elkaar tot een gemeente, althans als het ging om bijvoorbeeld de politiezorg. Bij het herstel van de onafhankelijkheid in 1813 werden de oude, historisch gegroeide toestanden hersteld.

Stichts-Veenendaal bleef als zelfstandige gemeente bestaan en Gelders-Veenendaal voegde men weer toe aan de gemeente Ede. Een slepende procedure zorgde er uiteindelijk voor dat het dorp op 1 januari 1960 voorgoed een eenheid ging vormen.

Dick van Doorn

MEDEDELINGEN

* De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal wordt gehouden op **dinsdag 12 september**.

Dr R. Bisschop zal dan spreken over Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd, 1795-1813.

Deze bijeenkomst valt in de feestweek rond het 200-jarig bestaan van de Gemeente Veenendaal en wordt gehouden in **Gebouw Eltheto** aan de **Fluiterstraat**, op Stichtse grond dus!

dus:

- **dinsdag 12 september**
- **om 19.45 uur**
- **in Eltheto, Fluiterstraat**
- **dr R. Bisschop over: 'Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Franse tijd'**
- **iedereen is welkom - de toegang is vrij.**

Na afloop van de lezing zal voor f 4,95 voor het eerst het boekje dat verschijnt ter gelegenheid van 'Veenendaal 200 jaar zelfstandig', verkrijgbaar zijn (62 pag., royaal geïllustreerd).

In dit boekje wordt de beginperiode van de gemeente Veenendaal beschreven. Het is een uitgave van de Historische Vereniging in samenwerking met de gemeente Veenendaal. Vanaf woensdag 13 november is het tevens verkrijgbaar bij de plaatselijke boekhandel. In de plaatselijke pers zal, voorafgaande aan de jubileumweek, meer informatie over dit project verschijnen.

* De jubileumbijeenkomst van de Historische Vereniging Oud Veenendaal is op donderdag 23 november. Noteer alvast deze datum. Onze vereniging bestaat dan **10 jaar!**

De heer D. van Maanen zal dan spreken over Veenendaalse families in het midden van de 19e eeuw.

* Tijdens de bijeenkomst op 12 september wordt de monumentoorkonde uitgereikt.

* U kunt nog steeds inzenden voor de **fotowedstrijd**. Alle gegevens staan in het juninummer.

* Eind dit jaar is er weer een **paleografie-cursus**. De cursusgegevens vindt u in de bijgesloten folder. Hebt u interesse? Laat dat dan zo snel mogelijk weten! Er kan maar een beperkt aantal deelnemers ingeschreven worden.

Werf eens een lid!

en kies uit de volgende premies en welkomstgeschenken:

**1. welkomstgeschenk voor de nieuwe leden
of voor één lid**

- A. set van 2 ansichtkaarten A.P. de Kleuver
de Molenbrug ca. 1800 - fazanthaan
- B. set van 4 ansichtkaarten Oud Veenendaal
Veenendaal ca. 1600 - Veenendaal ca. 1705 - Benedeneind ca.
1900 - Markt ca. 1900
- C. plattegrond Gemeente Veenendaal 1865 (de zg. Kuijper-kaart)
- D. bureaul kalender Oud Veenendaal 1995

2. voor twee leden

- E. het boek H. Diepeveen, *De Oude of St. Salvatorkerk. Geschiedenis van de Oude Kerk en de Markt te Veenendaal*

3. voor drie leden

- F. het boek P.G. Doolaard, *Tot tijd en wijle ... 1887-1987. Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal*

4. voor vier leden

- G. de lustrumuitgave van 1990: R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal*

Uiteraard geldt voor alle premies: zolang de voorraad strekt. Van sommige premies is de voorraad nog maar klein.

Kunt u dit lezen?

Seer Schoone Ijpe boomen in
Venendael te koop,

 En Gode mitte dafz alle en en ijdelijck
wets, dat de Kerckmeester in der tijt der
Selders endt Houders vonds in Venendael
voor sebbens endt van meninge sijn te ofstaz
van de beemadde der seker vonden publieque
and de meeste daer voor biddend te vercoopen
op aenstaend Donderdael (vullend) vdfz
de 4de dary: ~~id~~ dafz jare 1603. 1 ~~te~~ luyf
des nadruodde te en iijre te luyf van
Amelis La fover Serbergier in Venendael
and de stichtse sijn by de verlaet, alwadr
de roodde cart is nijt langend, seven en
twintich seboond iijpe booms, staend
alser outrent de kerck van Venendael,

**Cursus Paleografie
najaar 1995**

Als het oude handschrift op de voorzijde van deze folder voor u niet al te veel problemen oplevert, beheerst u in elk geval voor een belangrijk deel de basiskennis die vereist is om oude handschriften te kunnen lezen (= *paleografie*). Komt u er (zonder te spieken) niet uit en u bent wel geïnteresseerd, dan is een cursus *Paleografie voor beginners* voor u een goede start.

Het bestuur van **Oud Veenendaal** heeft besloten dat - bij voldoende belangstelling - in het najaar van 1995 twee paleografiecursussen gegeven zullen worden: één voor beginners en één voor gevorderden. U kunt zich als 'gevoorderd' beschouwen als u de tekst op de voorkant zonder al te veel moeite kunt vertalen, en deze tekst ook begrijpt.

A handwritten signature in black ink, reading 'Gysje Vroot'. The script is cursive and elegant, with a long horizontal flourish extending to the right.

Wat staat er in de aankondiging op de voorkant?

Seer schoone IJpe-boomen [= iepbomen] in Venendael te koop.

Men doet mits desen alle ende een ijgelyck weeten, dat de kerckmeijsters in der tijt der Gelderse ende Rhenense veenen in Venendael voorhebbens ende van menonge sijn, ten overstaen van de veenraden derselver veenen publiquelijck aen de meeste daer voor biedende te vercopen op aenstaende donderdach (sullende wesen den 4e Januarij deses jaers 1683) des naernoens ten een uijre ten huijse van Amelis La-Feber, herbergier in Venendael aen de Stichtse zijde bij het Verlaet, alwaer het Roode Hart is uijthangende, seven en twintich schoone IJpe-boomen, staende alhier ontrent de kerck van Venendael.

Cursusgegevens

A. Cursus Paleografie voor beginners

Opzet

In 8 lessen oefent u de belangrijkste paleografische basisvaardigheden. We behandelen niet alleen de letters, de interpunctie, de datering en de 'vertaling', maar besteden ook aandacht aan tekstbegrip

Doelgroep

Geïnteresseerden die niet of nauwelijks het lezen van oude handschriften geoefend hebben, bijvoorbeeld beginnende genealogen en andere onderzoekers

Materiaal

De meeste teksten die aan de orde komen, zijn opgenomen in het bronnenboek (R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap*, Veenendaal 1990), dat als cursusboek wordt gebruikt. Wie (nog) niet over dit boek beschikt, dient deze aan te schaffen (ledenprijs f 20,-; niet-leden f 30,-); verkrijgbaar bij de docent

Kosten

Voor leden van Oud Veenendaal:

nihil

Voor niet-leden:

f 25,-

Docent

dr R. Bisschop, Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal

Tijdstip

Van 9.30 uur - 10.15 uur op de volgende dagen:

zaterdag	21	oktober
zaterdag	28	oktober
zaterdag	4	november
zaterdag	11	november
zaterdag	18	november
	-	
zaterdag	2	december
zaterdag	9	december
zaterdag	16	december

Plaats

Ichthus-College, Vondellaan 4 te Veenendaal

Aanmelding

Uiterlijk 30 september 1995 bij R. Bisschop, tel. 0318-522691. Inschrijving in volgorde van aanmelding. Maximum aantal deelnemers: 15

B. Cursus Paleografie voor gevorderden

Opzet

In 8 lessen werken we aan verbetering van paleografische vaardigheden. We behandelen teksten van oudere datum - dus moeilijker leesbaar - en besteden verder veel aandacht aan het goed begrijpen van deze teksten

Doelgroep

Geïnteresseerden (genealogen en ander onderzoekers) die beschikken over paleografische basisvaardigheden en -kennis

Materiaal

De meeste teksten die aan de orde komen, zijn opgenomen in het bronnenboek (R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap*, Veenendaal 1990), dat als cursusboek wordt gebruikt.

Wie (nog) niet over dit boek beschikt, dient deze aan te schaffen (ledenprijs f 20,-; niet-leden f 30,-); verkrijgbaar bij de docent

Kosten

Voor leden van Oud Veenendaal:

nihil

Voor niet-leden:

f 25,-

Docent

dr R. Bisschop, Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal

Tijdstip

Van 10.30 uur - 11.15 uur op de volgende dagen:

zaterdag	21	oktober
zaterdag	28	oktober
zaterdag	4	november
zaterdag	11	november
zaterdag	18	november
-		
zaterdag	2	december
zaterdag	9	december
zaterdag	16	december

Plaats

Ichthus-College, Vondellaan 4 te Veenendaal

Aanmelding

Uiterlijk 30 september 1995 bij R. Bisschop, tel. 0318-522691. Inschrijving in volgorde van aanmelding. Maximum aantal deelnemers: 15

10 jaar Oud Veenendaal

"Veenendaal en het water"

Jubileumnummer november 1995

★ 10e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

Redactie

Dr R. Bisschop

M. Brink

Drs A.C. van Grootheest, eindredacteur

J.M.M. Regtop

Redactie-adres: Sloep 1, 3904 SZ Veenendaal

Bestuur

G. Verhoefra., voorzitter

Dr R. Bisschop, secretaris

Mevr. H.H. Will-van Barneveld, penningmeester

D.J. Bouwhuis

M. Brink

L.G.W. Smolders

Mevr. T. Valkenburg-van Bruxstoot

Secretariaat: Prinsesselaan 38, 3905 GL Veenendaal

telefoon 0318-52 26 91

Ledenadministratie: P. Will, Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal

telefoon 0318-51 15 23

Werkgroepen en Commissies:

D.J. Bouwhuis, Bezaan 1, 3904 PA Veenendaal

telefoon 0318-52 88 30

Postbank:

nr. 4043117, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f 25,- per jaar. Voor leden tot 18 jaar f 10,- per jaar.

Losse nummers van dit blad f 7,50

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Druk: Drukkerij Davelaar BV

*Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud jaargang 10, nummer 4 (november 1995)

Programma jubileumavond, pag. 127

Van de voorzitter, pag. 128

Tien jaar Oud Veenendaal, A.C. van Grootheest, pag. 129

Verdwenen water in Veenendaal, A. Polder, pag. 135

Middenpagina: Veenendalers in de Geertekerk, 1855, pag. 152/153

Water door Veenendaal, A.C. van Grootheest, pag. 154

Water over Veenendaal, M. Brink, pag. 163

Bericht van Het Kleine Veenloo, pag. 175

Boekbespreking, pag. 176

Mededelingen, pag. 178

Molen 'De Vriendschap'
De kroon op het werk

Programma Jubileumavond

donderdag 23 november 1995

Het programma voor de lustrumviering ter gelegenheid van het tien-jarig bestaan van de Historische Vereniging Oud Veenendaal is als volgt:

Vanaf 19.30 wordt u welkom geheten met koffie.

Om 19.45 begint het officiële gedeelte met een openingswoord van de voorzitter, de heer G. Verhoef.

Het nieuwe fotoboek 'Veranderd Veenendaal', gemaakt ter gelegenheid van dit lustrum, wordt door de voorzitter overhandigd aan burgemeester F. Brink. De voorzitter van de werkgroep 'kadastrale atlas' zal het eerste exemplaar van de kadastrale atlas aan de voorzitter van de vereniging overhandigen.

*Speciaal voor deze avond heeft het bestuur de heer dr H.P. Deys uitgenodigd. Hij zal spreken over **Water over Veenendaal**.*

In de pauze zijn er diverse activiteiten en aan het einde van de avond is de gelegenheid om van gedachten te wisselen onder het genot van een hapje en een drankje.

Dus: - donderdag 23 november
- om 19.30 uur
- in De Meent
- lustrumviering Oud Veenendaal

Van de voorzitter

Op 23 november aanstaande hoopt onze vereniging haar tweede lustrum te vieren. Tien jaar lang hebben wij uw aandacht willen en kunnen bepalen bij de geschiedenis van Veenendaal en omgeving. In die tien jaar hebben velen zich ingezet om veel van wat 'onder het stof lag' naar boven te halen en naar wij hebben gemerkt: met instemming van de leden. Veel dank is verschuldigd aan allen die in die jaren veel tijd hebben besteed aan het organiseren en invullen van de avonden.

Het ligt in het voornemen om op de jubileum-avond aan de burgemeester, de heer F. Brink, een fotoboek van Veenendaal aan te bieden, terwijl verwacht wordt dat ondergetekende het eerste exemplaar van de kadastrale atlas uit handen van de voorzitter van de betreffende werkgroep in ontvangst mag nemen. Ook hiervoor is veel werk verzet, waarvoor wij graag aan de werkgroep onze hartelijke dank willen overbrengen.

Zoals bekend is, zijn wij al lang bezig om ruimte ter beschikking te krijgen voor ons documentatiecentrum. Daaraan bestaat zonder meer behoefte. Binnenkort zal er opnieuw met de betrokken wethouder een gesprek plaats vinden over deze zaak. Wij hopen u spoedig meer daarover te kunnen vertellen.

Inmiddels gaan wij ons beraden over de invulling van het programma voor 1996. Tevens zullen wij ons moeten beraden over de vervulling van de bestuursvacature en met name de vervulling van de vacature van secretaris. De heer R. Bisschop heeft deze taak jarenlang met veel verve en enthousiasme op zich genomen. er is natuurlijk best iets voor te zeggen: laat nu een ander eens dit karretje trekken. Maar als je een gezond, actief en sterk 'paard' hebt, dan doe je dat toch niet zo van de hand. Het bestuur zal veel wijsheid nodig hebben om dit probleem op te lossen.

Dit is tevens het laatste nummer van het jaar 1995. Al is de jaarwisseling nog ruim zes weken van ons verwijderd, toch wil ik besluiten u alvast alle goeds toe te wensen voor het jaar 1996.

G. Verhoef, voorzitter

Tien jaar Oud Veenendaal

Op 23 november viert de Historische Vereniging Oud Veenendaal haar tien-jarig bestaan. Reden om eens terug te kijken.

In de zomer van 1985 kwamen een zevental personen twee keer bij elkaar om de mogelijkheden van een Historische Vereniging in Veenendaal te bespreken. Daarbij waren aanwezig de heren J. van Barneveld, R. Bisschop, M. Brink, H. Diepeveen, A.C. van Grootheest, G. Kool en D. van Maanen. Op 23 september 1985 werd de eerste bestuursvergadering gehouden en de functies verdeeld:

Van Grootheest werd voorzitter, Bisschop secretaris en Kool penningmeester. Ook Brink en Diepeveen werden bestuurslid.

Aanleiding tot het ontstaan van de vereniging van vooral de snelle afbraak van de weinige historische panden, die Veenendaal ooit bezat.

Besloten werd de nadruk te leggen op de volgende activiteiten:

H.P. Deys overhandigt de voorzittershamer, 14 november 1985

- een kwartaalblad
- vier keer per jaar een lezing
- aandacht in de publiciteit voor het Veense verleden.

Op 14 november 1985 werd de eerste bijeenkomst gehouden, waarbij de heer dr H.P. Deys, voorzitter van Oud-Rhenen, als spreker optrad.

Het Interkerkelijk Verpleeghuis 'de Meent' was zo vriendelijk gastvrijheid te verlenen aan de nieuwe vereniging, zoals ze dat nog steeds doet.

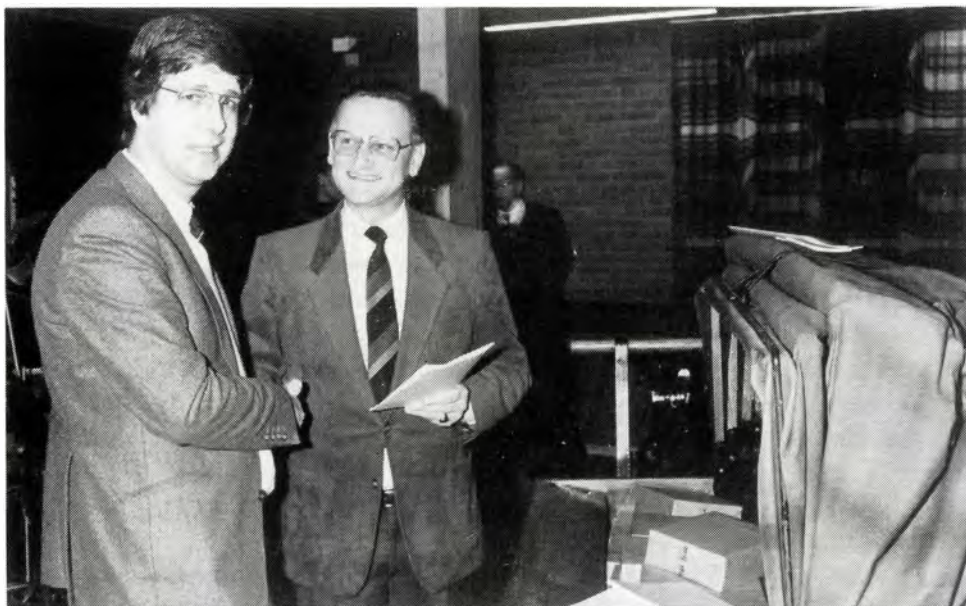
De heer Deys overhandigde de voorzitter van de 'dochtervereniging' een voorzittershamer. Er bleek die avond veel belangstelling voor de vereniging en het bestuur durfde het dan ook aan op de bestuursvergadering van 25 november de besluiten tot de uitgave van een 0-nummer van eigen tijdschrift. De heer C. van Hardeveld van Drukkerij Davelaar woonde deze en volgende bestuursvergaderingen bij en heeft een belangrijke bijdrage geleverd. Cora Thomasz was de lay-out van het blad te verzorgen en de heer D.J. Kruidhof trad als administrateur van de vereniging op. Van het eerste nummer werden 500 exemplaren gedrukt en al snel konden 200 leden worden ingeschreven.

Met het College van B. en W. werd een kennismakingsafpraak gemaakt en het doel van de vereniging uitgelegd.

Het eerste volledige verenigingsjaar, 1986, verliep voorspoedig mede doordat de gemeente bereid was een startsubsidie te verstrekken. Een eerste poging tot het instellen van werkgroepen werd gedaan. Met name de werkgroep die materiaal voor basisscholen verzorgde had succes.

Het één-jarig bestaan werd in november 1986 dan ook feestelijk gevierd met onder meer een forse steun van de RABO-bank bij de aanschaf van een typemachine en de feestelijke viering van de avond.

Naast de organisatorische beslommingen die bij een beginnende vereniging horen, waarbij ledenwerving een belangrijke plaats innam, werd de aandacht de eerste jaren van de vereniging toch al snel gevraagd voor allerlei bedreiging van historisch erfgoed in Veenendaal. De eerste 'actie' werd gevoerd voor het behoud van een aantal grafstenen op de oude begraafplaats, toen nog aan de Achterkerkstraat. Ook de herinrichting van de Markt vroeg aandacht en de vereniging participeerde in de inspraakprocedure over de toekomst van het centrum van Veenendaal.

Reeds bij het 1-jarig bestaan schudden voorzitter en toekomstig voorzitter elkaar de hand.

Omdat de afbraak van oude panden doorging en de gemeente nog geen plannen had om een gemeentelijke lijst van waardevolle panden samen te stellen, werd een werkgroep ingesteld die de gemeente een inventarisatie van historisch belangrijke panden aanbood.

Dit leidde uiteindelijk tot een officiële inventarisatie, een gemeentelijke monumentenlijst en -commissie. Helaas had de vereniging niet altijd succes. Zo werden ook de oudste delen van de Scheepjeswolfabrieken afgebroken, ondanks een pleidooi voor behoud, onder meer door de heer P. Nijhof op 17 maart 1987 op een bijeenkomst van de vereniging.

In 1988 verzorgde de vereniging de eerste tentoonstelling in het zojuist geopende theater 'de Lampegiet' over historische kaarten van Veenendaal en omgeving. Veel contact was er met de gemeente Veenendaal in deze jaren over de mogelijkheden van een eigen documentatiecentrum voor de vereniging en eventueel zelfs een museum. Een gemeentelijke commissie, waarin namens de vereniging de heren Diepeveen en Stadhouders zitting namen, leidde uiteindelijk tot het gemeentelijke museum 'Het Kleine

Veenloo'.

Het blad van de vereniging, 'Oud Veenendaal', ontwikkelde zich tot een waardig visitekaartje van de vereniging. Ter gelegenheid van restauratie van de Nieuwe Molen verscheen een themanummer.

Bij het eerste lustrum werd een nummer gewijd aan de heer D. Philips, die veel en zorgvuldig onderzoek had gedaan naar de geschiedenis van Veenendaal en daarover ook veel gepubliceerd heeft. Van zijn familie ontving de vereniging zijn archief. Postuum werd hem bij de viering van het eerste lustrum de penning van de Historische Vereniging Oud Veenendaal verleend.

Het eerste lustrum werd in een feestelijke sfeer gevierd met onder andere een toespraak van de Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, de heer Beelaerts van Blokland.

Als jubileumgeschenk ontvingen de leden een exemplaar van een boek met archiefstukken uit het Veenraadschap-archief, voorzien van transcriptie.

Voor de tweede vijf jaar besloot het bestuur tot het schrijven van een beleidsplan. Centraal was hierin de aandacht voor 'innerlijke groei' voor de vereniging. Na vijf jaren met veel publiciteit en aandacht voor actuele zaken was het de tijd, nu onder meer monumentenlijst en museum hun beslag hadden gekregen, om tot een verbreding en verdieping van de vereniging te komen.

Om meer leden actief hierbij te betrekken, kregen werkgroepen veel aandacht. Dit beleid bleek succesvol: meerder werkgroepen publiceerden hun resultaten in ons blad of als aparte uitgave. In het bijzonder de uitgaven van de werkgroep genealogie kregen veel aandacht.

Mevrouw H.H. Will-van Barneveld volgde binnen het bestuur de heer Kool op als penningmeester, terwijl de heer P. Will als administrateur optrad. Toen de heer Diepeveen wegens ziekte moest aftreden werd de heer D. Bouwhuis lid van het bestuur.

In 1994 is het bestuur uitgebreid met mevrouw T. Valkenburg-van Bruxvoort en de heer L.W.G. Smolders. De heer Van Grootheest werd als voorzitter opgevolgd door de heer G. Verhoef.

Sinds 1992 verzorgt mevrouw J. Regtop de lay-out van ons blad.

Een belangrijk hoogtepunt voor de geschiedschrijving van Veenendaal was

Het bestuur bekijkt het Philips-archief.

de promotie van de heer T. Stol aan de Universiteit van Amsterdam over het onderwerp 'De veenkolonie Veenendaal, turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei, 1546 - 1653'. De vereniging heeft zich erg ingezet dat een handelseditie van dit belangrijke werk kon verschijnen in de Stichtse Historische Reeks. Als erkenning hiervan kreeg de voorzitter van de vereniging het eerste exemplaar overhandigd.

Tien jaar bestaat de vereniging nu. In die tien jaar is veel gebeurd. Veertig bijeenkomsten zijn gehouden en veertig nummers van ons blad zijn de moeite van het doorbladeren waard. Veel mensen hebben veel werk voor de vereniging verricht. In Veenendaal heeft een omslag plaatsgevonden als het gaat om het omgaan met het verleden. Als kroon op het werk kon

onlangs de kap op de molen 'de Vriendschap' geplaatst worden. Veel is gepubliceerd in deze tien jaar over Veens verleden en ter gelegenheid van het tien-jarig bestaan zal een fotoboek het licht zien. De werkgroep Kadastrale Atlas hoopt op 23 november het eerste exemplaar van de Kadastrale Atlas Veenendaal 1832 te kunnen overhandigen. Daarnaast heeft de vereniging ook gezorgd voor vele plezierige contacten tussen de ruim 550 leden die de vereniging telt. De bijeenkomsten zijn altijd geanimeerd met een gemiddelde opkomst van ruim boven de honderd personen.

Kortom: er is toekomst voor onze vereniging met liefde voor het verleden!

ACvG

De Werkgroep Kadastrale Atlas van de Historische Vereniging is gereed met de samenstelling van de atlas, die de eerste kadastrale opmetingen van Veenendaal betreffen, compleet met uitgebreide toelichting, de zogenaamde Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels.

De toelichting geeft informatie over eigenaar, oppervlakte, grondgebruik, beroep, belastingklasse etc. In enkele hoofdstukken wordt dit alles uitvoerig toegelicht. Ook is een veldnamenkaart in de atlas opgenomen.

De atlas bestaat uit een linnen omslag met een boekje en losse kaarten. Voor leden van de vereniging is de prijs tot 1 januari 1996 f 59,-, voor niet leden f 69,-.

De atlas is bij de heer P. Will, administrateur van de vereniging, te bestellen (tel. 511523).

Verdwenen water in Veenendaal

waterhuishouding toen en nu

Wanneer men oude landkaarten maar ook oude ansichten van Veenendaal bekijkt, ziet men dat in vroeger tijden ons dorp zeer waterrijk was. Er wordt zelfs wel gesproken over het 'Giethoorn' van de Gelderse Vallei. Veel van dit water is verdwenen, in de oude kern zijn de vaarten en de Grift gedempt en brede straten ontstaan (Hoofdstraat, Hoogstraat, Zandstraat, Verlaat en Valleistraat, Prins Bernhardlaan). In de buitengebieden waar nu de nieuwe woonwijken zijn zoals het Franse Gat, de Engelenburg, Dragonder en Veenendaal-West zijn vrijwel alle oude afvoersloten (wijken) verdwenen.

Waarom en wanneer deze wateren zijn verdwenen is een stukje geschiedenis van Veenendaal. In dit artikel zullen we hier wat dieper op ingaan. Alvorens echter te handelen over het verdwijnen van het open water is het zinvol eerst het ontstaan ervan na te gaan.

Ontstaansgeschiedenis van Grift-Omleidingskanaal-Valleikanaal en wijken

De meeste historici zijn van mening, dat ooit door de Gelderse Vallei een zijtak van de Rijn stroomde welke water afvoerde naar het meer Flevo, de latere Zuiderzee. De Kromme Eem, een riviertje voorkomend op oude kaarten en in oude beschrijvingen, zou daar nog een overblijfsel van zijn. In de middeleeuwen was het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei één groot hoogveengebied, ook wel bekend als de *Rhenensche Veenen*. In het midden van de 15e eeuw zijn de verveningen hier begonnen. De bekende Bisschop David van Bourgondië liet voor de afvoer van turf de Grift graven. Deze liep vanaf de Grebbesluis bij Rhenen tot in het huidige dorp ter hoogte van het Zwaaipein (1473-1481). Voor het tracé is gedeeltelijk gebruik gemaakt van het oude riviertje de Kromme Eem.

Deze Grift (afvoerkanaal), die de Bisschop Davidsgrift ging heten, diende niet alleen voor de afvoer van de gestoken turf met scheepjes naar de Rijn, maar tevens voor de afvoer van het overtollige water uit de veenderijen. Dit was destijds nog mogelijk aangezien de bedding van de Rijn lager was dan nu en tevens doordat het maaiveld van de Vallei door de aanwezigheid van het hoogveen twee à drie meter hoger was dan heden.

Door gebrekkig onderhoud verlandde de Grift weer, zodat deze praktisch niet meer te gebruiken was. In het midden van de 16e eeuw werd de Grift met octrooi van Keizer Karel V (1546) weer opgegraven en verlengd tot de Klomp nabij Ederveen. De verlengde grift is bekend gebleven als de *Boveneindsche Grift* terwijl het gedeelte vanaf de *Zwaai* richting Grebbsluis *Benedeneindsche Grift* heette. Ter plaatse van de afbuiging van de Grift in noordelijke richting ontstond de *Zwaai*, nu bekend als het Zwaaiplein.

Uit de vennootschap van de veengenoten ontstond bij octrooi van Koning Phillips II van 31 augustus 1563 het college der Veenraden die later de naam kreeg: *Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen*.

Oorspronkelijk was dit college alleen belast met het opzicht over alle werkzaamheden (dijken, dammen, heulen, peilen, watergangen) en al wat met de turfnering te maken had.

Pas in 1948 werd bij de oprichting van de Waterschappen *Grebbe* en *Ede-Wageningen* het *Veenraadschap* opgeheven.

De *Tegenwoordige Staat van alle volken* (XXII, p. 79) vermeldt, dat het turfgraven in de Rhenensche Veenen omstreeks het midden der 16e eeuw zo sterk is toegenomen, dat dit rond 1549 aanleiding gegeven heeft tot het bouwen van het dorp Veenendaal, "*midden in 't Veenland, gedeeltelijk op Stichtsch, gedeeltelijk op Geldersch gebied; dat door dit dorp van het één tot het andere einde eene gegraven vaart loopt, langs welke de opgemaakte en gedroogde turf met schuiten tot aan de sluis te Grebbe wordt gebracht, door welke men bij laag water in den Rijn vaart.*"

Bij octrooi van 31 maart 1549 werd aan Gilbert van Schoonbeke door Karel V vergunning verleend tot exploitatie van de venen westelijk en noordwestelijk van Veenendaal gelegen tegen de hoge gronden van de Emminkhuizerberg. Tevens werd aan van Schoonbeke vergunning verleend tot het graven van een kanaal voor de afvoer van turf en water naar de Luntersche Beek. Deze kreeg de naam van Schoonderbeekse Grift welke liep van Veenlo (De Vendel) tot bij de Rode Brug beneden Geerestein naar de Luntersche beek, thans Woudenbergse Grift.

In 1686 zijn de Veltjesgraaf en de Jufferswijk gegraven teneinde het overvloedige water richting Renswoude af te voeren, daar het steeds moeilijker werd om het water als gevolg van de verlaging van het maaiveld af te voeren naar de Rijn.

Als gevolg van die toestand was het dan ook nodig om het water 'op te houden', het zogenoemde schutten.

Daartoe werden verscheidene schutten of verlaten gebouwd o.a. bij de uitmonding van de Grift in de Rijn (Rijnschut) bij de Grebbesluis (Grebbe-schut) ter hoogte van de Bennekomse Meent (Maanderschut) en voorts een drietal in de Benedeneindsche- en Boveneindsche Grift. De namen Verlaat en Kleine Schutje herinneren daar nog aan.

Voor al deze schutten werden stuwpeilen vastgesteld, waarover veel geschillen zijn gerezen tussen de Veenraden en de geërfden van Wageningen, Bennekom, Veldhuizen, Doesburg, en Manen.

Pas in 1560 werd de Schoonderbeekse Grift in verbinding gebracht met de Bisschop Davidsgrift en kwam dus de verbinding Rijn en Eem tot stand. Hierdoor was de Gelderse Vallei ten aanzien van de waterhuishouding één geheel geworden. Het noordelijke gedeelte van de Vallei wilde echter de oude waterstaatkundige tweedeling handhaven. Daarom werd de Slaperdijk aangelegd waarin geen afwateringssluizen waren (1652/1653).

Het zuidelijk deel van de Vallei bleef dus nog steeds voor de afwatering aangewezen op de Bisschop Davidsgrift lozend op de Rijn door middel van de Grebbesluis. Deze toestand zou tot 1714 duren. Op de befaamde Conventie van 11 januari in dat jaar werd besloten:

- a) de Grebbedijk te herstellen, verhogen en verzwaren, en
- b) bij de Rooden Haan een drietal heulen (duikers) door de Slaperdijk aan te leggen.

"geapprobeerd en geratificeerd door de Staten van het Quartier der Veluwe en die van Utrecht: over het toemaacken ende verswaaren van den dijk tusschen Wageningen ende Grebbe, ende het maacken van een waterlossinge door de Slaperdijk na Amersfoort in de Eem en Zuiderzee, gevolgd door eene nadere Conventie tusschen de Collegiën der Exonere-rende landen en de Gecommitteerden tot directie van den Slaperdijk van 25 jan. 1727."

De uitwerking van beide bovengenoemde conventies heeft de toestand beheerst tot ver in onze eeuw.

Door al deze maatregelen waren echter aan gedurige twisten tussen de Stichtsen en de Geldersen geen einde gekomen. Men kon het maar niet eens worden over de hoogte van de stuwpeilen, de waterlossingen de afmetingen van de heulen enz.

In natte jaren was de wateroverlast in het zuidelijk deel van de Vallei zeer ernstig, zodat de klachten zich zodanig escaleerden, dat de bevolking eigenmachtig optrad.

Het kwam regelmatig voor dat de Grift buiten zijn oevers trad, soms wel tot een breedte van 2500 meter, zodat een gebied van ca. 1000 hectare onder water kwam te staan. Terwijl dan in een veel groter gebied daar omheen de afwatering zeer onvoldoende was.

"Op 4 augustus 1816 heeft een grote menigte volk de heulen aan de Rooden Haan vernield. Onder bescherming van Kurassiers werden zij hersteld, en na lang onderhandelen laat de Gouverneur van Utrecht toe, dat de heulen open blijven, mits Woudenberg niet teveel wordt benadeeld."

In 1829 wordt de vernieling van de heulen slechts voorkomen door bedreiging met inkwartiering van troepen.

Hoewel sinds de Conventies van 1714/1727 de waterafvoer van de zuidelijke vallei in noordelijke richting via de Eem naar de Zuiderzee geregeld was, werd er toch ook nog water geloosd via de Grebbesluis op de Rijn. Op 30 nov. 1723 maakt Wageningen en Bennekom echter nog bezwaar tegen het plan van de Veenraden om een schutsluis aan de Grebbe te maken, wegens belemmering der vrije uitwatering op den Rijn.

In 1651/1656 zijn er nog plannen geweest om door middel van een drietal windwatermolens de landen van Wageningen en Bennekom, Rhenen en de Geldersche en Stichtsche Veenen van het overtollige water te bevrijden. In 1847/1848 werd in de Slaperdijk bij de Rode Haan een zogenaamde damsluis gebouwd die nu nog aanwezig is.

In 1867 is door de Genie het Omleidingskanaal gegraven. Dit kanaal -ook wel de Vaart genoemd- maakt thans deel uit van het Valleikanaal en loopt vanaf de brug bij het Benedeneind zuidelijk van het centrum tot aan het Panhuis. Het doel van dit kanaal was om voor de verdedigingslinie (Grebbeinie), in tijden van oorlog, voldoende water te kunnen aanvoeren om het gebied ten noorden van de Slaperdijk te kunnen inunderen.

Gelijktijdig werd de Bisschop Davidsgrift van de brug bij het Benedeneind tot Kruiponder verbreed en verdiept (8 m bodembreedte en 1,50 m diep). De smalle Grift door het dorp (Valleistraat-Verlaat-Hoogstraat-Zandstraat) was uiteraard niet geschikt, door zijn smal profiel en de gemetselde

Toon Knijff (r.), zijn zoon Philip (l.) en twee knechts slaan een pomp achter een pand in de Hoofdstraat (ca. 1900). Veel Veenendalers beschikten over een eigen pomp.

kademuren e.d. Overigens was het Omleidingskanaal ook een belangrijke verbetering voor de afwatering rondom Veenendaal. Zo kon vele jaren later (1928) de Grift door het dorp zonder bezwaar worden gedempt, daar het Omleidingskanaal onderdeel uitmaakte van het gehele Valleikanaal.

Naast bovengenoemde Bisschop Davidsgrift de Schoonderbeekse Grift werden er voor de afvoer van turf en voor de waterbeheersing diverse afvoersloten (wijken) gegraven, deze liepen vrijwel evenwijdig aan elkaar op afstanden van ± 40 à 80 m en waren op de Grift aangesloten.

De namen Kerkewijk - Haspelschewijk - van Zantenswijk - Krakerswijk - Jufferswijk herinneren hier nog aan. Een wijk is een afvoersloot in veenderij-gebied.

Met de Grift en al deze wijken had Veenendaal een Giethoorn-achtig aanzien, vooral ook door de vele houten bruggetjes. Het verkeer over water nam dan ook een belangrijke plaats in, vooral langs het Boven- en Benedeneind. Talrijk waren de daarvoor gebruikte aken de zogenaamde 'drieplanken'. Er was zelfs een vaste veerdienst naar de marktdagen in Wageningen door middel van een trekschuit. In die tijd had vrijwel iedereen die aan het water woonde een aak waarmee boodschappen werden gedaan, maar vooral voor het transport van en naar het land, in het voorjaar mest wegbrengen en in het najaar aardappels etc. ophalen. Ongetwijfeld was het landschap toen bijzonder fraai, veel schoon en fris water en daardoor en prachtige flora en fauna. De natuurgebieden *de Hel* en *de Blauwe Hel* laten zien hoe het in die tijd geweest moet zijn.

Omstreeks het midden van de vorige eeuw (1870) moet Veenendaal het waterrijkst zijn geweest, zowel de Grift als het Omleidingskanaal waren nog intact, het water in de Hoofdstraat (voorheen Weverstraat en Kerkstraat) was reeds gedeeltelijk gedempt (1845). Tevens was de Spoorlijn Amersfoort/Rhenen aangelegd met de daarlangs aan beide zijden brede afvoersloten.

In het midden van de vorige eeuw zijn er nog diverse plannen gemaakt voor het aanleggen van een scheepvaartkanaal van de Rijn (Grebbe) tot Amersfoort. Het artikel van Van Grootheest in dit nummer gaat hier dieper op in.

In 1933 verscheen het rapport *Afwatering Geldersche Vallei* van de

Staatscommissie Jhr.mr. J.W.H. Rutgers van Rozenburg. Het rapport bevatte twee plannen:

a) de aanleg van een kleiner scheepvaartkanaal, tevens afwateringskanaal, genaamd Rijn-Eemkanaal, en

b) de aanleg van een afwateringskanaal genaamd het Valleikanaal.

Het tweede plan - welke behelsde de bestaande Grift/Omleidingskanaal te verbeteren en aan te passen - is aangenomen, maar als gevolg van de oorlogsjaren met veel vertraging uitgevoerd.

Toen na de oorlog de werkzaamheden gereed kwamen was de water overlast, die de bevolking eeuwen lang heeft gehad grotendeels opgeheven.

Ook werd in 1948 een nieuwe indeling gemaakt van de waterschappen.

Daartoe werd *Het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen* opgeheven, het had bestaan van 1563 tot 31 december 1948. Twee nieuwe waterschappen werden opgericht, *Waterschap Grebbe*, welke het gebied ten zuiden van de Grift en het Omleidingskanaal omvatte en *Waterschap Ede-Wageningen* die het gebied ten noorden van de Grift en het Omleidingskanaal omvatte.

Beide waterschappen zijn inmiddels opgeheven. Sinds 1 jan. 1994 wordt het gehele gebied van De Eem en de Gelderse Vallei beheerd door het *Waterschap Gelderse Vallei en Eem*.

Geschiedenis omtrent het verdwijnen van het 'open water'

Het verdwijnen van het vele oppervlaktewater in Veenendaal is een gevolg van:

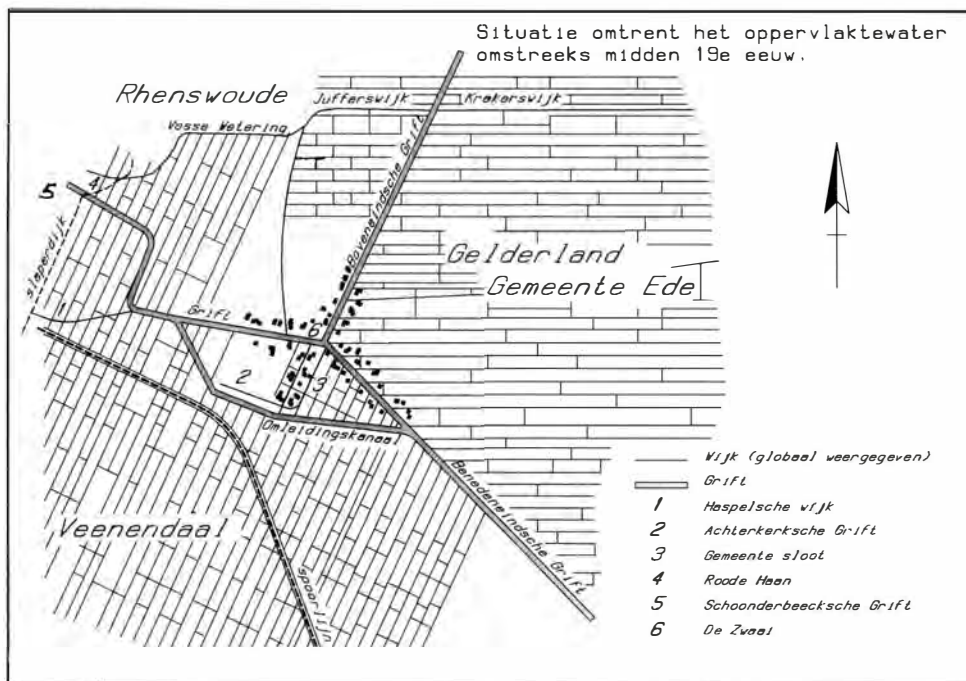
a: de noodzaak van het leggen van rioleringen.

b: de toename van het verkeer te land.

c: de groei van de gemeenten, het ontstaan van nieuwe woonwijken.

Riolering

Riolen zijn ouder dan de weg naar Rome, ze werden al toegepast in paleizen en steden in Mesopotamië en later in het Griekse- en Romeinse Rijk. De geschiedenis van de riolen strekt zich dus uit over meer dan 3400 jaar. Reeds onder het volk Israël waren in de oudheid wetten t.a.v. de volkshygiëne, in Deut. 23 : 12 en 13 lezen we; *"Gij zult ook een plaats hebben buiten het leger, en daarhenen zult gij uitgaan naar buiten; En gij zult een schopje hebben, benevens uw gereedschap, en het zal geschieden, als gij*

Overzicht van het oppervlaktewater van Veenendaal, ca. 1850.

buiten gezeten hebt dan zult gij daarmee begraven en u omkeren en bedekken wat van u uitgegaan is."

Echter in onze streken (in West Europa) hebben we er zo'n 1400 jaar lang, van de vijfde tot de negentiende eeuw een potje van gemaakt.

Volksgesondheid en hygiëne hebben duidelijk verwantschap. In de tweede helft van de vorige eeuw braken op uitgebreide schaal cholera-epidemieën uit. Engelse artsen legden als eersten een verband tussen de verontreiniging van het oppervlakte- en grondwater door fecaliën. Inzameling en afvoer van het afvalwater werd noodzakelijk geacht. Een andere reden om over te gaan tot rioleren werd ingegeven door de wens straatvuil te kunnen wegspoelen, enerzijds om de stankoverlast te verminderen en anderzijds om de begaanbaarheid van de straat te bevorderen.

Men kan zich enigszins een beeld vormen van de abominabele hygiënische omstandigheden aan het eind van de achttiende en het begin van de

negentiende eeuw. Geen toiletten, geen waterleiding, slechts een ton en emmer stonden de gezinnen ter beschikking. Geen wonder dat epidemieën elkaar in snel tempo opvolgden.

Riolering (in Veenendaal)

Keren we terug naar de Veenendaalse situatie.

Als in het begin van de negentiende eeuw de verveningen een einde nemen en de wol- en textielindustrie opkomt, gaat er in Veenendaal veel veranderen. Grote fabriekscomplexen verrijzen langs de vaarten waaruit water onttrokken wordt voor het wassen van de wol en dergelijke, het vervuilde water wordt vervolgens weer geloosd op de vaarten.

Ook komen als gevolg van de bevolkingstoename steeds meer woningen langs de Grift. De bevolking gebruikte het water uit de Grift niet alleen voor wassen en dergelijke, maar ook om er allerlei afval in te deponeren. De beperkte riolering die er was, loosde rechtstreeks op het open water. Drinkwaterleiding was er toen nog niet, daar is pas in de dertiger jaren een begin mee gemaakt. Gelukkig voor de bevolking dat er goed grondwater aanwezig was; velen hadden dan ook een eigen pomp. Er waren ook dorpspompen.

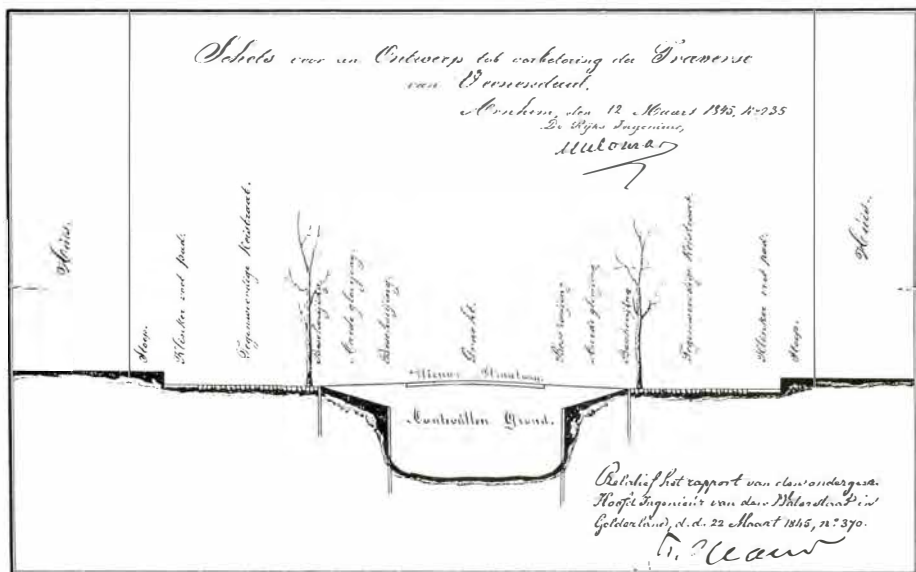
Geleidelijk aan veranderde de schone Grift en diverse wijken in vieze stinkende afvoersloten, waar de ratten het zeer goed hadden. Het kwam voor dat het water in de Grift de ene dag rood gekleurd was en de andere dag blauw of een andere kleur, als gevolg van de lozingen van de wolfabrieken.

Er wordt wel eens gezegd: "Wat jammer toch, dat al dat water en die fraaie grachten zijn verdwenen," maar men moet wel bedenken dat op het moment toen ze gedempt werden, de bevolking zeer opgelucht was.

Bezien we vervolgens de ontwikkeling van de aanleg van de eerste riolen en mede daardoor het verdwijnen van het open water. Gezien de omvang van deze materie beperken we ons tot de belangrijkste wateren.

Grift in de Hoofdstraat

De Hoofdstraat met in het midden de gracht en aan beide zijden een bomenrij spreekt nog tot veler verbeelding. De Grift liep vanaf de Straatbrug bij de Hoogstraat (Hoge Kant) tot ver in de Kerkewijk. Overigens was

Dwarsprofiel van de Hoofdstraat na de demping van de vaart ter plaatse.

toen de naam Hoofdstraat nog niet bekend, de straat heette aan de westzijde van de Grift Kerkstraat en aan de oostzijde Weverstraat.

In de Raadsvergadering van 10 september 1845 is een besluit genomen om de 'gracht' vanaf de Vaartbrug over een lengte van 390 el te dempen en van een klinkerbestrating te voorzien. Er werd in die tijd nog over een el gesproken, terwijl er één meter bedoeld werd.

De demping geschiedde dus ongeveer tot de zuidzijde van de markt. De marktbrug is toen gesloopt.

Het dempen van de Grift werd toen niet ingegeven door het feit dat het water zo verontreinigd was, zoals dat in latere jaren het geval was, maar het was op verzoek van Gedeputeerde Staten van Gelderland, aangezien de 'traverse' van de Rijksstraatweg van de Klomp naar het Ingensche Veer door de Weverstraat/Kerkstraat liep. Het plan is dan ook opgesteld door de 'Hoofdingenieur van den Waterstaat in Gelderland'.

De Grift was voorzien van houten beschoeiingen welke zoals de tekening aangeeft vermoedelijk niet zijn verwijderd. De aan beide zijden aanwezige bomen werden eveneens gehandhaafd.

Op de gedempte Grift werd een bestrating aangebracht van gebakken straatklinkers, breed 5 el, die aansloot op de in de Kerkewijk reeds aanwezige 'straatweg'. De bestaande keien in de Weverstraat en de Kerkstraat werden herstraat, tevens werd voor de woningen langs een smal klinkerpad aangelegd ten behoeve van de voetgangers.

Ter compensatie van het verdwijnen van het water werden twee stuks waterwelpotten met handpompen geplaatst.

Gedeeltelijk werd de gedempte Grift ook voorzien van gemetselde riolen, hoogstwaarschijnlijk de eerste in Veenendaal.

Het Veenraadschap eiste dat wanneer de Grift in de Hoofdstraat gedempt werd, twee sloten één aan de westzijde- de *Fluitersloot*- en één aan de oostzijde- de *Gemeentesloot*- verbreed en verdiept zouden worden, zodat ze bevaarbaar werden voor de 'aken' en 'drieplanken'.

De sloot aan de oostzijde moest verbonden worden met de *Achterkerk-sche Grift*, ten behoeve van de waterafvoer alsmede voor vaarwater via de Gemeentesloot/Brouwerssloot naar de Benedeneindsche Grift.

Ter plaatse van de aansluiting van de Gemeentesloot (deze is in 1935 gedempt, de huidige Tuinstraat) op de Grift in de Kerkewijk en van de Fluitersloot (gedempt in 1929, gelijktijdig met de Grift in de Zandstraat) op

de Grift in de Zandstraat werden houten bruggen gebouwd.

De werkzaamheden welke uitsluitend door mankracht met behulp van kruiwagens werd uitgevoerd, kwam op 1 augustus 1846 gereed. De totale kosten bedroegen f 16.310.-, die ten laste kwamen van de gemeente, en waarvoor een 'Staatslening' moest worden aangegaan.

Vele jaren later -1884- verzoekt het college van Burgemeester en Wethouders het *Polderbestuur van de Geldersche en Stichtsche Veenraderen* tot het dempen van de Kerkewijksche sloot nabij de fabriek van D.van Woudenberg. Dit verzoek werd afgewezen, *"uit hoofde dit vaarwater te zeer strekt ten gerieve der ingelanden tot aan- en afvoer hunner producten."*

In 1893 werd uiteindelijk de sloot langs de Kerkewijk ter plaatse van de fabriek van D.van Woudenberg toch gedempt en van een riolering voorzien. *"zodanig dat het water uit de westelijke sloot in de Achterbergsche sloot wordt gebracht"*.

Grift door de Zandstraat

Een tweede belangrijke vaart die werd gedempt, was de Grift door de Zandstraat.

In de vergadering van 4 juni 1928 werd door de gemeenteraad het besluit genomen om de Grift vanaf de Zwaai tot 75 m (nog voor dat de uitvoering begon is deze verlengd tot 250 m) ten westen van de Molenbrug te dempen en te rioleren.

"De Raad der gemeente Veenendaal;

overwegende, dat het met het oog op de volksgezondheid en de veiligheid van het verkeer dringend noodzakelijk is dat spoedig wordt overgegaan tot gedeeltelijke demping van de Benedeneindsche Grift, Besluit: enz."

Voordat bovengenoemd besluit genomen kon worden moest er eerst toestemming zijn verleend door de *Collegiën der Exonererende landen van Wageningen* alsmede door het *Polderbestuur van de Geldersche en Stichtsche Veenraderen*. Men was bevreesd dat de waterafvoer verstoord zou worden en eiste dat, vóórdat met de werkzaamheden werd begonnen, de Brouwersloot en de Pekkensloot zouden worden verbreed en verdiept. Eveneens werd geëist dat de afvoer van het kunstzijdewater van de Enkafabriek niet meer door het Boveneindsche Grift zou geschieden in verband met de *"verpestende en stinkende stank"*.

Met de gemeente Ede is daartoe overeengekomen dat deze de afvoer van

het kunstzijdewater zou laten plaatsvinden via de Krakerswijk, Jufferswijk en Vossewetering naar de Roode Haan.

Tot 1929 werd dus het afvalwater van de gemeente Ede via de Boveneindsche Grift en de Grift door de Zandstraat naar het Valleikanaal bij het Panhuis geloosd.

Op 29 juli 1929 vond de openbare aanbesteding plaats, het werk werd opgedragen aan Wijnand van Maanen voor een bedrag van f 68.200,-

In de gedempte Grift werden twee riolen gelegd: één voor de afvoer van huishoudelijk- en regenwater en één voor de afvoer van industriewater. Deze beide riolen zijn met de renovatie van de Zandstraat in 1993 verwijderd.

Het benodigde zand voor de demping werd met kipkarren vanuit de Vendel aangevoerd. De werkzaamheden namen ongeveer anderhalf jaar in beslag.

Door het dempen van gedeelten van de Grift, werden de problemen van onder andere stankoverlast niet opgelost, maar verplaatst. Zo ook in Zandstraat/Panhuis, de beide riolen loosden ongeveer ter hoogte van de Dahliastraat in het resterende gedeelte van de Grift. Dit gaf al spoedig ernstige overlast voor de aanwonenden. Dezen richtten zich in 1946 tot B & W met verzoek tot demping van de Grift, daar de stank ondraaglijk was.

In de Raad van 14 mei 1947 werd besloten om het resterende gedeelte van de Grift tot het Omleidingskanaal te dempen en van riolering te voorzien. De riolering

AANBESTEDING.

Burgemeester en Wethouders der gemeente

VEENENDAAL

zullen op Maandag den 29sten Juli 1929 des middags ten 12 ure in het gemeentehuis alhier in het openbaar in één perceel

**AANBESTEDEN:
HET MAKEN VAN
EEN RIOLERING
MET BIJKOMENDE
WERKEN IN DE GEMEENTE
VEENENDAAL BESTAANDE
IN:**

- a. het dempen van een gedeelte van de Bisschop, Davids Grift;
- b. het leveren en leggen van een beton riool met putten;
- c. het leveren en het leggen van een fabrieks-riool met gresbuis met putten;
- d. het maken van een keermuur in gewapend beton;
- e. bijkomende werken.

De gezegde en goed gesloten bestelbiljetten moeten vrachtfrij uiterlijk op den dag voor de aanbesteding worden ingeleverd ten gemeentehuize van Veenendaal.

Bestek en teekening zijn vanaf Maandag 15 Juli 1929 tegen betaling van f 7.50 verkrijgbaar ten gemeentehuize.

Na ontvangst van een postwissel ad. f 7.75 vindt franco toezending plaats. Veenendaal, 10 Juli 1929.

Burgemeester en Wethouders voornoemd;
De Burgemeester,
J. DE GEIT, L.B.
De Secretaris,
D. BLANKESPOOR.

Veenendaal 11 Aug 1925

Aan de Raad der Gemeente VEENENDAAL.

Ondergeteekenden, allen bewoners van de Grift of belanghebbenden, vernomen hebbende, dat Uw Edele van de en stemgerechtigden, orde heeft gesteld het dempen van de Grift, verzeeken Uw Raad om zoo spoedig mogelijk ingrypende maatregelen te nemen om de Grift te dempen van af den Heer Van Elst tot het Panhuis by den Heer J. van Doorn, en wel om de volgende redenen:

Daar het onmogelyk is door de verpeste dampen die er uit opstygen, langer langs de Grift te wonen, hetgeen veroorzaakt wordt, doordat niet alleen het water der fabrieken in Veenendaal, maar ook dat van de Kunstzyle fabriek in Edegen tevens ook de rielen der W.C. in de Grift uitmonden. Zoodat het onmogelyk is in de huizen een raam open te zetten en het een wonder is dat er zich nog geen besmettelijken ziekten hebben voorgedaan.

Dat het een wonder is dat door het drukke autoverkeer en hard ryden in zulk een smalle straat niet veel meer ongelukken gebeuren, dan er reeds hebben plaats gehad.

Dat het een groot belang is voor onze Gemeente om tot uitbreiding van onze wegen en straten en rioleering over te gaan. Tevens zal er door demping der Grift meer bouwgrond te koop komen, hetwelk naar onze meening van groot belang is voor de uitbreiding der woningbouw in de kom der Gemeente.

Wy vragen Uw Raad dringend zoo spoedig mogelijk een einde te maken aan dezen onhoudbaren toestand.

Mr G van Doorn
H. H. Christmann
Jr E. E. E. E.

J. H. H. H.
Jr E. E. E. E.
G. v. Barneveld

J. H. H. H.
H. H. H. H.

Brief van voorstanders van demping van de Grift.

VEENENDAALSCH
STOOMSPINNERIJ EN WEVERIJ

TELEGRAPHIC-ADDRESS:
WEAVING

A.B.C.-CODE. 4TH AND 5TH ED
LIEBER'S CODE

Telephone No. 1

POSTGIRO NO. 3102

BANKIERS
NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

Veenendaal,
(Holland)

10 Maart 1925

Aanteekenen

DEN VOORZITTER VAN DE

COMMISSIE TOT DEMPING VAN DE GRIFT

DEN HEER R. VAN ELST

JB/K

VEENENDAAL.

Weledele Heer,

In het bezit Uwer circulaire dd. 9 dezer hebben wy de eer U mede te deelen, dat wy ons ten sterkste moeten verzetten tegen demping van de Grift of tegen eenige maatregel, waardoor onze fabriek niet voorzien zou worden van voldoende water in den rivier, die onze fabriek passeert.

Ter toelichting diene, dat zoowel de beide brandinstallaties onzer Weverij en Spinnerij als de noodwatervoorziening voor onze stoommachines op de Grift zijn aangesloten; dat wy $\pm$ 3 jaar geleden een zeer kostbare wateronttrekkingsinrichting aan de Grift gebouwd hebben, en dat de eigenaars eischen, welke gesteld worden voor bescherming tegen brand onzer katoenspinners de aanwezigheid van het Griftwater een noodzakelijkheid maken.

Wy behoeven het belang der Spinnerij voor de Gemeente Veenendaal hier waarschijnlijk niet nader uiteen te zetten.

Aangenaam zal het ons zijn ^{op}bygaande kaart de ontvangst van dit schrijven te vernemen.

ROOGACHTEND:

VEENENDAALSCHE STOOMSPINNERIJ EN WEVERIJ

[Handwritten signature]

De directie van de VSW was tegen demping.

werd aangesloten op de zogenoemde Wolsloot, die evenwijdig met het Omleidingskanaal liep, tot de Munnikenweg en vandaar in noordelijke richting aansloot op de Zijdewetering. Hierdoor werd het Omleidingskanaal nabij het Panhuis ontlast van rioolwater.

Men zag echter wel in dat het verplaatsen van het afvalwater de oplossing niet was. De hoeveelheid in het afvalwater aanwezige stoffen nam onrustbarend toe. Was het zo dat het zelfreinigende vermogen van de wateren waarop de riolering losde aanvankelijk voldoende was om de afvalstoffen te kunnen opnemen, in de jaren na de oorlog was dit op grote schaal niet meer mogelijk. Een omvangrijk milieuprobleem was in de Gelderse Vallei ontstaan.

Deze ontwikkeling leidde tot de stelling; **'dat riolering een zegen is voor de volksgezondheid, doch een ramp voor het milieu'**.

Het Omleidingskanaal werd benedenstrooms hoe langer hoe smeriger, ondanks dat door de Grebbesluis regelmatig water vanuit de Rijn werd ingelaten teneinde het kanaal door te spoelen.

In de raadsvergadering van 14 mei 1947 werd dan ook besloten; *"In beginsel over te gaan tot het doen maken van een installatie tot centraal zuiveren van het afvalwater"*.

De eerste roep dus om een rioolzuiveringsinstallatie, welke men aanvankelijk dacht te bouwen nabij het Panhuis. In 1971 is de rioolwaterzuiveringsinstallatie in gebruik genomen, die ten westen van de Slaperdijk is gerealiseerd in verband met de toekomstige uitbreidingsplannen van Veenendaal.

Boveneindse Grift

De Boveneindsche Grift liep vanaf de Zwaai door het huidige Gelderland, Prins Bernhardlaan en de Stationsstraat tot De Klomp.

Het was een vaart met vele houten bruggetjes. Op sommige oude kaarten kan men er wel twintig tellen. Diverse afvoersloten (wijken) waren op deze Grift aangesloten.

De Grift was gelegen in Gelders Veenendaal op grondgebied van Ede.

In 1936 is het eerste gedeelte vanaf de Zwaai tot de Muldersbrug in opdracht van de gemeente Ede gedempt en van een riolering voorzien.

In 1938 is de Zwaai en een gedeelte van de Benedeneindse Grift gedempt

tot ongeveer het Klein Schutje (Verlaat). Daarmee verdween één van de schilderachtigste plekjes van Veenendaal.

Het gedeelte van de Boveneindse Grift, vanaf de Muldersbrug tot De Klomp werd kort voor het uitbreken van de oorlog (1939) gedempt.

Benedeneindse Grift

Van de Grift binnen de bebouwde kom resteerde voor de oorlog dus alleen nog het gedeelte van het Klein Schutje tot de brug in de Groeneveldse Laan (Omleidingskanaal).

De vervuiling nam hier echter ook zodanige vormen aan, dat de toestand onhoudbaar werd.

In de oorlogsjaren 1942/1943 is dit gedeelte van de Grift dan ook gedempt. Hiervoor is het zand gebruikt uit de stellingen aan het Benedeneind. Aangezien er schaarste was aan materialen, zoals cement, kon geen riolering en bestrating worden aangelegd.

De gedempte Grift werd afgedekt met grond en graszoden, ten gerieve van de woningen werd een open goot aangebracht. Deze voorziening bleek al gauw een gebrekkige te zijn, daar het rioolwater niet afgevoerd kon worden. Direct na de oorlog werd dan ook een plan opgesteld om het Verlaat en de Valleistraat van een riolering te voorzien. Hoewel de gemeentegrens Ede/Veenendaal ongeveer liep door het midden van de Grift, zijn de werkzaamheden door en op kosten van Veenendaal uitgevoerd. Eind 1946 kwamen de werkzaamheden gereed.

Besluit

Als gevolg van de wederopbouw en de snelle groei in de naoorlogse periode werden geleidelijk vrijwel alle afvoersloten (wijken) gedempt en werd het gehele dorp van een goed functionerend rioolstelsel voorzien. Ook kwamen de werkzaamheden gereed ter verbetering van het Valleikanaal, zodat de steeds terugkerende wateroverlast in de Vallei vrijwel tot het verleden behoort.

Na het gereedkomen van de rioolwaterzuiveringsinstallatie (die in 1993 geheel is gemoderniseerd) is het water in het Valleikanaal schoon en fris, zodat plant en dier er weer goed kunnen gedijen.

A. Polder

Vluchtelingen uit Veenendaal in de Geertekerk te Utrecht.

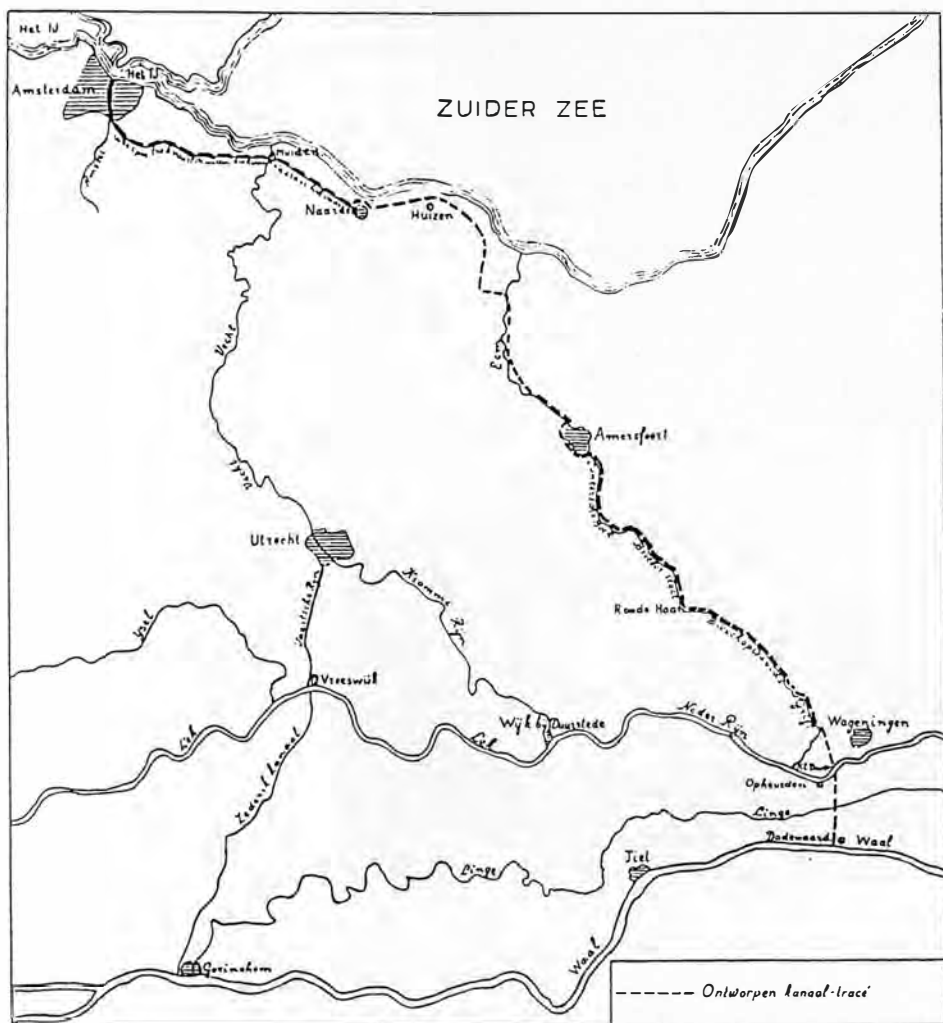
Schilderij gemaakt door W.C. van Dijk, 1856.

Het schilderij hangt in het gemeentehuis van Veenendaal.

Plaatsing was mogelijk dank zij de medewerking van de heer dr H.P. Deys.

Het plan van Van Niftrik uit 1870 met een kanaal door Veenendaal

Water door Veenendaal

Al eeuwen loopt er een kanaal door Veenendaal; het dorp heeft zijn ontstaan eraan te danken. Toch is er ook even zovele eeuwen een discussie gaande over andere kanaalplannen door Veenendaal. Doel van de plannen was altijd tweeledig: afwatering en scheepvaart.

In dit artikel wordt een overzicht van deze plannen gegeven, met de nadruk op de plannen gedurende de laatste eeuw.

Oudste kanaalplannen

Veenendaal ligt aan de Bisschop Davidsgriфт, zo leerden we al op school. Deze Griфт is een kanalisering van de Kromme Eem, die het zuiden van de Gelderse Vallei op de Rijn afwaterde. Hoe deze Kromme Eem rond Veenendaal liep weten we niet. Vanaf ongeveer het huidige Zwaaiplein is deze Eem tussen 1473 en 1481 gekanaliseerd en daar waar hij Gelders grondgebied raakte zelfs vervangen door de huidige Griфт. Doel was toen al, naast afwatering, vooral de mogelijkheid van afvoer van turf.

Bij octrooi van Karel V in 1546 werd de Griфт verdiept en werd ook het Boven eind richting Edese venen gegraven. Toen in 1560 een verbinding met de Schoonderbeker Griфт tot stand kwam, was er een verbinding met de Eem bij Amersfoort en daarmee een doorgaande verbinding door de Gelderse Vallei, zij het met vele schutten. Deze verbinding lag geheel op Stichts grondgebied.

Ook op Gelders grondgebied waren er plannen geweest: Hertog Karel van Egmond wilde een kanaal van Nijkerk naar Wageningen aanleggen en een begin is terug te vinden in een verland kanaal boven Nijkerk dat wel de Oude Rijn wordt genoemd. Deys dateert deze plannen eind 15e eeuw, Van Daalen in 1530. De strijd tussen Gelre en het Sticht beheerste vele eeuwen de plannen rond de waterbeheersing in met name het zuiden van de Gelderse Vallei. Kernpunt wat het onderhoud van de Grebbedijk; immers een doorbraak van deze dijk betekende een overstroming van de Gelderse Vallei. Dit gebeurde herhaaldelijk: 1595, 1643 en 1651 zijn enkele jaartallen.

Belangrijk geschilpunt was de afwatering van het zuiden naar het noorden: Veldhuizen, Maanen, Bennekom en Veenendaal hadden belang bij een

snelle afwatering naar de Zuiderzee bij hoge waterstand van de Rijn, Amersfoort meer belang bij droge voeten.

Reeds in 1599 wordt een dam in de Bisschops Davidsgrift aangelegd en in 1652 wordt de Slaperdijk aangelegd, geheel op Stichts grondgebied. Amersfoort heeft het pleit gewonnen, maar ook de stad Utrecht had hier belangen. Immers, van een doorlopend kanaal naar Amersfoort kon nu geen sprake meer zijn en daarmee was de scheepvaart op concurrent Amersfoort gehinderd.

In de 17e eeuw zijn er nog pogingen gedaan een kanaal op Gelders grondgebied door de vallei aan te leggen. Deze pogingen worden uitvoerig door Deys beschreven in zijn boek 'De Gelderse Vallei, geschiedenis in oude kaarten', dat veel informatie biedt over de waterstaatsgeschiedenis van onze streek.

Eind 17e eeuw worden de Veltgensgraaf en de Jufferswijk aangelegd, opnieuw zowel ter ontwatering als voor afvoer van turf.

De 18e eeuw kenmerkt zich door vele conflicten over de water-beheersing in de vallei en wordt in het kader van defensie een linedijk aangelegd. Verschillende conventies om de conflicten te regelen worden gesloten, maar nieuwe kanaalplannen zijn er niet.

Er zijn vele belangen en vele belanghebbenden. Het waterbeheer in het gebied is over vele autoriteiten verdeeld. Met name de geschiedenis van de diverse waterschappen en hun moeizame samenwerking en samengaan is de moeite waard en duurt nog steeds voort.

Een nieuw tijdperk

In het midden van de negentiende eeuw vindt er een grote verandering plaats in ons land. Vele kanalen zijn al aangelegd en de eerste spoorlijnen volgen. Voor Veenendaal zijn dat de spoorlijn Utrecht-Arnhem (1842) en Amersfoort-Nijmegen (1886). Het industriële tijdperk begint, ook in Veenendaal en een scheepvaartkanaal zou daar goed bij passen.

Een ander belangrijk gegeven is de grote doorbraak van de Grebbedijk in 1855, waarbij de Slaperdijk onvoldoende blijkt: het water loopt langs de kop van de dijk bij Renswoude.

In 1866/67 wordt door de Genie het Omleidingskanaal rond Veenendaal gegraven en wordt de Bisschop Davidsgrift gedeeltelijk verbreed. Doel van

deze werken was inundatie van het zuiden van de Gelderse Vallei als onderdeel van de verdedigingsfunctie van de Grebbelinie mogelijk te maken. Naast afwatering en scheepvaart speelde defensie dus een motief bij de verschillende plannen.

Dat de afwatering ook verbetering behoeftte, was duidelijk. Elk voorjaar stond het zuiden van de vallei onder water. Nog in 1816 had "een grote menigte volks de heulen aan den Rooden Haan gewelddadig opengebroken" en waren kurassiers nodig om de orde te herstellen. Ook in 1829 moest met inlegering van troepen bedreigd worden. Plannen voor de verbetering van de afwatering werden voorgesteld door jhr. mr. H.M.A. van Asch van Wijck, die als eigenaar van Prattenburg betrokken was bij het gebied. In de titel van zijn eerste publikatie komt de eerste mij bekende vermelding van de naam 'Geldersche Vallei' voor.

De afwatering zou de aandacht blijven vragen. Op 25 februari 1904 hield mr. A.C. van Daalen, voorzitter van de Exonerende landen een lezing "aan de Klomp" over "De verbetering van de Afwatering der Geldersche Vallei", die later met een overzichtskaart in druk zou worden uitgegeven. Naast een aantal aanpassingen van de aanwezige waterlossing pleitte hij voor een herindeling van de waterschappen, hetgeen overigens nog bijna een eeuw op zich zou laten wachten.

Kanaalplannen voor een kanaal door de Gelderse Vallei zijn er de gehele 19e eeuw geweest. Naast afwatering en lokale scheepvaart speelde daarbij een belangrijk ander motief een rol, namelijk de verbinding tussen Amsterdam en Duitsland. De oude verbinding, de z.g. Keulse Vaart liep van Amsterdam via Weesp en de Vecht langs Utrecht en volgde de Vaartse Rijn naar de Lek. Deze verbinding voldeed niet meer aan modernere eisen.

Reeds in 1817 maakte A. F. Goudriaan, Inspecteur-Generaal van de Waterstaat, een plan met als doel de Gelderse Vallei van het overtollige water te verlossen, Amsterdam van zoet water te voorzien en een betere scheepvaartverbinding naar Keulen te krijgen. In 1819 volgde een plan van de landmeter Versteegh.

Bekender is het plan van generaal J.A. Blanken uit 1922, dat een kanaal van Grebbe naar Amersfoort voorstelde. Ook in 1839 en 1845 volgden er plannen van Fijnje van Salverda en Van Loon. Geen van deze plannen

werd uitgevoerd. Tussen 1852 en 1855 boog opnieuw een commissie zich over een plan voor een kanaal van Grebbe tot Eem voor praamvaart en afwatering, waarbij met defensiebelangen rekening werd gehouden.

Meer kansen maakten plannen die de scheepvaartbelangen van Amsterdam tot doel hadden. Verbeteringen van de Keulse Vaart werden door de stad Utrecht gedwarsboomd en na bemoeienis van Thorbecke kwam de Keulse Vaart in beheer bij het Rijk.

Een Commissie voor de Rijnvaart werd ingesteld en drong aan op verbetering van de verbinding tussen Amsterdam en Duitsland.

In 1870 verscheen een plan J.G. van Niftrik, een ingenieur van de gemeente Amsterdam voor een kanaal door het Gooi en de Gelderse Vallei en de Betuwe tot de Dodewaardse Waal, waarbij de gevaarlijke Zuiderzee gemeden werd.

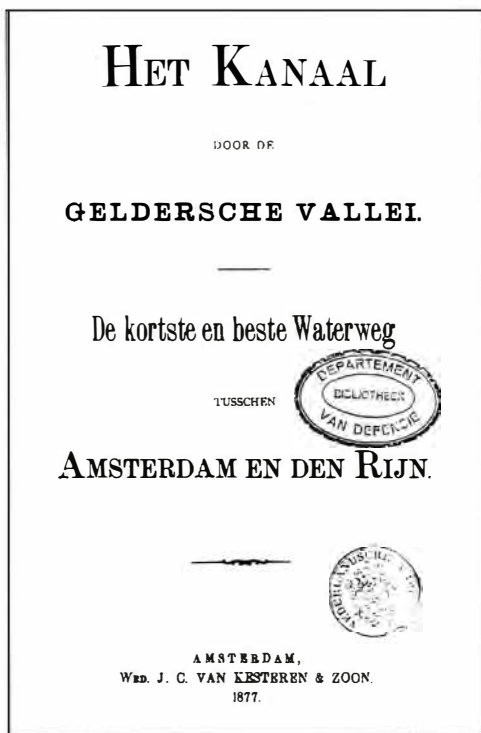
Uiteindelijk kwamen drie tracé's in bespreking: twee varianten van een verbinding tussen Amsterdam en Vreeswijk en een kanaal door Gelderse Vallei en Betuwe. In 1878 stelde minister Tak van Poortvliet de kamer voor een kanaal door de Gelderse Vallei naar de Waal aan te leggen. Omdat in hetzelfde debat de Tweede Kamer een kanaal in Limburg had afgestemd, stemden een aantal Limburgse afgevaardigden tegen het plan van de minister. Hierdoor werd met 40 tegen 39 stemmen het plan voor een kanaal langs Veenendaal verworpen. Het was een wat ontluisterend einde van een discussie die met grote felheid gevoerd was.

Velen gaven in het openbaar hun mening en menige brochure werd geschreven door voorstanders van de diverse plannen. Naast anonieme brochures en bundeling van kranteartikelen verscheen in 1878 een tweedelige verhandeling van J.G. van Gendt jr. Het was zijn bedoeling alles in één boekje uit te geven, maar de actualiteit dwong om "het eerste gedeelte van dit geschrift reeds thans uit te geven". Uitvoerig worden technische overwegingen en argumenten inzake waterbeheer in het voordeel van een kanaal door de Gelderse Vallei uitgemeten.

In 1892 is het Merwedekanaal tussen Amsterdam en Vreeswijk tot stand gekomen en leken de kansen voor een kanaal door de Gelderse Vallei verkeken. Dit bleek echter niet het geval.

De laatste kans

Omdat het Merwedekanaal al snel niet meer voldeed, stelde dr. ir. C. Lely

Brochure uit 1877.

in 1915 een commissie Ramaer in, die opnieuw plannen moest maken ter verbetering van de scheepvaartverbinding tussen Amsterdam en Rijn en de hele discussie begon opnieuw. De commissie stelde een nieuw tracé naar de Lek voor.

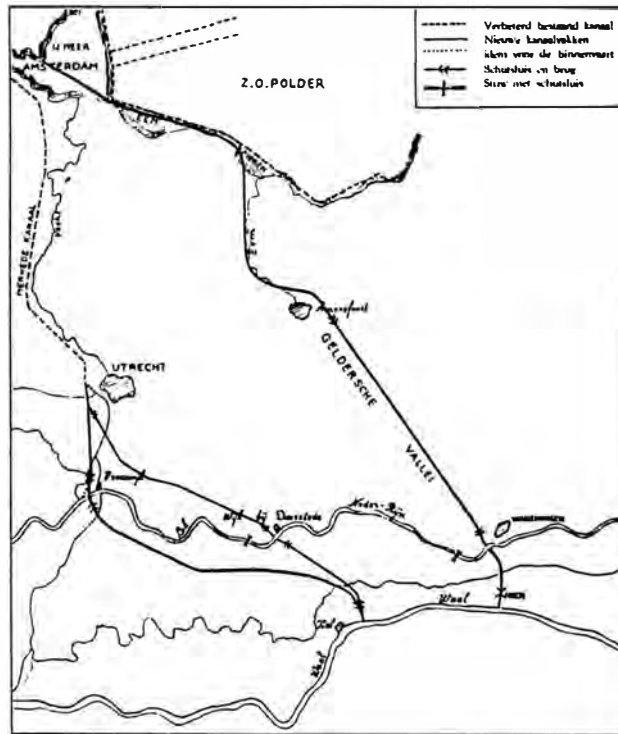
In 1913 was inmiddels de Kanaalvereniging 'De Gelderse Vallei' opgericht en Van Goor stelde weer een kanaal door de Gelderse Vallei voor, waarbij hij rekening hield met inpoldering van de Zuiderzee, waardoor een veiliger vaart daar mogelijk was. In het bestuur van de Kanaalvereniging komen we de naam van Van Daalen weer tegen en notaris J.G. Santbrink uit Veenendaal treedt op als secretaris.

De tegenstellingen tussen Amsterdam en Utrecht komen weer boven. Amsterdam wil een kanaal naar de Waal, hetgeen bij een

Vallei-kanaal gerealiseerd kan worden.

In 1924 rapporteert een nieuwe commissie onder leiding van mr. J. Limburg. Naast een kanaal via Vreeswijk en het toekomstig tracé van het Amsterdam wordt als derde alternatief een kanaal door de Gelderse Vallei voorgesteld. Defensie participeert in deze commissie. De Kanaalvereniging laat het Ingenieursbedrijf Dwars en Verhey in Amersfoort een studie doen om de voordelen van een valleikanaal te onderstrepen. De meeste steun leek echter het toekomstige Amsterdam-Rijnkanaal tracé te hebben, al bevorderde het z.g. Plan Lely tot inpoldering van de Zuiderzee de mogelijkheden van een valleikanaal. Amsterdam had geen sterke voorkeur, maar de stad Utrecht verzette zich fel tegen de valleiplannen.

Op 31 december deelde de minister van Waterstaat aan het gemeentebestuur van Amsterdam mee dat hij koos voor het plan om het kanaal door

Het plan voor een scheepvaartkanaal door de Gelderse Vallei, zoals in 1927 voorgesteld.

de Gelderse Vallei aan te leggen. Opnieuw leek Veenendaal aan een groot scheepvaartkanaal te komen liggen. De gemeenteraad van Amsterdam ging ook akkoord.

Waardoor kwam er toch nog roet in het eten ?

Begin 1929 kwam ir. A.A. Mussert, die later nog een sinistere rol zou spelen, met een aanpassing van het plan voor een kanaal tussen Amsterdam en Wijk bij Duurstede. Het gaf de stad en de provincie Utrecht aanleiding om zich fors te verzetten tegen de plannen van de minister en ze hadden succes: ook de gemeenteraad van Amsterdam ging om. De minister volgde de mening van Utrecht en Amsterdam en stelde in 1930 de Tweede Kamer alsnog het huidige Amsterdam-Rijnkanaal voor, aangepast aan de ideeën van Mussert. Zonder hoofdelijke stemming

namen beide Kamers de voorstellen over en verdwenen de plannen voor een valleikanaal van tafel.

Toch een valleikanaal

Er bleef toch nog een probleem bestaan. Dat was de waterhuishouding in de Gelderse Vallei. In 1931 stelde de minister een 'Commissie voor de Geldersche Vallei' in onder voorzitterschap van de burgemeester van Amersfoort, jhr. mr. J.W.H. Rutgers van Rozenburg. Onder de leden

Detail van de kaart van de Veluwe door N. van Geelkerckken, 1654. De kaart vermeldt de "Nyen Dyck". Dit is de in 1652 aangelegde Slaperdijk.

vinden we P.H. van Rijn, voorzitter van den dijkstoel van Wageningen en Bennekom en Mussert. Naast landbouwkundig en waterbouw-technische aspecten, werd opnieuw "een onderzoek naar de wenschelijkheid van een scheepvaartkanaal" onderzocht. Mede vanwege "het zich allerwegen ontwikkelende vervoer per vrachtauto" concludeert de commissie dat er geen reden is over te gaan tot de aanleg van een scheepvaartkanaal. Besloten wordt tot de aanleg van het huidige Valleikanaal, dat vooral de afwatering van het gebied tot doel heeft. Het water uit de zuidelijke Gelderse Vallei wordt om Amersfoort heen naar het IJsselmeer afgevoerd. De uitvoering komt pas in 1948 klaar en tot zo lang zou het duren voordat de Veenendalers ook het voorjaar droge voeten houden.

A.C. van Grootheest

Literatuur

- Asch van Wijk, H.M.A.J. van, *Proeve over de verbetering van den afloop van het water, tussen de Veluwsche en Utrechtsche bergheuvelen gelegen en de Geldersche Vallei genaamd*, Utrecht 1832
- Baars, K.E., *Varend vervoeren, van Amsterdam tot de Rijn. 100 jaar Merwedekanaal*, Utrecht 1992
- Borger, G.J., *Staat van land en water*, Utrecht 1982
- Daalen, A.C. van, *De verbetering van de afwatering van de Geldersche Vallei*, Wageningen 1904
- Dwars en Verheij, Ingenieursbureau, *Kritisch beschouwingen in zake den aanleg van een verbeterden scheepvaarweg van Amsterdam naar Boven-Rijn*, Amersfoort 1925
- Gendt, J.G. van, *Aanteekeningen op het ontwerp van een kanaal door de Geldersche Vallei* (2 delen), Utrecht 1878
- Goor, W.B. van, *Nota betreffende de Afwatering der Geldersche Vallei in verband met Kanaalaanleg*, z.p. 1917
- Greup, G.M., *De Rijnverbinding van Amsterdam en haar geschiedenis*, Amsterdam 1952
- Een Kanaal van Amsterdam naar den Rijn*, Hoofdartikelen overgedrukt uit het *Utrechts Nieuwsblad*, Utrecht 1881
- Het Kanaal door de Geldersche Vallei, de kortste en beste Waterweg tusschen Amsterdam en den Rijn*, Amsterdam 1877
- Manten, A.A., 'De scheepvaart op de Vecht', in: *Maandblad Oud-Utrecht* 64.11/12 (1988)
- Rapport inzake de afwatering van de Geldersche Vallei*, 's-Gravenhage 1933
- Scharroo, P.W., *De economische en militaire betekenis van het kanaalplan der kanaalvereniging 'De Geldersche Vallei'*, Utrecht 1919
- Stol, T., *De veenkolonie Veenendaal, Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei, 1546 -1653*, Utrecht 1992

Water over Veenendaal

De watersnoodramp van 1855

Kun je een verhaal leveren over de watersnoodramp van 1855? Dat was de duidelijke vraag die een aantal maanden geleden aan mij gesteld werd. In het kader van een thema-nummer over 'Veenendaal en het water' mag natuurlijk een verhaal over de ramp die de Gelderse Vallei in maart 1855 zo diep trof, niet ontbreken. Alleen... het verzoek was makkelijker gedaan dan uit te voeren. Bovendien ben ik geen watersnood-deskundige. Het zou, zo besepte ik al snel, hetzelfde zijn als de vraagstelling om een verhaal te maken over de jaarlijkse bijenmarkt of de lampegietviering in Veenendaal. De grote overeenkomst tussen deze onderwerpen is namelijk dat ze eigenlijk nauwelijks nog interessant zijn voor een onderzoeker. Ze zijn dusdanig 'uitgekauwd' dat er nog weinig 'schrijverseer' valt te behalen. En zeker niet na de verschijning van het laatste boek van Rik Valkenburg waarin De Ramp centraal staat. Toch heb ik wat aantekeningen en artikelen geraadpleegd en gepoogd andere invalshoeken te vinden. Zo ontstond een luchtig verhaal, verre van compleet en met soms een persoonlijke indruk van een ramp die precies 140 jaar geleden plaatsvond.

In museum het Kleine Veenloo op de Markt is sinds enige tijd op de bovenverdieping een hoekje ingericht waarin de watersnood centraal staat. Het museumbestuur wilde al langer hieraan wat meer aandacht geven, in de wetenschap dat dit één van de dieptepunten is geweest in de Veenendaalse historie. Door met name het gebrek aan historisch materiaal kwam ze niet verder.

Vorig jaar raakte een en ander in een stroomversnelling. De inktpot die de Veenendalers in 1856 mr. S. Baron van Heemstra - Commissaris des Konings in de provincie Utrecht - ten geschenke gaven, kwam na veel getouwtrek in bezit van het museumbestuur, het enigszins vergeten olieverfschilderij van David van der Kellen voorstellende de Veenendalers in de Geertekerk (1) werd in bruikleen afgestaan door het Centraal Museum Utrecht en men leende uit het gemeente-archief een aantal opmerkelijke stukken.

Eén daarvan frappeerde mij. Ik vind het nog steeds één van de meest markante archiefstukken die de watersnoodramp heeft voortgebracht. In

één van de vitrines ligt een smoezelig papiertje. Daarop de tekst: 'Bewijs van toegang tot de Geertekerk' (2). Met daaronder de tekst van de Commissie voor Hulpbehoevenden uit Veenendaal dat men vriendelijk wordt verzocht om geen giften uit te reiken aan de hulpbehoevenden. "Aan de ingang der Kerk is eene bus geplaatst", zo meldt het

kaartje. Het is duidelijk: dit is een toegangsbewijs tot de kerk in Utrecht waar vanaf 11 maart bijna vijfhonderd Veenendalers verbleven. De eersten vertrokken alweer enkele weken later. Opeen gepropt probeerde men daar het leven van alledag op te pakken. Dat lukte natuurlijk maar ten dele. Om te laten zien hoe die Veenendalers dat deden, mochten belangstellenden vanachter een hekje de geëvacueerden gadeslaan. Ze waren goed te herkennen: de Veenendalers droegen namelijk nummers!

Dit is een vroege vorm van ramptoerisme. Het is mij een raadsel waarom dit archiefstuk - en juist in Veenendaal - bewaard is gebleven.

Blijkbaar werd dit toen al een curieus stukje papier gevonden waarvan het nageslacht kennis moest nemen. Hoe het ook zij: een overdenking waard.

Hoeveel Veenendalers waren tijdelijk in de Geertekerk gehuisvest? Antwoord daarop geeft de lijst van geëvacueerden. Een interessante lijst die in eerste aanleg 401 hulpzoekenden meldt. Dat aantal groeit al snel tot 478 personen. De geëvacueerden leefden volgens een streng schema. De 'Regeling van den dag' meldt:

"6 uur opstaan; 6 1/2 uur het gebouw schoonmaken, 7 uur ontbijten, 8 3/4 uur morgen Godsdienst, van 9 tot 12 uur werken, van 12 tot 1 rust, van 1 tot 3 eten, 3 tot 5 werken, 5 tot 6 uur rust, 6 uur eten, 8 uur de vrouwen zich ter rust begeven, 8 1/2 uur de mannen zich ter rust begeven. Alle deze werkzaamheden zullen terstond op het sein der schel

BEWIJS VAN TOEGANG

TOT DE GEERTEKERK.

AF TE GEVEN BIJ DE INKOMST.

*De Commissie voor hulpbehoevenden
uit Veenendaal,*

NB. Men wordt vriendelijk verzocht, geen giften uit te reiken aan de hulpbehoevenden. Aan den ingang der Kerk is eene bus geplaatst.

Deze kaarten zijn kosteloos aan de Geertekerk te verkrijgen.

Het opmerkelijke archiefstuk. Gratis kijken en niets aan de vluchtelingen geven...

moeten worden tenuitvoer gebracht".

Opmerkelijk detail is dat vrijwel alle zuigelingen die in de kerk verbleven of later naar Utrecht werden overgebracht, zijn overleden. Een gegeven dat een huidige generatie genealogen nog steeds parten speelt. Het blijkt dat het overlijden van deze zuigelingen meestal niet aan de plaats van herkomst is doorgegeven. De tijdsomstandigheid maakt dat duidelijk. Een voorbeeld is zuigeling Dirk, zoon van Arij en Gijsje Middelhoven. Op 11 maart arriveert hij met zijn ouders en tweejarig zusje in Utrecht. Familievorsers hadden wel de geboortedatum gevonden, een overlijdensdatum bleek onvindbaar. Navorsingen in Veenendaal en in Ede leverde niets op. Omdat het gezin op Gelders woonde, kon daar aangifte zijn gedaan. Jarenlang werd vergeefs gezocht; de persoon leek in rook te zijn opgegaan. Maar dankzij de bewaard gebleven lijst van geëvacueerden

Tekening van A.P.de Kleuver naar een foto van W.A.J. van Son: het Benedeneindsepad in 1920. Op de originele foto zijn op de leuning van de voorste brug een paar jongens te zien.

weet men sinds kort dat de jonge Dirk op 3 april in het ziekenhuis van Utrecht is overleden...

Het gezin keert op 12 april naar Veenendaal terug. Voor het overbruggen van de afstand Utrecht - Veenendaal heeft men twee gulden reisgeld meegekregen. Het gezin telde later twaalf kinderen, tien daarvan stierven reeds op jonge leeftijd. Het gezin Middelhoven vormde beslist geen uitzondering. De kommervolle omstandigheden - zwaar werk en de strijd om het bestaan - maakte dat de kindersterfte toen nog hoog was in een plattelandsdorp als Veenendaal.

De eerder genoemde lijst, eigenlijk een apart verhaal waard, meldt meer bijzonderheden. Zo gaat op 2 april de alleenstaande spinster Saartje Kok (23) met 50 cent reisgeld terug naar Veenendaal. De reden? "...Om bij de Burgemeester van Veenendaal te werken...". Cornelia van de Loosdrecht vergezelt haar op de reis. Ook deze alleenstaande jonge vrouw wordt uitgenodigd om de burgemeester te dienen. Cornelis van Otterloo, een 14-jarige wolkamer die moederziel alleen in Utrecht verblijft, bevindt zich ook in het gezelschap van de twee jongedames. Wat voor werk hij voor de burgemeester mag verrichten, is niet duidelijk.

Koopman Jan Diepeveen vertrekt al op 27 maart uit de Geertekerk. Hij gaat werken aan de Rijn-spoorweg die ook fikse waterschade heeft opgelopen. Diezelfde aantekening vinden we terug bij wolkamer Dirk Slok. En spinster Catharina van

Koetsveld schijnt in Utrecht verder gekeken te hebben dan alleen het binnenste van het kerkgebouw; zij blijft in de stad en gaat werken als dienstmeid. Zomaar een greep uit de lange lijst met 482 namen.

Tallose verhalen en gedichten

Tja, hoe kwamen al die Veenendalers in Utrecht terecht. Waarom moesten zij vluchten? Het verhaal lijkt genoegzaam bekend. Toch maar even een opsomming.

De Grebbedijk brak op die 5e maart 1855 door bij boerderij De Doove in Wageningen en zocht zich een weg naar de later gelegen streken. Veenendaal kwam helemaal onder water te staan.

Over die watersnood is in de afgelopen jaren veel gepubliceerd. A. P. de Kleuver, dr. J.G. Thoomes en D. Philips waren Veenendaalse onderzoekers

die talloze verhalen hebben opgetekend, die ook vele gedichten over de ramp opspoorden (in 1855 nog een hoogst populaire bezigheid) en deze publiceerden. Vooral in het herdenkingsjaar 1955 kwamen de publikaties los, zelfs in landelijke kranten en tijdschriften.

Wie ze door worstelt heeft er bijna een dagtaak aan. Ze komen natuurlijk allemaal op hetzelfde neer, in het ene verhaal worden de zaken iets mooier (lees droeviger) voorgesteld dan in het andere verhaal. Maar overal spreekt ook de rol van Koning Willem III. Hij was het die een aantal malen (twee of drie keer, dat is niet duidelijk) Veenendaal bezocht en uit eigen middelen een fors bedrag beschikbaar stelde. Willem de Goede zou hij in deze streek voortaan genoemd worden.

In februari 1855 was de Rijn bij hoge waterstand dichtgevroren. Toen de dooi inviel en het ijs bij Keulen al begon te kruien, werd duidelijk dat het achterland een ramp stond te wachten. Boven Arnhem vinden dan de

Het watersnoodsteentje, ingemetseld in de muur van het huis op de hoek van het Gelderland en de Prins Bernhardlaan. Nu bevindt de steen zich in museum Het Kleine Veenloo.

G.C. van Stuyvenberg kijkt hoe in 1955 het watersnoodmonument wordt vervaardigd door de Haagse kunstenaar De Kruijff.

eerste dijkdoorbraken plaats. Koning Willem III begeeft zich naar Bronbeek (Arnhem) om dicht bij het rampgebied te zijn. Terwijl de Waal nog potdicht zat, kwam de massa van water en ijs de Rijn af en braken overal door de dijken: bij Kesteren, Maurik en bij Lienden.

"Op 5 Maart in de middag omstreeks half vier bezweek eerst de noodkade bij Wageningen en daarna de Grebbedijk, die de laagte tussen Rhenen en Wageningen afsluit. Het Rijnwater en het ijs stortten nu de Gelderse Vallei binnen en wierpen zich het eerst op Veenendaal, vrijwel onbeschermd in het midden der Vallei gelegen. Alleen de kern van het plaatsje is op enige heuvels gebouwd. Werden deze, omgeven door uitgestrekte onherbergzame veenmoerassen, niet in de 15e eeuw voor het eerst door mensen bewoond? Toen, in 1855, boden ze opnieuw een toevlucht aan de door het wassende water verdrevenen".

De Veenendalers van de Stichtse zijde vluchtten naar de hooggelegen kerk

op de Markt, de oude Sint Salvator. Na een week werden ze uit hun isolement verlost en voor het merendeel naar Utrecht gebracht en in de Geertekerk gehuisvest, namelijk 478 personen van wie er 12 Katholiek waren. Barneveld herbergde 200 leden". Dat meldde David Philips in het herdenkingsjaar 1955.

Reeds op 5 maart stond het water voor de Slaperdijk bij de Roode Haan. Vier dagen wist die dijk het water tegen te houden. Met man en macht werd er gewerkt om de dijk te versterken. Het mocht niet baten. Bij de Munnikenbeek, tussen de Arnhemseweg en de Veenweg in Renswoude, brak de Slaperdijk op 9 maart 's avonds om 22.00 uur door. Renswoude stroomde onder water en daarmee de Gelderse Vallei tot voorbij Hoevelaken.

De mensen die naar de hoger gelegen gedeelten vluchtten (omgeving Markt) hadden na een paar dagen een groot tekort aan alles. Dat gold in belangrijke mate voor voedsel en drinkwater. De roep om hulp werd in den lande gehoord. Zo wilde de Broederschap van de Hernhutters in Zeist op schuiten brood aanvoeren. Dat gebeurde. Kennelijk waren de Veenendalers zo hongerig dat zij bij de uitdeling de Hernhutters totaal onder de voet liepen...

En vanuit Amsterdam was het plan gerezen om tien fusten soep per trein naar Veenendaal over te brengen. De spoorwegen weigerde deze zending omdat men vreesde dat de andere goederen voor het rampgebied door de soep zouden kunnen bederven.

A. P. de Kleuver heeft, zoals gezegd, ettelijke verhalen geschreven over de watersnoodramp. Soms zijn de data hierin niet helemaal duidelijk. In ieder geval probeert hij een sfeerbeeld te geven van het overstroomde land. Zo schrijft hij op lyrische wijze over de eerste dagen (3): "Als op de 6e maart van het jaar 1855 de morgen daagt, staren ontstelde mensen van Veenendaal over hun verloren land. Rondom en in de huizen klotst het water, terwijl het dof gegrom van het instromende water door de Grebbedijk nog steeds weerklinkt. Moeizaam komt het leven op gang. Nog steeds varen schuiten, beladen met mensen en vee, over de in een wilde binnenzee herschapen Gelderse Vallei. Voedsel moest er komen, veel voedsel en water. Hoe paradoxaal het moge klinken, er was geen water. In de zin van goed drinkwater dan. Intussen rees de vloed nog steeds.

Velen, die zich op zolder veilig waanden, moesten toch nog have en goed verlaten. Al deze mensen verzamelden zich op het nog droge gedeelte van Veenendaal. Men opende de kerkdeuren opdat deze mensen niet van koude en gebrek om zouden behoeven te komen. Welk een angst moet in hun ogen te lezen zijn geweest. Hoe zal de doffe berusting, maar ook felle opstandigheid uit het wezen van deze ongelukkigen gesproken hebben. En een nog grotere vijand loerde om de hoek van hun troosteloos bestaan: honger en in het kielzog van deze voeren ziekte en dood mee. Het waren de allerarmsten die daar, dicht opeengepakt in de Oude Kerk op de Markt zaten, of liever, in vertwijfeling in en uit liepen. Het weinige dat zij bezaten was in de vloed ten onder gegaan".

De Kleuver meldt verder: "Op de Markt en in het Achterkerk waren honderden vertwijfelde mensen bijeen, arme stumpers, met in hun midden één man die met alle kracht die in hem was deze schare moed in sprak: burgemeester Van de Poll. Koning Willem III had de stad Utrecht warm gemaakt voor het plan der Veenendalers, die in de Oude Kerk gevlucht waren, op te halen en in Utrecht onder te brengen. De situatie was in de Oude Kerk onhoudbaar geworden. Op zondag 18 maart vertrok een extra trein naar Emminkhuizen, met een voltallige commissie van ontvangst. Een hele vloot van schuiten lag gereed om de ongelukkigen weg te voeren. Toen de commissie voet aan wal zette staarden de Veenendalers deze deftige heren uit Utrecht wantrouwend aan. Het lange wachten had ze geen goed gedaan. Men meende dat het in de bedoeling hen in een kolonie onder te brengen. Het heeft de commissie heel wat overredingskracht gekost de Veenendalers zover te krijgen dat zij zich overgaven. Vrijheid was voor deze diep te betreuren mensen een kostbaar goed (hebben we dat zestig jaar eerder ook niet gehoord?, MB)! Eindelijk zette de trein zich in beweging. De zieken, en dat waren er velen, werden in 2e klasse wagens ondergebracht. Hoevelen van deze mensen zullen nog nooit in een trein gereden hebben. De kinderen zullen hun neusjes platgedrukt hebben tegen de ruiten om in stomme verwondering het landschap voorbij te zien flitsen. Bij de Tolsteeg te Utrecht stopte de trein en werden de Veenendalers naar de Geertekerk gebracht in gezelschap van de Commissaris van de Koning en een talrijk, diep bewogen schare van Utrechts ingezetenen. In de Geertekerk stond een warme maaltijd gereed voor de 401 armsten en ellendigsten van Veenendaal".

Jongelui van het Christelijk Lyceum beeldden tijdens de optocht 'Tien jaar vrij' (1955) het bezoek van Koning Willem III aan Veenendaal uit. Links de koning, rechts staand de adjudanten.

In Veenendaal werd de toestand na 11 maart overzichtelijker. Overal in het land werd gecollecteerd voor de ramp in de Gelderse Vallei en er werden grote bedragen bijeengebracht. Een ooggetuige van de ramp op de Kerkewijk had Amsterdam wakker geschud en onder voorzitterschap van de heer J. E. Bonnike, koopman te Amsterdam, lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland en commissaris van de Nederlandse Bank, kwam er reeds op 6 maart een commissie tot instelling van een noodfonds. Koning Willem III kwam voor een tweede maal in Veenendaal, nu om getuige te zijn van de uitdeling. In grote haast was de gemeenteraad bij klokslag opgeroepen. De Kleuver: "Zijne Majesteit wilde dat de mensen in de Geertekerk het eerst geholpen werden. Op de uitdelingslijst stond een quantum suiker. Eén der raadsleden meende dat voor het armeluisvolkje in Utrecht de suiker een overbodige luxe was, een mededeling die

de koning in woede deed uitroepen: 'Kerel, je was waard dat ik je voor je kop schoot...'. De mensen in de Geertekerk kregen hun suiker. Vanaf half april keerden de eersten terug naar Veenendaal. Velen ontvingen later een vergoeding voor de schade aan hun huis.

Verge***ten***

Maakte de doorbraak van de Grebbedijk in 1855 een geweldige indruk op de bevolking, zo vergeten is nu de grootste natuurramp die Veenendaal ooit trof. Er zijn in de huidige tijd relatief weinig zaken die er aan herinneren. Zelfs het op zaterdag 5 maart 1955 onthulde monument in het plantsoen aan de Stationssingel was tot voor enkele jaren terug een verge-ten monument. Letters waren verdwenen en andere hingen er scheef bij. Niemand die zich daarover bekommerde. Het leek enigszins op de situatie kort na de onthulling. De blanke stenen zuil werd toen met zwarte strepen besmeurd en van de bronzen letters verdwenen er enkele. De politie schreef het toe aan vernielzuchtige jeugd; enkele dagen later werd één letter op het bureau bezorgd. De verontwaardiging was groot en de vernieling werd snel verholpen.

In die dagen was niet iedereen het eens met de zinnen op het monument. Geschiedvorser Philips, hij was lid van het comité Herdenking Watersnood 1855-1955, maakte een vrij neutrale tekst. Velen hadden liever gezien dat de namen van de getroffen en er op vermeld stonden.

Herman Jansen en Gert van Wijk onthulden op zaterdag 5 maart 1955 het monument. Beiden zijn nazaten van degenen die op 8 maart ter hoogte van deze plek verdronken. Daar sloeg een aak om; vijf kinderen uit het gezin Van Wijk en schoonvader Jansen kwamen om. Herman Jansen is tegenwoordig huisarts te Arnhem, Van Wijk conciërge van de Christelijke Scholengemeenschap Veenendaal aan de Industrielaan.

Het is niet alleen vanwege het ongeluk dat de gedenkzuil hier geplaatst werd. Op dit punt bereikte het water de hoogste stand, namelijk 2.70 meter. De zuil geeft de hoogte van het water aan. Voor zover bekend heeft de watersnoodramp aan twaalf Veenendalers (Stichts en Gelders) het leven gekost.

Het monument werd ontworpen door G.C. van Stuyvenberg uit Veenendaal; steenhouwerij Van Manen zorgde voor het schokbeton met als bovenlaag Franse kalksteen. Beeldhouwer De Kruijff uit Den Haag

Zo werd de Gelderse Vallei overspoeld.

vervaardigde het wapen van het Veenraadschap. De plaatsing werd overgelaten aan de firma Boers; werknemer Van Engelenburg mocht dit uitvoeren. In de betonnen sokkel, die zich onder de grond bevindt, kerfde hij zijn naam.

Tegenwoordig wordt nog nauwelijks over De Ramp gesproken maar tot aan het begin van deze eeuw was het voor iedereen duidelijk wanneer een inwoner van deze streek werd aangeduid met: "Hij is van 't water". Daarmee werd immers zijn of haar geboortjaar (1855) bedoeld!

Martin Brink

Noten

Met dank aan Gert A. van Beek uit Veenendaal die mij in overvloedige mate van historische gegevens voorzag.

1. Zie afbeelding: *Oud Veenendaal*, maart 1991, p.6. Overigens moet van David van der Kellen nog een schilderij van geëvacueerde Veenendalers bestaan. Die is op momenteel nog zoek.
2. In *Oud Veenendaal*, maart 1991, p.8, is dit bewijs in slechte vorm reeds afgedrukt.
3. Personeelsblad Scheepjeswolfabrieken *Het Scheepje*, maart 1955.

De ramp van 1855 in telegramstijl

* De winter van 1854-'55 was laat ingevallen en begon eigenlijk pas goed op 18 januari 1855. Veel sneeuwval.

* Begin februari eerste dooi met grote toevoer van smeltwater, waardoor hoog water ontstaat.

* Opnieuw invallende vorst. De rivieren vriezen dicht. Een grote ijsvlakte van dijk tot dijk. Op 12 februari wordt aan de Grebbedijk het dijkleger betrokken. Sluizen aan de Grebbe en Rooden Haan in gereedheid gebracht om na een eventuele doorbraak water te lozen.

* Eind februari. Angstwekkend is door invallende dooi de hoogte van de rivieren in Duitsland. Kritieke toestand na 3 maart.

* In de nacht van zondag 4 op maandag 5 maart wordt noodpeil bereikt en stroomt het water hier en daar over de dijken.

* Op maandag 5 maart stroomt om half 12 het water over de kruin van de Grebbedijk bij Wageningen. Bekisting kan de watervloed niet keren.

* 's Middags half vier slaat een gat in de Grebbedijk ter hoogte van 'De Dooven'. Boerderij 'De Dooven' door water verzwolgen. Breuk in Grebbedijk wordt 150 meter.

* Dijkbreuk wordt kenbaar gemaakt door drie schoten vanaf de Wageningse berg. Renbode naar Veenendaal. Noodklok wordt geluid.

* Water passeert straatweg Wageningen-Grebbe en dringt Gelderse Vallei binnen. Verschil waterhoogte ongeveer 5 m.

10. Het water voert vele zware ijsschotsen met zich mee, waardoor vernielingen groter worden.

* Bewoners van lage gedeelten vluchten naar de hogere gedeelten. Oude kerk op de Markt in Veenendaal biedt onderdak aan honderden vluchtelingen. In Veenendaal blijven droog gedeelten van de Molenpol, de Vendel en Nieuweweg (molen).

* Op 8 maart begeeft het gezin G. van Wijk zich vanuit woning aan de Zandstraat (op de hoek van het Kostverloren) per aak naar de bergrand via de Kerke wijk op weg naar Amerongen. De schuit slaat om ter hoogte van de plaats waar nu het watersnoodmonument staat. Vijf kinderen van het gezin Van Wijk en de 70-jarige schoonvader Cornelis Jansen komen in de golven om. De overigen moeten zich te redden in boomtoppen en worden later naar de Kerk op de Markt gebracht. De beide schippers en vader en moeder Van Wijk met twee kinderen worden gered. Een Amsterdammer, die juist Veenendaal bezocht, organiseerde via een Amsterdamse krant een hulpactie voor het gezin Van Wijk, hetgeen f 500,- opbracht.

* Z.M. Koning Willem III bezoekt Veenendaal op zondag 11 maart met een extra trein vanaf Arnhem naar station Veenendaal-De Klomp, verder per lichter. In de Oude Kerk neemt de Koning kennis van de verwoestingen. Burgemeester H. van de Poll vraagt om hulp. Koning heeft zelf levensmiddelen bij zich, hulp komt vanuit Utrecht.

Bericht van Het Kleine Veenloo

O Veenendaal...

Tot 25 november loopt nog de wisselexpositie *O Veenendaal...* De titel is ontleend aan de eerste twee woorden van het officieuze volkslied van Veenendaal. De ondertitel luidt: *de goede oude tijd*.

In verband met het 200-jarig jubileum van Veenendaal als zelfstandige gemeente en de komst van menig oud-Veenendaler naar de geboorteplaats, heeft het museum op verschillende manieren getracht de sfeer van vroeger op te roepen. Er zijn verschillende kaarten en plattegronden vanaf ca. 1500 tot nu toe. In beeld worden gebracht: de groei van Veenendaal, de grenswijzigingen uit het verleden en specifieke kaarten van onderdelen van de gemeente - bijvoorbeeld de bewoning langs de Grift. De meeste kaarten komen uit het persoonlijk archief van dr. Deys uit Rhenen. Mevrouw Vermeulen uit Renswoude leende haar collectie oude Veense kleding uit. Enige grote en kleine poppen tonen de traditionele zondagse maar ook dagelijkse kleding van ca 1900 tot 1940. Uit eigen depot werden bekende en herkenbare foto's gehaald. Leuk zijn de luchtfoto's uit 1960 van enige bekende plekken. Nog nooit getoond is een familiealbum met volstrekt nieuwe foto's van Veenendaal uit ca. 1910. Voor alle generaties Veenendalers is de expositie interessant. Het is een aanvulling op de gewone collectie en biedt een feest van herkenning!

De expositie *O Veenendaal...* loopt tot 25 november in museum Het Kleine Veenloo, Markt 10 te Veenendaal. Het museum is geopend van dinsdag t/m zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur.

Historische cadeaus

Juist in verband met de komende feestdagen is het goed te weten dat het museum ook enkele interessante cadeaus tegen kostprijs te koop aanbiedt. Naast de al bekende historische uitgaven en ansichtkaarten over oud Veenendaal (remakes van oude kaarten) zijn er nu ook twee posters te koop. Een kleine kleurposter toont het gebied in de Gelderse Vallei dat in 1855 overstroomde. Een tweede poster is een kopie van een deel van de kaart die Justus van Broeckhuysen in 1705 maakte van Slaperdijk. De poster toont alle wegen, waterwegen, huizen, boerderijen en andere belangrijke gebouwen van Veenendaal in 1705 zeer gedetailleerd.

Boekbespreking

Rik Valkenburg, **Toen de vloed over het land raasde**, Frits Hardeman, Ede 1995, 191 blz, ISBN 90-71272-64-8

Postuum verscheen van Rik Valkenburg dit boek over de watersnoodramp van 1855. Het laatste boek in een reeks van bijna 100 boeken die van de hand van deze Veense auteur verschenen.

Het is ook weer een echt Rik Valkenburg boek geworden: gezellig, plezierig om te lezen met kleine menselijke details. Het boek is voorzien van een voorwoord van Martin Brink en zijn secretaresse Conny de Kleuver-van Manen schreef een kort en passend In Memoriam aan het eind.

Op de eerste 'gewone' verenigingsavond in 1986 hield Rik Valkenburg onder grote belangstelling een lezing met als thema 'Praatjes bij plaatjes'. Het is bijzonder in dit jubileumnummer dat als thema 'Veenendaal en het water' heeft, dit boek van zijn hand te mogen bespreken.

Graag aanbevolen!

ACvG

R. Bisschop, **Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd, 1795-1813**, Historische Vereniging Oud Veenendaal, Veenendaal (1995), 62 blz, prijs: f 4,95, ISBN 90-800580-2-5

Ter gelegenheid van de viering van de 200-jarige zelfstandigheid van de gemeente Veenendaal verzorgde de Historische Vereniging in opdracht van het gemeentebestuur deze monografie. Het is een bijzonder boekje geworden. Enerzijds is het een gedegen studie, gebaseerd op uitvoerig archiefonderzoek, anderzijds is het een plezierig leesbaar verhalend boekje. Het is een gave deze twee aspecten in een publikatie te kunnen verenigen. Naast veel informatie, met een knipoog naar de actualiteit, geeft het een uitvoerige bronvermelding en bibliografie. Het laat zien dat hetgeen zich in het kleine dorp Veenendaal in deze roerige tijd afspeelde een betrouwbare afspiegeling is van de grote politieke ontwikkelingen van die tijd. Mede gezien de lage prijs mag het in geen Veense boekenkast ontbreken.

ACvG

J.C. Meeuse, De laatste oorlogsdagen in Veenendaal, Stichting Lectori Salutem, Rotterdam 1995, prijs f 3,50. Verkrijgbaar via het secretariaat van Oud Veenendaal, tel. (0318) 522691

Het eind van de Tweede Wereldoorlog was in Veenendaal wel heel bijzonder. Terwijl de capitulatie officieel al een feit was, waren er in Veenendaal nog steeds Duitse troepen. Op 6 mei 1945 bliezen die zelfs de Vaartbrug op. Pas op 9 mei trokken Engelse tanks het dorp binnen.

J.C. Meeuse, onderwijzer aan de 'Kokse school', hield in de laatste oorlogsdagen een soort dagboek bij. Dit handschrift is ter gelegenheid van '50 jaar bevrijd' uitgegeven. Een boeiend, geïllustreerd ego-document!

RB

■ ■ ■ NU VERKRIJGBAAR BIJ DE ADMINISTRATIE ■ ■ ■

Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd, 1795-1813 *door dr R. Bisschop*

Deze uitgave verscheen ter gelegenheid van de herdenking van '200 jaar Veenendaal als zelfstandige gemeente'.

De prijs van het boekje bedraagt:

- afgehaald bij de administratie (Houtwal 5, Veenendaal): f 4,95
- toegezonden per post: f 8,25 per exemplaar (bij toezending van meerdere exemplaren worden boven de prijs per stuk van f 4,95 de portokosten en een gering bedrag aan verzendkosten in rekening gebracht).

Mededelingen

* Begin 1996 verzorgt de Stichting Stichtse Geschiedenis het volgende cursusaanbod:

1. Bronnen in het Rijksarchief

Deze cursus is bedoeld voor mensen die zich bezig willen gaan houden met historisch onderzoek en daarbij gebruik willen maken van de archieven die in het Rijksarchief te Utrecht aanwezig zijn.

De cursus bestaat uit drie bijeenkomsten, maandagochtend en -avond.
De kosten bedragen f 55,- per deelnemer.

2. De geschiedenis van de tijd

Een cursus die praktisch inzicht verschaft in chronologische problemen waar de amateur-historicus onvermijdelijk bij het doen van onderzoek op stuit.

De cursus vindt plaats op vier maandagavonden in Utrecht.
De kosten bedragen f 75,- per deelnemer.

3. Presenteren in het openbaar

In deze cursus leert u letten op houding, mimiek, gebaren en afstand, op de doelgroep, de begrijpelijkheid, de lengte, het gebruik van media, het opbouwen van een lezing en alle zaken die er bij komen kijken.

De cursus vindt plaats op vijf dinsdagavonden.
De kosten bedragen f 100,- per deelnemer.

4. Schrijven van een historisch artikel

U bewerkt in deze cursus eigen onderzoeksmateriaal tot een artikel voor een historisch tijdschrift. U krijgt aanwijzingen over structuur, stijl, spelling, zins- en alinea-opbouw, duidelijkheid en begrijpelijkheid.

De cursus vindt plaats op vijf maandagavonden in Utrecht.
De kosten bedragen f 140,- per deelnemer.

Voor alle cursussen kunt u informatie vragen of zich opgeven bij de SSG,
tel. 030-2343880

* Van mevrouw G. den Hartog ontvingen wij een 'liber amicorum' van de heer K. Reinders, commandant van de Veenendaalsche Burgerwacht. Dit geschrift werd hem aangeboden bij zijn afscheid als commandant op 12 september 1929. Tien jaar had hij deze functie vervuld. Het manuscript bevat behalve een opdracht, de namen van de (bestuurs-)leden. Hartelijk dank voor dit bijzondere boekwerkje!

* Kort geleden tipte de heer Doolaard het bestuur van Oud Veenendaal, dat er bij graafwerkzaamheden langs het Boompjesgoed een soort vuilstortput was aangetroffen. Op ons verzoek heeft mevrouw Ch.H. Delfin, ter plekke enig onderzoek verricht. In het volgende nummer hopen wij u haar verslag mee te delen.

* Op 23 november 1995 kunt u na afloop van de activiteiten tegen inlevering van ingesloten kaart het lustrum-fotoboek *Veenendaal veranderd* in ontvangst nemen.

Mocht u onverhoopt niet in de gelegenheid zijn om de lustrumavond bij te wonen, dan kunt u tot 30 november (uitgezonderd op zondag) tegen afgifte van deze kaart een exemplaar afhalen bij de administratie, Houtwal 5 te Veenendaal.

Werf eens een lid!

en kies uit de volgende premies en welkomstgeschenken:

1. welkomstgeschenk voor de nieuwe leden
of voor *één* lid

- A. set van 2 ansichtkaarten A.P. de Kleuver
de Molenbrug ca. 1800 - fazanthaan
- B. set van 4 ansichtkaarten Oud Veenendaal
Veenendaal ca. 1600 - Veenendaal ca. 1705 - Benedeneind ca. 1900 -
Markt ca. 1900
- C. plattegrond Gemeente Veenendaal 1865 (de zg. Kuijper-kaart)
- D. bureaukalender Oud Veenendaal 1995

2. voor *twee* leden

- E. het boek H. Diepeveen, *De Oude of St. Salvatorkerk. Geschiedenis van de Oude Kerk en de Markt te Veenendaal*

3. voor *drie* leden

- F. het boek P.G. Doolaard, *Tot tijd en wijle ... 1887-1987. Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal*

4. voor *vier* leden

- G. de lustrumuitgave van 1990: R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal*

Uiteraard geldt voor alle premies: zolang de voorraad strekt. Van sommige premies is de voorraad nog maar klein.

ISSN 0926-2857